

ΒΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

30 Χρόνια SAFIA

SAFIA

Student Association For International Affairs

Διοίκηση 2024-25

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Η SAFIA-Student Association for International Affairs συμπληρώνει πλέον τρεις δεκαετίες συνεχούς παρουσίας και δημιουργικής δράσης στον χώρο των διεθνών σχέσεων. Τριάντα χρόνια γεμάτα από σεμινάρια, ημερίδες, αποστολές στο εξωτερικό, Ομάδες Έρευνας και Συνεντεύξεων, το Πανελλήνιο Κοινοβούλιο Νέων και πλήθος πρωτοβουλιών που σφράγισαν τη φοιτητική και επιστημονική κοινότητα στην Ελλάδα. Μέσα σε δύσκολους καιρούς, με συνεχείς προκλήσεις στην παγκόσμια σκηνή αλλά και στην κοινωνία μας, η SAFIA παραμένει ζωντανή, εξελίσσεται και προσαρμόζεται, κρατώντας πάντα αναλλοίωτο τον σκοπό της: Να προσφέρει έναν χώρο γνώσης, διαλόγου και καλλιέργειας κριτικής σκέψης.

Στο πλαίσιο αυτής της ιστορικής επετείου, έχουμε τη χαρά να παρουσιάσουμε το επετειακό τεύχος του «Βήματος Διεθνών Σχέσεων». Μια επιστημονική έκδοση που φιλοξενεί κείμενα έγκριτων ακαδημαϊκών, αναδεικνύοντας καίριες θεματικές της διεθνούς πολιτικής, με στόχο να εμπλουτίσει τον δημόσιο διάλογο και να ενδυναμώσει τη φωνή των νέων ερευνητών.

Από τη δική μας πλευρά δεσμευόμαστε να μοιραζόμαστε το ίδιο πάθος και το ίδιο ενδιαφέρον για τη διεθνή κοινότητα με εσάς, καθώς και να σας παρέχουμε το υψηλότερο επίπεδο αναγνωσμάτων.

Το «Βήμα» επιστρέφει, λοιπόν, για να τιμήσει το παρελθόν, να αναδείξει το παρόν και να ανοίξει νέους δρόμους για το μέλλον της SAFIA. Για εμάς, το Διοικητικό Συμβούλιο 2024-2025, αυτή είναι η τελευταία αλλά και η πιο ουσιαστική μας πρωτοβουλία, αφιερωμένη στην ιστορία, τη συνέχεια και την προοπτική της οικογένειας της SAFIA.

Ευχόμαστε να απολαύσετε πλήρως τις σελίδες που ακολουθούν και σας ευχαριστούμε θερμά που επιλέγετε να μας στηρίζετε.

Η Διοίκηση 2024-2025.

Νίκη Τούρκα, Πρόεδρος

Ιωάννης Σμιντζής, Αντιπρόεδρος

Παναγιώτης-Κυριάκος Κολοσκόπης, Γενικός Γραμματέας

Βικτωρία Πάστρα, Υπεύθυνη Χορηγιών-Ταμίας

Χαράλαμπος Βελλιανίτης, Υπεύθυνος Επικοινωνίας

Εβελίνα Τοπκάρογλου, Υπεύθυνη Συνεργασιών

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

*Παναγιώτης Βλησμάς, Υπεύθυνος Δημοσίων Σχέσεων
Σπυρίδων Ανυπέρης, Υπεύθυνος Εκδηλώσεων*

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Περιεχόμενα:

1. **Πρόλογος**, Ανδρέας Αντωνιάδης (Καθηγητής Παγκόσμιας Πολιτικής Οικονομίας και Βιωσιμότητας, University of Sussex) & Στέλλα Λαδή (Καθηγήτρια Ευρωπαϊκής Δημόσιας Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο και Queen Mary University of London).
2. **«Οι Επιτροπές Διεθνών Συμβάσεων Προστασίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η Κατάθεση Προσφυγής κατά Ελλάδας»**
Δρ. Δρ. h.c. Παρασκευή (Παρούλα) Νάσκου-Περράκη, Διδάκτωρ Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου, Επίτιμη Διδάκτωρ, τ. Καθηγήτρια Διεθνούς Δικαίου, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
3. **«Ο Λαϊκισμός ως Κοινό Έδαφος Ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής Ακρας Δεξιάς και των Σουνιτικών Ισλαμικών Τρομοκρατικών Οργανώσεων στον Αραβο-Μουσουλμανικό Κόσμο»**
Βιβή Κεφαλά, Καθηγήτρια Διεθνών Σχέσεων στην Ευρύτερη Μέση Ανατολή και Βόρεια Αφρική
4. **«Η Ελληνοτουρκική Διένεξη του Αιγαίου»**
Αλέξης Ηρακλείδης, Ομότιμος Καθηγητής Διεθνών Σχέσεων, Πάντειο Πανεπιστήμιο
5. **«Ελλάδα και Υποσαχάρια Αφρική: Από την Απουσία στη Δυναμική Σχέση;»**
Αστέρης Χουλιάρας, Καθηγητής, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
6. **«Φορολογία και Δικαιοσύνη στην ΕΕ: Αντανακλά το ΑΕΠ των Κρατών ή Εντείνει τις Ανισότητες;»**, Δήμητρα Σταυροπούλου, Υποψήφια Διδάκτωρ Διοίκησης και Οικονομίας

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

7. “AI Speed Wars”: How the US and China Are Designing the Future

Christina D. Meleouni, Political Scientist & International Relations Expert, PhD Candidate, Panteion University; Junior Researcher, Institute of International Relations (IIR) & Christina Giannou, Political Scientist, Researcher in Foreign Policy & Defense; Editor, Proto Thema International

Πρόλογος

Ξεκινήσαμε το Βήμα Διεθνών Σχέσεων ως φοιτητές το 1994 με το πρώτο τεύχος να εκδίδεται τον Ιανουάριο του 1995. Οι στόχοι μας πολλοί. Να φέρουμε μαζί φοιτητές και καθηγητές διεθνών σχέσεων από όλα τα πανεπιστήμια της χώρας με στόχο την προαγωγή του επιστημονικού μας πεδίου. Να δημιουργήσουμε ένα δυναμικό διεπιστημονικό βήμα διαλόγου μεταξύ των Διεθνών Σχέσεων και άλλων επιστημονικών πεδίων από τη συγκριτική πολιτική, την ιστορία και τη φιλοσοφία μέχρι τα διεθνή οικονομικά και το πολιτικό μάρκετινγκ. Να διαμορφώσουμε έναν νέο χώρο δραστηριοποίησης και δημιουργίας μέσα στα πανεπιστήμια μας πέρα από κομματικές παρατάξεις με επίκεντρο την έρευνα και την παραγωγή πολιτικής που βασίζεται στην επιστημονική μέθοδο και τεκμηρίωση. Να συμμετάσχουμε ενεργά στην προαγωγή των Διεθνών Σχέσεων στη χώρα μας μέσα από την ενθάρρυνση νέων κατευθύνσεων έρευνας και διαλόγου μεταξύ αυτών που διδάσκουν και αυτών που ασκούν διεθνείς σχέσεις και εξωτερική πολιτική.

Κάθε βήμα στα πρώτα στάδια του περιοδικού φάνταζε αδύνατο. Θα βρούμε εκδότη; Θα μπορέσουμε να διασφαλίσουμε τον ανεξάρτητο, διαπανεπιστημιακό και διεπιστημονικό χαρακτήρα του εγχειρήματος; Θα μας εμπιστευτούν τα άρθρα τους οι ερευνητές, πανεπιστημιακοί, διπλωμάτες, στρατιωτικοί και γενικά εκείνοι που συμμετέχουν στην παραγωγή διεθνούς πολιτικής; Θα μπορέσει το περιοδικό να υπάρξει ως θεσμός πέρα από τους φοιτητές που το υπηρετούν σε κάθε συγκεκριμένη στιγμή; Θα μπορέσει η προσπάθεια να βοηθήσει τα πανεπιστήμιά μας, τη χώρα, τον κόσμο, εμάς να γίνουμε καλύτεροι;

Μετά από χρόνια, είμαστε ξανά εδώ, στο σημείο αφετηρίας μας, αλλά σε έναν κόσμο πολύ πιο δύσκολο, σε μία εποχή απρόβλεπτων αλλαγών και μετασχηματισμών. Στόχοι που πετύχαμε δημιούργησαν νέες προκλήσεις. Αξίες που υπηρετήσαμε τίθενται σε αμφισβήτηση. Θεσμοί, αρχές και κανόνες, λόγοι και λογικές που έστω και με τα βίαια κρατούσαν το σύμπαν των διεθνών σχέσεων μαζί –προϊόντα μίας προβληματικής κατά τα άλλα νεωτερικότητας, στα οποία ωστόσο εδράζετο αυτό που ονομάζουμε διεθνή έννομη τάξη, και με βάση τα οποία διακρίναμε μέχρι τώρα το “νόμο” των διεθνών σχέσεων από τον νόμο της ζούγκλας– βρίσκονται σε αποδρομή.

Το Βήμα των Διεθνών Σχέσεων ενσαρκώνει το Πανεπιστήμιο που αγαπήσαμε, έναν χώρο δημιουργικής, κριτικής, ζωντανής γνώσης και καινοτομίας, ένα μέσο αντίστασης στην αδράνεια και την παραίτηση, μια προσπάθεια δημιουργίας νέων γνώσεων, νέων ιδεών και νέων προτάσεων για το που θέλουμε η χώρα και ο κόσμος μας να πάει, και πώς μπορούμε να κινηθούμε προς τα εκεί.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Ευχόμαστε στη νέα ομάδα του περιοδικού καλή επιτυχία και δύναμη. Να μη φοβηθεί να περάσει πάνω από τα αδιέξοδα που θα βρίσκει. Να μη διστάσει να ονειρευτεί και να πετύχει τα όνειρα της.

Ανδρέας Αντωνιάδης (Καθηγητής Παγκόσμιας Πολιτικής Οικονομίας και Βιωσιμότητας, University of Sussex)

Στέλλα Λαδή (Καθηγήτρια Ευρωπαϊκής Δημόσιας Πολιτικής, Πάντειο Πανεπιστήμιο και Queen Mary University of London).

**«Οι Επιτροπές Διεθνών Συμβάσεων προστασίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
και η κατάθεση προσφυγής κατά Ελλάδας»**

Δρ. Δρ.η.σ. Παρασκευή Νάσκου-Περράκη¹

Περίληψη:

Το άρθρο εξετάζει το Διεθνές Δίκαιο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και τον ρόλο των Επιτροπών διεθνών συμβάσεων στην προστασία του ατόμου έναντι κρατικών παραβιάσεων. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, υιοθετήθηκαν πάνω από 300 διεθνείς πράξεις, εκ των οποίων εννέα βασικές συμβάσεις του ΟΗΕ διαθέτουν μηχανισμούς ελέγχου και δυνατότητα ατομικής αναφοράς. Οι Επιτροπές εξετάζουν περιοδικές εκθέσεις κρατών, υιοθετούν γενικά σχόλια και δέχονται προσφυγές, εφόσον έχουν εξαντληθεί τα εσωτερικά ένδικα μέσα. Διαθέτουν επίσης αρμοδιότητες για προσωρινά μέτρα, έρευνες και, σε ορισμένες περιπτώσεις, διαιτησία. Η Ελλάδα έχει περιορισμένο αριθμό υποθέσεων λόγω ελλιπούς γνώσης των μηχανισμών, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την υπόθεση Δ.Κ. κατά Ελλάδας όπου διαπιστώθηκε παραβίαση του δικαιώματος δίκαιης δίκης. Η χώρα συμμορφώθηκε καταβάλλοντας αποζημίωση, γεγονός που αναδεικνύει το δεσμευτικό κύρος των Επιτροπών. Συμπεραίνεται ότι οι Έλληνες δικαστές οφείλουν να γνωρίζουν και να εφαρμόζουν τις διεθνείς συμβάσεις και τη νομολογία τους, ώστε να αποφεύγονται διεθνείς καταδίκες και περιττές επιβαρύνσεις για το κράτος.

¹ Αφ. Καθηγήτρια Διεθνούς Δικαίου και Διεθνών Οργανισμών, Παν/μίου Μακεδονίας

1. Εισαγωγικά

Το Διεθνές Δίκαιο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αποτελεί έναν νέο και συνεχώς εξελισσόμενο κλάδο του Διεθνούς Δικαίου, ο οποίος αναπτύχθηκε κυρίως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο με τη δημιουργία του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών(ΟΗΕ). Ορίζεται δε ως «το δίκαιο που ασχολείται με την προστασία των ατόμων και ομάδων κατά των παραβιάσεων των διεθνώς κατοχυρωμένων δικαιωμάτων τους, καθώς και με την προαγωγή των δικαιωμάτων αυτών»².

Ήδη, το 1966, ο Δ. Ευρυγένης έγραφε: «Από τις πλέον εντυπωσιακές αλλαγές στον χώρο του σύγχρονου διεθνούς δικαίου είναι η ανάπτυξη της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου»³. Αυτή η ανάπτυξη που ξεκίνησε δειλά στο πλαίσιο της ΚτΕ και της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας, εξελίχθηκε σχετικά γρήγορα κι αποτελεσματικά σε ορισμένες περιπτώσεις(π.χ. στο πλαίσιο περιφερειακών Οργανισμών, όπως το Συμβούλιο της Ευρώπης), κατοχυρώνοντας τα δικαιώματα του ανθρώπου και εγκαθιδρύοντας μηχανισμούς προστασίας των δικαιωμάτων αυτών, πέραν της κρατικής οντότητας. Ταυτόχρονα, αναβάθμιζε τον ρόλο του ατόμου στη διαδικασία οργάνωσης της διεθνούς κοινωνίας. Το άτομο από αντικείμενο του διεθνούς δικαίου παραδοσιακά, γίνεται υποκείμενο, τα δε κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση, στο πλαίσιο Διεθνών Οργανισμών, στους οποίους είναι μέλη και δεσμεύονται από διεθνείς πράξεις που έχουν κυρώσει, να προστατεύσουν τα άτομα που βρίσκονται στη δικαιοδοσία τους, ανεξάρτητα εάν είναι ημεδαποί ή αλλοδαποί⁴.

Τα δικαιώματα του ανθρώπου, 77 χρόνια μετά την Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου(ΟΔΔΑ), κατοχυρώνονται σε περισσότερες από 300 διεθνείς

². ΤΗ. BUERGENTHAL, D. SHELTON, D. STEWART, *International Human Rights*, 3rd edition, West Group, USA, 2002, σελ. 1. Βλ. επίσης Ε. ΡΟΥΚΟΥΝΑΣ, *Διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, Εστία, Αθήνα, 1995, σελ. 2 επ. και ΣΤ. ΠΕΡΡΑΚΗΣ, *Διαστάσεις της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου*. Προς ένα *jus universalis*, Σιδέρης, Αθήνα 2019, σελ. 23 επ. Π. Νάσκου-Περράκη, *Δικαιώματα του Ανθρώπου, Παγκόσμια και Περιφερειακή προστασία*, Θεωρία και Νομολογία, γ έκδοση, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2022, σελ. 1 επ.

³. Δ. ΕΥΡΥΓΕΝΗΣ, *Institutionnalisation des droits de l' home et droit universelle*, τιμητικός τόμος Ηλία Κυριακόπουλου, Α΄, Thessaloniki, 1966-1969, σελ. 1103.

⁴. Βλ. D. KONIG, R. WOLFRUM, *International law today: new challenges and the need for reform?*, Springer, Berlin, 2008, σελ. 15, βλ. και Λ.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, *Η ανθρωπίνη διάσταση του Διεθνούς Δικαίου*, 2^η έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2024, σελ. 275 επ.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

πράξεις που υιοθετήθηκαν στο πλαίσιο παγκόσμιων και περιφερειακών Οργανισμών, διαθέτουν Επιτροπές και Δικαστήρια, ενώπιον των οποίων τα κράτη οφείλουν να λογοδοτήσουν για τις παραβιάσεις που συντελούνται στο εσωτερικό τους, μετά από προσφυγές που υποβάλλονται από άτομα ή ομάδες ατόμων⁵, αλλά και κράτη, ενώ διάχυτη είναι η πεποίθηση ότι τα δικαιώματα του ανθρώπου που πηγάζουν από την εγγενή αξιοπρέπεια και αξία του, είναι « αδιαίρετα, αλληλένδετα, αλληλοεξαρτώμενα και οικουμενικά⁶, και ως εκ τούτου θα πρέπει να προστατεύονται με τον ίδιο τρόπο. Παράλληλα, στο εσωτερικό δίκαιο Εθνικές Επιτροπές, θεσμοί και ΜΚΟ συνδράμουν το έργο της διεθνούς προστασίας, μια και αποτελούν σημαντικό θέμα για συζήτηση στην ημερήσια διάταξη τόσο των σύγχρονων πολιτικών συζητήσεων, όσο και των διακρατικών Οργανισμών. Το Διεθνές Δίκαιο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου θέτει μια σειρά υποχρεώσεων στα κράτη που πρέπει να τηρήσουν μετά την υπογραφή και κυρίως μετά την κύρωση των Συμβάσεων. Πρέπει να δημιουργήσουν τις κατάλληλες συνθήκες, να λάβουν θετικά μέτρα για την εφαρμογή των επί μέρους διατάξεων τους και να αποφύγουν τα εμπόδια ενσωμάτωσής τους. Διότι τα κράτη είναι αρχικά υπεύθυνα για την προστασία των δικαιωμάτων όσων διαμένουν στο εσωτερικό τους, σε κράτη δε όπως η Ελλάδα, οι διατάξεις των Συμβάσεων αυτών υπερισχύουν οιασδήποτε αντίθετης διάταξης του εσωτερικού δικαίου, σύμφωνα με το Σύνταγμα μας (άρθρο 28 παρ. 1)⁷. Όταν το εσωτερικό σύστημα αποτυγχάνει, τότε έρχεται ο περιφερειακός ή παγκόσμιος μηχανισμός να συνδράμει το άτομο ή την ομάδα ατόμων. Έτσι εξηγείται η αναφορά στη διεθνή προστασία δικαιωμάτων του ανθρώπου ως «επικουρική»⁸.

⁵ Βλ. Χ. ΡΟΖΑΚΗΣ, Το Άτομο ως φορέας Δικαιωμάτων και Υποχρεώσεων του Διεθνούς Δικαίου, στο Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ, Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, ΧΡ. ΡΟΖΑΚΗΣ, Α. ΦΑΤΟΥΡΟΣ, Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1990, σελ. 100 επ.

⁶ Μέχρι σχετικά πρόσφατα υιοθετείτο η θεωρία για τις τρεις γενιές δικαιωμάτων του ανθρώπου, για την οποία έκανε για πρώτη φορά λόγο ο Κ. VASAK, στο *Le Droit International des Droits de l'Homme*, όπου τα δικαιώματα διαχωρίζονται σε ατομικά και πολιτικά, που ανήκουν στην πρώτη γενιά, σε οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά, που ανήκουν στην δεύτερη γενιά, και στην τρίτη τα δικαιώματα αλληλεγγύης. Στη συνέχεια έγινε λόγος και για δικαιώματα τέταρτης γενιάς, στα οποία εντάσσονται τα δικαιώματα επικοινωνίας, ο ρόλος της τεχνολογίας και η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, κ.ά. Ωστόσο, η θεωρία αυτή εγκαταλείφθηκε σχετικά πρόσφατα, δεδομένης της εξέλιξης στον χώρο των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων.

⁷ Για την ερμηνεία της διάταξης του Συντάγματος βλ. Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ, Σχέσεις διεθνούς και εσωτερικού δικαίου, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1990, σελ. 57 επ. και Α. Α. ΦΑΤΟΥΡΟΣ, *International law in the new Greek Constitution*, AJIL, 1976, σελ. 492 επ.

⁸ Βλ. Ε. ΡΟΥΚΟΥΝΑΣ, ό.π., σελ. 10.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

2. Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

Ο Χάρτης του ΟΗΕ τονίζει στο Προοίμιο του την πίστη στα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου, στην αξιοπρέπεια του ανθρώπου και στην αξία του, καθώς και στην αρχή της ισότητας των δικαιωμάτων ανδρών και γυναικών, ενώ στο άρθρο 1 παρ. 3 προβλέπει ανάμεσα στους σκοπούς και τις αρχές του Οργανισμού... «τον σεβασμό προς τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις θεμελιώδεις ελευθερίες για όλους χωρίς διάκριση φυλής, φύλου, γλώσσας ή θρησκείας..». Σε άλλες διατάξεις⁹ καθορίζεται η υποχρέωση των κρατών να ενθαρρύνουν τον σεβασμό για τα δικαιώματα του ανθρώπου και να συνεργάζονται με τον Οργανισμό για την επιτυχία του σκοπού αυτού.

Η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ¹⁰ επαναβεβαίωσε ότι «σκοπός του ΟΗΕ και καθήκον όλων των κρατών μελών είναι να προωθούν και ενθαρρύνουν τον σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών και να παραμένουν σε εγρήγορση αναφορικά με παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου οπουδήποτε και αν λαμβάνουν χώρα». Ενώ, μέχρι το 2006 υιοθέτησε έναν μεγάλο αριθμό διεθνών συμβάσεων που τα κράτη μέλη κύρωσαν και εφάρμοσαν στο εσωτερικό τους, εννέα από αυτές έχουν ιδιαίτερη σημασία, διότι διαθέτουν μηχανισμό ελέγχου εφαρμογής των διατάξεων τους, μέσω μιας Επιτροπής και παρέχουν στους πολίτες των κρατών τους τη δυνατότητα να ασκήσουν ατομική αναφορά (προσφυγή) κατά του κράτους που παραβιάζει τα δικαιώματά τους.

2.1 Οι Παγκόσμιες Συμβάσεις

Οι Παγκόσμιες Συμβάσεις προστασίας δικαιωμάτων του ανθρώπου με τη σειρά υιοθέτησης τους από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ είναι οι ακόλουθες :

1. Η Σύμβαση για την κατάργηση κάθε μορφής Φυλετικών Διακρίσεων¹¹

Τα δύο Σύμφωνα του ΟΗΕ

⁹ Βλ. άρθρα 3,13,β,55,γ, 56,62,2 και 76,γ του Χάρτη.

¹⁰ Με την GA. Res.48/125,1993

¹¹ GA Res 2106 (XX), 7 Μαρτίου 1965 και τέθηκε σε ισχύ στις 4 Ιανουαρίου 1969. Η Ελλάδα την κύρωσε με το Ν.Δ. 494/1970, ΦΕΚ Α' 77

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

2. Το Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα¹²

2.1 Το Προαιρετικό Πρωτόκολλο στο Σύμφωνο¹³

3. Το Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα¹⁴.

Συνοδεύτηκε από δύο Προαιρετικά Πρωτόκολλα, το :

3.1 Προαιρετικό Πρωτόκολλο που αναγνωρίζει την ατομική αναφορά¹⁵ και

3.2 το Δεύτερο Προαιρετικό Πρωτόκολλο που καταργεί τη θανατική ποινή¹⁶.

4. Η Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών Διακρίσεων κατά των Γυναικών¹⁷

4.1 Το Προαιρετικό Πρωτόκολλο στη Σύμβαση¹⁸

5. Η Σύμβαση κατά των Βασανιστηρίων και Άλλης Σκληρής Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας¹⁹,

5.1 Προαιρετικό Πρωτόκολλο²⁰ στη Σύμβαση, υιοθετήθηκε στις 6 Οκτωβρίου 1999/σε ισχύ το 2000. Η Ελλάδα το κύρωσε το 2001.

6. Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού²¹, με τρία Πρωτόκολλα.

¹²GA Res 2200 A (XXI), 16 Δεκεμβρίου 1966 και τέθηκε σε ισχύ στις 3 Ιανουαρίου 1976. Η Ελλάδα το κύρωσε με τον Ν.1532/1985, ΦΕΚ Α'45

¹³GA Res 63/17, 10 Δεκεμβρίου 2008, τέθηκε σε ισχύ στις 5 Μαΐου 2013. Η Ελλάδα δεν το κύρωσε

¹⁴GA Res 2200 A (XXI), 16 Δεκεμβρίου 1966, τέθηκε σε ισχύ στις 23 Μαρτίου 1976. Η Ελλάδα το κύρωσε με τον Ν.2462/1997, ΦΕΚ Α'25

¹⁵GA Res 2200 (XXI), 16 Δεκεμβρίου 1966 και τέθηκε σε ισχύ στις 23 Μαρτίου 1976. Η Ελλάδα το κύρωσε με τον Ν.2462/1997, ΦΕΚ Α'25

¹⁶GA Res 44/128, 15 Δεκεμβρίου 1989 και τέθηκε σε ισχύ στις 23 Μαρτίου 1976. Η Ελλάδα την κύρωσε με τον Ν.2462/1997, ΦΕΚ Α'25

¹⁷GA Res 34/180, 18 Δεκεμβρίου 1979 και τέθηκε σε ισχύ στις 3 Σεπτεμβρίου 1981. Η Ελλάδα το κύρωσε με τον Ν.1342/83, ΦΕΚ Α'39

¹⁸GA Res 54/4, 6 Οκτωβρίου 1999 και τέθηκε σε ισχύ στις 22 Δεκεμβρίου 2000. Η Ελλάδα το κύρωσε με τον Ν.2952/2001, ΦΕΚ Α'248

¹⁹GA Res 39/46, 10 Δεκεμβρίου 1984 και τέθηκε σε ισχύ στις 26 Ιουνίου 1987. Η Ελλάδα την κύρωσε με τον Ν.1782/1988, ΦΕΚ Α'116

²⁰GA Res 57/199, 18 Δεκεμβρίου 2002 και τέθηκε σε ισχύ στις 22 Ιουνίου 2006. Η Ελλάδα το κύρωσε με τον Ν.4228/2014, ΦΕΚ Α,7

²¹GA Res 44/25, 20 Νοεμβρίου 1989 και τέθηκε σε ισχύ στις 2 Σεπτεμβρίου 1990. Η Ελλάδα κύρωσε τη Σύμβαση με τον Ν. 2101/1992, ΦΕΚ Α 192

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

6.1 Προαιρετικό Πρωτόκολλο για τα δικαιώματα του παιδιού σε σχέση με την ανάμειξη τους σε ένοπλη σύρραξη²².

6.2 Προαιρετικό Πρωτόκολλο για τα δικαιώματα του παιδιού σχετικά με την εμπορία παιδιών, την παιδική πορνεία και την παιδική πορνογραφία²³.

6.3 Προαιρετικό Πρωτόκολλο για τα δικαιώματα του παιδιού σχετικά με τη διαδικασία των αναφορών²⁴.

7. Η Σύμβαση για την προστασία των Δικαιωμάτων όλων των Μεταναστών εργατών και των Μελών των οικογενειών τους²⁵.

8. Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες²⁶.

8.1 Προαιρετικό Πρωτόκολλο στη Σύμβαση²⁷.

9. Η Σύμβαση για την προστασία όλων των ατόμων από Αναγκαστική Εξαφάνιση^{28,29}.

2.2 Οι Επιτροπές

Οι εννέα παγκόσμιες Συμβάσεις διαθέτουν από μια Επιτροπή, που φέρει το όνομα της Σύμβασης πχ. η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, η Επιτροπή για τα Δικαιώματα των ΑμεΑ, κλπ, με μόνη εξαίρεση το Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα

²² GA Res 54/263 25 Μαΐου 2000 και τέθηκε σε ισχύ στις 2 Φεβρουαρίου 2002. Η Ελλάδα το κύρωσε με τον Ν. 3080/2002, ΦΕΚ Α 312.

²³ GA Res 54/263, 25 Μαΐου 2000, τέθηκε σε ισχύ 25 Μαΐου 2002. Η Ελλάδα το κύρωσε με τον Ν. 3625/2007, ΦΕΚ Α 290

²⁴ GA Res 66/138 19 Δεκεμβρίου 2011, τέθηκε σε ισχύ στις 14 Απριλίου 2014. Η Ελλάδα δεν το κύρωσε.

²⁵ GA Res 45/458/// 18 Δεκεμβρίου 1990, τέθηκε σε ισχύ την 1^η Ιουλίου 2003. Η Ελλάδα δεν την κύρωσε.

²⁶ GA Res 61/611, 13 Δεκεμβρίου 2006, τέθηκε σε ισχύ στις 4 Μαΐου 2008. Η Ελλάδα την κύρωσε με τον Ν. 4074/2012, ΦΕΚ Α, 88

²⁷ GA Res 61/611, 13 Δεκεμβρίου 2006, τέθηκε σε ισχύ στις 4 Μαΐου 2008. Η Ελλάδα την κύρωσε με τον Ν. 4074/2012, ΦΕΚ Α, 88

²⁸ GA Res 61/177, 20 Δεκεμβρίου 2006, τέθηκε σε ισχύ στις 23 Δεκεμβρίου 2010. Η Ελλάδα την κύρωσε με τον Ν. 4268/2015, ΦΕΚ Α, 141

²⁹ Η Ελλάδα κύρωσε 8 από τις 9 παγκόσμιες Συμβάσεις. Δεν κύρωσε τη Σύμβαση για την προστασία των Δικαιωμάτων όλων των Μεταναστών εργατών και των μελών των οικογενειών τους. Αναγνωρίζει άσκηση ατομικής αναφοράς σε 4 Συμβάσεις ήτοι : κατά βασανιστηρίων, εξάλειψη διακρίσεων κατά γυναικών, ΣΑΠΔ, Σύμβαση για τα Δικαιώματα των ΑμεΑ

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

όπου η Επιτροπή του φέρει τον τίτλο Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Η σύνθεση είναι ομοιόμορφη από πρόσωπα υψηλής ηθικής και αναγνωρισμένων ικανοτήτων στον τομέα των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ανεξάρτητους εμπειρογνώμονες, που εκλέγονται από τα κράτη μέλη της κάθε Σύμβασης³⁰ και είναι πολίτες των ανωτέρω κρατών. Τα μέλη της Επιτροπής υπηρετούν με την προσωπική τους ιδιότητα, ανεξάρτητα από τα κράτη που τους υποδεικνύουν, για χρονική περίοδο τεσσάρων ετών, με δικαίωμα επανεκλογής. Ο αριθμός των μελών της κάθε Επιτροπής ποικίλει από 10 μέλη στην Επιτροπή κατά των Βασανιστηρίων μέχρι σε 23 μέλη στην Επιτροπή για την εξάλειψη όλων των μορφών Διακρίσεων κατά των Γυναικών. Στις περισσότερες Επιτροπές ο αριθμός περιορίζεται στα 18 μέλη.

Τρεις είναι οι κύριες δραστηριότητες των Επιτροπών”

2.2.1. Η εξέταση των περιοδικών Εκθέσεων

Κύριο έργο της κάθε Επιτροπής, που συνέρχεται 2-3 φορές τον χρόνο είναι η εξέταση των Εκθέσεων που τα κράτη υποβάλλουν περιοδικά³¹, καταδεικνύοντας τον τρόπο συμμόρφωσης τους με τις διατάξεις των Συμβάσεων. Οι Εκθέσεις εξετάζονται παρουσία των αντιπροσώπων του ενδιαφερόμενου κράτους που μπορεί να παράσχουν συμπληρωματικές παρατηρήσεις. Εξάλλου, πάντα, όλες οι Επιτροπές λαμβάνουν υπόψη τους την παράλληλη Έκθεση άλλως “σκιώδη έκθεση”, που αποστέλλεται από ΜΚΟ, ή άλλους φορείς, με συμβουλευτικό καθεστώς στο ECOSOC, που υποβάλλουν σχόλια και συμπληρωματικές πληροφορίες αναφορικά με την εφαρμογή της Σύμβασης από το κράτος.

Σε συνεδρίαση κεκλεισμένων των θυρών η Επιτροπή υιοθετεί τις Καταληκτικές παρατηρήσεις που περιέχουν προτάσεις και συστάσεις προς το κράτος για τον τρόπο που θα μπορούσε να εφαρμόσει αποτελεσματικά τις διατάξεις της Σύμβασης, τυχόν παραλείψεις και κενά καθώς και ζητήματα που πρέπει να εξετάσει.

³⁰ Η Ελλάδα από το 2016-2024 εκπροσωπείτο στην Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων από την καθηγήτρια της Νομικής Σχολής Αθηνών κ. Φωτεινή Παζαρτζή, η οποία διετέλεσε και Πρόεδρος. Εκπροσωπείται στην Επιτροπή κατά των Φυλετικών Διακρίσεων από την επ. Καθηγήτρια στο Παν/μιο της Ουτρέχτης κα Τίνα Σταυρινάκη.

³¹ Κάθε τέσσερα χρόνια – πέντε στην Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Πολλές Επιτροπές υιοθετούν και κατευθυντήριες οδηγίες προς τα κράτη για τον τρόπο υποβολής των Εκθέσεων τους.³² Τα κράτη που υποβάλλουν Εκθέσεις καλούνται να γνωστοποιήσουν στους πολίτες τους, τόσο τις Εκθέσεις που υποβάλλουν όσο και τις Καταληκτικές παρατηρήσεις στην επίσημη γλώσσα του κράτους.

2.2.2 Γενικά Σχόλια

Η κάθε Επιτροπή υιοθετεί Γενικά Σχόλια, στα οποία προβαίνει σε ερμηνεία των διατάξεων της Σύμβασης, λαμβάνοντας υπόψη της και τη νομολογία, όπου υπάρχει. Εκφέρει τη γνώμη της για τις επιφυλάξεις που διατυπώνουν τα κράτη μέρη και διατυπώνει απόψεις για ζητήματα γενικού ενδιαφέροντος. Τα Γενικά Σχόλια υιοθετούνται από την Επιτροπή με συναίνεση (αποδοχή) και απευθύνονται σε όλα τα κράτη μέρη, σε μια προσπάθεια να οδηγηθούν στην καλύτερη δυνατή εφαρμογή των διατάξεων της κάθε Σύμβασης. Μέχρι σήμερα έχει υιοθετηθεί ένας μεγάλος αριθμός Γενικών Σχολίων από κάθε Επιτροπή³³

2.2.3 Ατομική αναφορά

Οποιοσδήποτε μπορεί να καταθέσει αναφορά ενώπιον μιας Επιτροπής κατά κράτους ισχυριζόμενος ότι είναι θύμα παραβίασης των δικαιωμάτων του, εφόσον πληροί δύο όρους: πρώτον το κράτος να είναι μέρος στη συγκεκριμένη Σύμβαση ή Πρωτόκολλο και δεύτερον όπου απαιτείται, να έχει αποδεχθεί τη δικαιοδοσία της Επιτροπής να εξετάζει ατομικές αναφορές³⁴. Οι μηχανισμοί αναφορών είναι σχεδιασμένοι για να είναι προσβάσιμοι σε όλους, ακόμη και αν κάποιος δεν είναι εξοικειωμένος με νομικούς και τεχνικούς όρους. Ωστόσο, ένας δικηγόρος με τη σωστή νομική καθοδήγηση μπορεί να βελτιώσει την ποιότητα της αναφοράς³⁵.

Αναφορά μπορεί να κατατεθεί και εκ μέρους τρίτου, με τη συναίνεση του ισχυριζόμενου ότι είναι θύμα παραβίασης δικαιωμάτων, συναίνεση που δεν απαιτείται όταν το ισχυριζόμενο

³²General Comment 2, Reporting Guidelines, thirteen session, 28 Ιουλίου 1982, της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΣΑΠΔ

³³ Η Επιτροπή για την εξάλειψη των Διακρίσεων κατά Γυναικών υιοθέτησε 40 Γενικές Συστάσεις, όπως αποκαλεί τα Σχόλια της, (βλ ιστοσελίδα, CEDAW κλπ)

³⁴ Π.χ στη Σύμβαση κατά των Βασανιστηρίων

³⁵ Π. Νάσκου-Περράκη, Κατάθεση προσφυγής ενώπιον Επιτροπών Διεθνών Συμβάσεων του ΟΗΕ για Δικαιώματα του Ανθρώπου, Κ Υφαντής, Μ Σαρηγιαννίδης, Δ. Ακριβούλης, (Επιμ), .Τιμητικός τόμος Κ. Χατζηκωνσταντίνου, Σιδέρης, Αθήνα, 2022 ,σελ. 383επ.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

θύμα είναι στη φυλακή χωρίς πρόσβαση στον έξω κόσμο ή είναι θύμα αναγκαστικής εξαφάνισης.

Η αναφορά πρέπει να περιλαμβάνει πληροφορίες και κυρίως καταγραφή των γεγονότων στα οποία βασίζεται. Θα πρέπει να μην είναι ανώνυμη, καταχρηστική ή ασυμβίβαστη με τις διαδικασίες της κάθε Σύμβασης. Θα πρέπει να αφορά παραβίαση που επήλθε μετά την κύρωση της Σύμβασης ή του σχετικού Πρωτοκόλλου. Ο προσφεύγων πρέπει να δηλώσει γιατί θεωρεί ότι τα περιστατικά που περιγράφονται συνιστούν παραβίαση άρθρων της Σύμβασης και ποίων άρθρων συγκεκριμένα. Επίσης να διασαφηνίσει ότι εξάντλησε όλα τα εσωτερικά ένδικα μέσα ενώπιον των εθνικών αρχών και δικαστηρίων. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, διότι σημαίνει ότι οι ισχυρισμοί του τέθηκαν αρχικά υπόψη των αρμοδίων εθνικών αρχών, μέχρι τον υψηλότερο βαθμό δικαιοδοσίας, και ο προσφεύγων δεν δικαιώθηκε

Ο χρόνος υποβολής της αναφοράς ποικίλει ανάλογα με τη Σύμβαση.

Το σημαντικό είναι να υποβληθεί το συντομότερο δυνατό μετά την εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων. Η αργοπορία δυσκολεύει τόσο το κράτος μέρος να απαντήσει κατάλληλα στην Επιτροπή όσο και την Επιτροπή να αξιολογήσει διεξοδικά τα γεγονότα. Σε περιπτώσεις όπου η υποβολή γίνεται με αργοπορία, παρέχεται στην Επιτροπή το δικαίωμα να την κρίνει ως μη παραδεκτή.

Με την πάροδο του χρόνου παρατηρούμε ότι ορισμένες Επιτροπές θέτουν και χρονικό περιορισμό για την υποβολή της αναφοράς. Πχ. θεωρείται καταχρηστική η αναφορά σύμφωνα με την Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων εάν υποβληθεί πέντε έτη μετά την εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων, η Σύμβαση κατά των Φυλετικών Διακρίσεων ζητάει να υποβληθεί μέσα σε διάστημα έξι μηνών από την τελική απόφαση των εθνικών αρχών στην υπόθεση. Η Επιτροπή του Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα δέχεται αναφορές εντός ενός έτους από την εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων, εκτός εάν ο παραπονούμενος αποδείξει ότι αυτό ήταν αδύνατον, το ίδιο απαιτεί και η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

2.2.3.1 Διαδικασία ενώπιον των Επιτροπών

Από τη στιγμή που κατατίθεται η αναφορά ενώπιον της Επιτροπής, δύο είναι τα στάδια εξέτασης της αναφοράς, το στάδιο του παραδεκτού και επί της ουσίας.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Α)Το στάδιο του παραδεκτού, όπου εξετάζεται κατά πόσο η αναφορά ικανοποιεί πλήρως τις τυπικές απαιτήσεις

Β)Το στάδιο επί της ουσίας, όπου εξετάζεται κατά πόσον υπήρξε παραβίαση των δικαιωμάτων του φερόμενου ως θύματος.

Η Επιτροπή διαβιβάζει στο ενδιαφερόμενο κράτος την αναφορά και το κράτος έχει τη δυνατότητα εντός των πρώτων δύο μηνών να υποβάλλει τα επιχειρήματα του για το παραδεκτό της αναφοράς. Ο προσφεύγων έχει και σε αυτό το στάδιο τη δυνατότητα να απαντήσει σε χρονικό διάστημα που ορίζεται σχετικά.

Η Επιτροπή κρίνει την υπόθεση κεκλεισμένων των θυρών, εξετάζοντας τα επιχειρήματα και των δύο πλευρών. Εάν το κράτος δεν υποβάλλει κανένα επιχείρημα, παρ'όλες τις συνεχείς οχλήσεις από τη Γραμματεία, η Επιτροπή θα αποφασίσει με βάση τις παρατηρήσεις του προσφεύγοντα.

2.2.4. Άλλες μορφές ελέγχου

2.2.4.1. Προσωρινά μέτρα

Η διαδικασία των προσωρινών μέτρων παρέχει στην κάθε Επιτροπή το δικαίωμα να ζητήσει από το κράτος μέρος να λάβει μέτρα προς αποφυγή ανεπανόρθωτης ζημίας προς τον προσφεύγοντα ή επικαλούμενο θύμα παραβίασης . Η επίκληση αυτή μπορεί να γίνει σε οποιοδήποτε στάδιο της διαδικασίας.³⁶ Προβλέπεται στη Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών Διακρίσεων κατά των Γυναικών καθώς και στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού.

2.2.4.2. Διαδικασία έρευνας

Η διαδικασία έρευνας³⁷ προβλέπεται στη Σύμβαση κατά των Βασανιστηρίων, στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα των ΑμεΑ, στη Σύμβαση για την Αναγκαστική Εξαφάνιση και στο Προαιρετικό Πρωτόκολλο,³⁸ στη Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων

³⁶ G.Gohen Jonathan, De l'effect juridique des mesures conservatoires dans certaines circonstances, *Revue Universelles des Droits de l'homme*, 1991, σελ 205

³⁷ Η Ελλάδα αναγνωρίζει τη διαδικασία έρευνας σε τέσσερες Συμβάσεις ,κατά των Βασανιστηρίων, κατά των Διακρίσεων κατά των Γυναικών, για τα Δικαιώματα των ΑμεΑ και για την Αναγκαστική Εξαφάνιση

³⁸ Άρθρο 8 του Προαιρετικού Πρωτοκόλλου

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

κατά των Γυναικών. Η Επιτροπή εξετάζει τη βαρύτητα των παραβιάσεων, ζητά περαιτέρω πληροφορίες από εκπροσώπους του κράτους μέλους, κυβερνητικούς οργανισμούς, ΜΚΟ, ιδιώτες, καθώς και από το σύστημα του ΟΗΕ. Στη συνέχεια η Επιτροπή εξουσιοδοτεί ένα ή περισσότερα μέλη της να διενεργήσουν έρευνα σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα με μυστικότητα, συνεργαζόμενοι με το κράτος μέρος καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας. Η έρευνα μπορεί να διεξάγεται επιτόπου με τη συναίνεση του κράτους, ενώ υπάρχει δυνατότητα προφορικής εξέτασης μαρτύρων με διασφάλιση της μυστικότητας της διαδικασίας.

2.2.4.3. Αίτηση για διαιτησία

Η Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων σε βάρος των γυναικών προβλέπει³⁹ μια επιπρόσθετη διαδικασία ενώπιον της Επιτροπής, αυτήν της διαιτησίας. Σύμφωνα με αυτήν δυο ή περισσότερα κράτη μέρη δύνανται να ζητήσουν τη βοήθεια της Επιτροπής ως διαιτητή, σε διαφορές που αναφύονται σχετικά με την ερμηνεία ή εφαρμογή της Σύμβασης και τις οποίες διαφορές δεν κατάφεραν να επιλύσουν μεταξύ τους μέσω διαπραγματεύσεων. Απαραίτητη προϋπόθεση για να ασκήσει η Επιτροπή αυτόν τον ρόλο είναι η δήλωση του κράτους ότι δεσμεύεται από την παρ.1 του άρθρου 29. Σε αυτήν την περίπτωση τα κράτη θα πρέπει μέσα σε διάστημα 6 μηνών να συμφωνήσουν για τον τρόπο οργάνωσης της διαιτησίας, άλλως θα δύνανται να προσφύγουν ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου του ΟΗΕ, τηρώντας τις προϋποθέσεις του Καταστατικού του. Τα κράτη μέρη μπορούν να δηλώσουν ότι δεν δέχονται να δεσμευτούν από το άρθρο 29 παρ. 1⁴⁰ όπως επίσης σε περίπτωση διατύπωσης της επιφύλαξης να την άρουν με γνωστοποίηση στον Γεν. Γραμματέα του ΟΗΕ⁴¹. Η διαδικασία αυτή δεν έχει εφαρμοστεί μέχρι σήμερα.

3. Οι ελληνικές υποθέσεις

Περιορισμένος είναι ο αριθμός των ελληνικών αναφορών ενώπιον των Επιτροπών που προβλέπονται από τις ανωτέρω Συμβάσεις,

³⁹ Άρθρο 29

⁴⁰ Άρθρο 29,2

⁴¹ Άρθρο 29,3

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Ο λόγος τείνει να είναι η έλλειψη γνώσης τόσο των νομικών όσο και γενικά των ελλήνων πολιτών. Είναι δυσάρεστη η διαπίστωση ότι το μάθημα της Διεθνούς προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου είναι μάθημα επιλογής στις τρεις Νομικές Σχολές, με τη Νομική Αθηνών να το αναβαθμίζει σε επιλογής υποχρεωτικό. Το μάθημα δεν διδάσκεται στην Εθνική Σχολή Δικαστικών, έτσι που οι αναφορές των άρθρων των Διεθνών Συμβάσεων και η Νομολογία των Επιτροπών να είναι έως σπάνιες στη Νομολογία των Εθνικών Δικαστηρίων.

Ωστόσο, το Ελληνικό κράτος εφάρμοσε άμεσα την Απόφαση (Views) της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων⁴² στην υπόθεση Δ.Κ. κατά Ελλάδας⁴³ για παραβίαση του δικαιώματος της δίκαιης δίκης ενώπιον των Ελληνικών Δικαστηρίων, κατά παράβαση του άρθρου 14, παρ. 3 στοιχείο β του Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα. Το άρθρο αναφέρει ότι, «Κάθε πρόσωπο που κατηγορείται για ποινικό αδίκημα απολαύει, σε πλήρη ισότητα τις ακόλουθες τουλάχιστον εγγυήσεις...β. να διαθέτει επαρκή χρόνο και ευκολίες για την προετοιμασία της υπεράσπισης του και για την επικοινωνία με τον δικηγόρο της επιλογής του.» Στην παρούσα υπόθεση η Επιτροπή έκρινε ότι «το Συμβαλλόμενο Κράτος παραβίασε τις υποχρεώσεις του βάσει του άρθρου 14 παρ. 3, β του Συμφώνου παραλείποντας να εξασφαλίσει στον αιτούντα τον κατάλληλο χρόνο και διευκολύνσεις για την προετοιμασία της υπεράσπισής του, ιδίως μη εξασφαλίζοντάς του την έγκαιρη πρόσβαση σε ακριβή και πλήρη πρακτικά δίκης των Δικαστηρίων αμοτέρων των βαθμών δικαιοδοσίας, συμπεριλαμβανομένης της αναίρεσης, η οποία περιόρισε την ικανότητα του προσφεύγοντος να υπερασπιστεί τον εαυτό του έναντι των κατηγοριών που αντιμετώπιζε, δεδομένου ότι τα επιχειρήματα που προέβαλε ο ίδιος ή οι μάρτυρες ενώπιον των δικαστηρίων της δίκης δεν μπορούσαν να επαληθευτούν». Στη συνέχεια ζήτησε από την Ελληνική κυβέρνηση να καταβληθεί στον αιτούντα «επαρκής αποζημίωση», να δημοσιοποιηθεί η απόφαση της Επιτροπής και να ληφθούν μέτρα, ώστε να μην επαναληφθούν στο μέλλον αυτές οι παραβιάσεις. Έταξε δε προθεσμία 180 ημερών για τη συμμόρφωση της χώρας.

Η Ελληνική κυβέρνηση ανταποκρίθηκε στο αίτημα της Επιτροπής και το Νομικό Συμβούλιο του κράτους κοινοποίησε προς τον Δ.Κ.⁴⁴ και γνωστοποίησε ότι με πράξη της Τριμελούς

⁴² /Απόφαση (Views) 19 Ιουλίου 2024, δημοσιεύτηκε στις 26 Αυγούστου 2024

⁴³ Η αναφορά κατατέθηκε στις 2 Ιουνίου 2018 CCPR/C/141/D/3582/2019

⁴⁴ Στις 8 Μαΐου 2025

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Επιτροπής του Θεματικού Σχηματισμού υποθέσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των Δικαστηρίων της, του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Ε.Δ.Δ.Α.) και Δικαστηρίων της αλλοδαπής, έγινε αποδοχή της εν θέματι αίτησης και αποφασίστηκε, σε συμμόρφωση της Ελληνικής Δημοκρατίας με την από 26-08-2024 Απόφαση (Views) της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, να του καταβληθεί: α) εύλογη αποζημίωση για την αποκατάσταση της ηθικής βλάβης από τη διαπιστωθείσα παραβίαση του άρθρου 14, παρ. 3β του ΔΣΑΠΔ, ανερχόμενη στο ποσό των έξι χιλιάδων (6.000) ευρώ και β) ποσό χιλίων (1.000) ευρώ για τα έξοδα και τις δαπάνες του, που αφορούν στη διαδικασία ενώπιον της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, ήτοι συνολικά το ποσό των επτά χιλιάδων (7.000) ευρώ.

4. Συμπέρασμα

Πρόκειται για μια καταδίκη της χώρας μας σε παγκόσμιο επίπεδο αυτή τη φορά για παραβιάσεις δικαιωμάτων του ανθρώπου. Το Διεθνές Δίκαιο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου παρέχει στα κράτη την αρμοδιότητα να κρίνουν πρώτα και αποκλειστικά ζητήματα παραβίασης δικαιωμάτων του ανθρώπου από τη στιγμή που όλες οι σχετικές Συμβάσεις κυρώνονται και εφαρμόζονται ή θα πρέπει να εφαρμόζονται από τον Έλληνα Δικαστή. Για αυτόν τον λόγο απαιτεί την εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων. Εάν η Ελληνική Δικαιοσύνη γνωρίζει και εφαρμόζει τις Διεθνείς Συμβάσεις, που είναι Νόμοι της χώρας, γνωρίζει τη νομολογία των Επιτροπών που προβλέπονται σε κάθε μια από αυτές (οκτώ συνολικά), πιστεύουμε ότι οι έλληνες πολίτες δεν θα χρειζόταν να προσφεύγουν στις Επιτροπές των Διεθνών Συμβάσεων για να δικαιωθούν και ο έλληνας φορολογούμενος να επιβαρύνεται με τις αποζημιώσεις. Οι εθνικοί δικαστές οφείλουν να συνειδητοποιήσουν ότι πιθανή μη συμμόρφωση ενδέχεται να οδηγήσει σε καταδίκη του κράτους και καταβολή αποζημίωσης. Για τον λόγο αυτό φρονούμε ότι οι δικαστές οφείλουν να γνωρίζουν και να

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

λαμβάνουν υπόψη τους τόσο την ερμηνεία των διεθνών αυτών πράξεων,⁴⁵ όσο και τη νομολογία. Διότι είναι αποδεκτό ότι οι

Επιτροπές που προβλέπονται από τις παγκόσμιες συμβάσεις προστασίας δικαιωμάτων του ανθρώπου παράγουν οιονεί δικαιοδοτικές πράξεις. Αυτό αποδεικνύει και η άμεση εφαρμογή της Απόφασης από το Ελληνικό κράτος!

Βιβλιογραφία:

TH. BUERGENTHAL, D. SHELTON, D. STEWART, *International Human Rights*, 3rd edition, West Group, USA, 2002,

Δ. ΕΥΡΥΤΕΝΗΣ, *Institutionnalisation des droits de l'home et droit universelle*, τιμητικός τόμος Ηλία Κυριακόπουλου, Α', Thessaloniki, 1966-1969

A. A. FATOUROS, *International law in the new Greek Constitution*, AJIL, 1976

G.GOHEN JONATHAN, *De l'effect juridique des mesures conservatoires dans certaines circumstances*, *Revue Universelles des Droits de l'homme*, 1991

K. ΙΩΑΝΝΟΥ, *Σχέσεις διεθνούς και εσωτερικού δικαίου*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1990

D. KONIG, R. WOLFRUM, *International law today: new challenges and the need for reform?*, Springer, Berlin, 2008

Π. Νάσκου-Περράκη, *Δικαιώματα του Ανθρώπου, Παγκόσμια και Περιφερειακή προστασία, Θεωρία και Νομολογία*, γ έκδοση, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2022

Π. ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ, *Κατάθεση προσφυγής ενώπιον Επιτροπών Διεθνών Συμβάσεων του ΟΗΕ για Δικαιώματα του Ανθρώπου*, στο Κ ΥΦΑΝΤΗΣ, Μ ΣΑΡΗΓΙΑΝΝΙΔΗΣ, Δ. ΑΚΡΙΒΟΥΛΗΣ (Επιμ.), *Τιμητικός τόμος Κ. Χατζηκωνσταντίνου*, Σιδέρης, Αθήνα, 2022

Π ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ (επιμ.), *Το Δικαίωμα στην υγεία*, Σάκκουλας, 2022,

Π ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ (επιμ.), *Τα Δικαιώματα του Παιδιού*, Σάκκουλας, 2023,

Π ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ (επιμ.), *Τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία*, Σάκκουλας 2022,

⁴⁵ Τα Γενικά Σχόλια και τις Γενικές Συστάσεις που μερικές μεταφράστηκαν για πρώτη φορά στην ελληνική γλώσσα, βλ. Π Νάσκου-Περράκη (επιμ.), *Το Δικαίωμα στην υγεία*, Σάκκουλας, 2022, της ίδιας, *Τα Δικαιώματα του Παιδιού*, Σάκκουλας, 2023, της ίδιας, *Τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία*, Σάκκουλας 2022, της ίδιας με Ι Τζιβάρας, *Το Δικαίωμα στην Εκπαίδευση*, Σάκκουλας 2021 με αναφορά και στη Νομολογία των Επιτροπών. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην υπόθεση Gonzalez Carrero κατά Ισπανίας (αριθ Αναφοράς 47/2012) CEDAW/C/58/D/47/2012 (2014) ,στην οποία καταδικάστηκε η Ισπανία σε αποζημίωση 600.000 ευρώ ,το Ανώτατο Δικαστήριο της χώρας έκρινε ότι ακόμη και οι Γενικές Συστάσεις της CEDAW είναι δεσμευτικές..

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Π ΝΑΣΚΟΥ-ΠΕΡΡΑΚΗ –Ι. ΤΖΙΒΑΡΑΣ (επιμ.), *Το Δικαίωμα στην Εκπαίδευση*, Σάκκουλας, 2021

Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Χρ. ΡΟΖΑΚΗΣ, Α. ΦΑΤΟΥΡΟΣ, *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1990

Στ. ΠΕΡΡΑΚΗΣ, *Διαστάσεις της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Προς ένα jus universalis*, Σιδέρης, Αθήνα 2019

Χ. ΡΟΖΑΚΗΣ, *Το Άτομο ως φορέας Δικαιωμάτων και Υποχρεώσεων του Διεθνούς Δικαίου*, στο Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ

Ε. ΡΟΥΚΟΥΝΑΣ, *Διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, Εστία, Αθήνα, 1995

Α.-Α. ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, *Η ανθρωπίνη διάσταση του Διεθνούς Δικαίου*, 2^η έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2024

Βιογραφικό Σημείωμα:

Η κα Παρασκευή(Παρούλα) Νάσκου-Περράκη, σπούδασε στη Νομική Σχολή του ΑΠΘ, μεταπτυχιακό στο Σικάγο, Στρασβούργο, Χάγη, Λονδίνο και Μοντοβί Ιταλίας, σε θέματα Διεθνούς Δικαίου, Διεθνών Οργανισμών και Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Είναι Διδάκτωρ Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, όπου υπηρέτησε από το 1974 έως το 1993. Από το 1994 ως το 2014 δίδαξε στο Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών (ΔΕΣ) του Παν/μίου Μακεδονίας, όπου ίδρυσε την Έδρα UNESCO Διαπολιτισμικής Πολιτικής και καθιέρωσε τον θεσμό του ThessISMUN (Thessaloniki International Student Model United Nations). Το 2007, σε αναγνώριση της προσφοράς της, το Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης των Ηνωμένων Εθνών στην Ευρώπη της απένειμε τον τιμητικό τίτλο Φίλη των Ηνωμένων Εθνών (“Friend of the United Nations” (F.U.N.). Εισήγαγε τον θεσμό της συμμετοχής φοιτητικών Νομικών Σχολών σε εικονικές δίκες Διεθνούς Δικαίου, καθώς και των προσομοιώσεων των Ηνωμένων Εθνών και άλλων διεθνών οργανισμών στα Ελληνικά πανεπιστήμια. Δίδαξε σε πανεπιστήμια της Ελλάδας, Ευρώπης, Αμερικής και αλλού, σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο και εκπροσώπησε τη χώρα σε ευρωπαϊκές κι άλλες συνδιασκέψεις. Είναι επίτιμη Διδάκτωρ του Τμήματος Νομικής και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Neophit Rilsky του Blagoevgrad της Βουλγαρίας, ορίστηκε Δικαστής ad hoc στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Έχει δημοσιεύσει μονογραφίες, διδακτικά βιβλία και πολλές επιστημονικές μελέτες στα αντικείμενα του Διεθνούς Δικαίου, των Διεθνών Οργανισμών, της Διεθνούς Προστασίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, του Δικαίου των ΕΚ/Ένωσης, του Διπλωματικού Δικαίου κ.ά. στα Ελληνικά, Γαλλικά και στα Αγγλικά. Μέλος επιστημονικών συλλόγων και επιτροπών επιστημονικών περιοδικών, Υπεύθυνη για το ετήσιο Περιοδικό Ευρυγενής-σε θέματα Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Δικαίου, (EnriHYIEL), τ. Πρόεδρος του IMXA, τ. Γραμματέας του ΚΔΕΟΔ και τ. μέλος του Επιστημονικού Συμβουλίου του Υπουργείου εξωτερικών.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

«Ο λαϊκισμός ως κοινό έδαφος ανάπτυξης της ευρωπαϊκής άκρας δεξιάς και των σουνιτικών ισλαμικών τρομοκρατικών οργανώσεων στον αραβο-μουσουλμανικό κόσμο»⁴⁶

Βιβή Κεφαλά⁴⁷.

Καθηγήτρια Διεθνών Σχέσεων στην ευρύτερη Μέση Ανατολή και Βόρεια Αφρική

Περίληψη

Ο όρος λαϊκισμός αναφέρεται όλο και συχνότερα στον δημόσιο πολιτικό διάλογο των ευρωπαϊκών κυρίως χωρών και αντιμετωπίζεται αρνητικά, καθώς θεωρείται ότι η λαϊκιστική εκφορά λόγου και τα συνθήματα που εμπεριέχει βρίσκονται εκτός τόπου και χρόνου, επειδή είναι ανεφάρμοστα και απλώς στοχεύουν να παραπλανήσουν τους πολίτες και να συκοφαντήσουν αντίπαλα κόμματα εξουσίας. Κατά έναν, εκ πρώτης όψεως, παράδοξο τρόπο ο λαϊκισμός χρησιμοποιείται στην δημόσιο λόγο που εκφέρουν και οι τζιχαντιστικές σουνιτικές οργανώσεις, όπως η Αλ Κάϊντα ή το λεγόμενο Ισλαμικό Κράτος του Ιράκ και της Συρίας. μέσω δηλώσεων τους ή με αναρτήσεις τους στο διαδίκτυο.

Ωστόσο, το παράδοξο αυτό παύει να είναι παράδοξο, εάν αναλυθεί ο πολιτικός του χαρακτήρας και το περιεχόμενο του, εάν δηλαδή αναλυθούν οι συνθήκες μέσα στις οποίες αναπτύσσεται. Παράλληλα, ο λαϊκισμός αναπτύσσεται πάνω σε ένα δίπολο, που μπορεί να συνοψιστεί στην απλουστευτική διχοτόμηση της κοινωνίας στην οποία αρθρώνεται ο λαϊκισμός: εμείς, ο λαός (στην Ευρώπη) εναντίον των διεφθαρμένων κυβερνητικών ελίτ. Αντίστοιχη είναι και η διχοτόμηση στον τζιχαντιστικό λαϊκισμό: οι πιστοί μουσουλμάνοι εναντίον των διεφθαρμένων ηγεσιών των αραβικών κρατών και της Δύσης.

Η βασική θέση που εκφράζεται στο παρόν κείμενο είναι ότι ο λαϊκισμός μπορεί να αναπτυχθεί εύκολα και να αποτελέσει βασικό στοιχείο πολιτικού λόγου σε κάθε είδους κοινωνία, όταν η εκάστοτε κυβέρνηση δεν μπορεί να ικανοποιήσει βασικά αιτήματα των

⁴⁶ Μία πρώτη εκδοχή του κειμένου αυτού παρουσιάστηκε στο διεθνές συνέδριο : 14th Pan-European Conference on International Relations: "The Power of Politics of Nature". EISA (European International Studies Association, 13-17 September 2021, (Virtual Conference) "Populism as common ground for far-right parties in Europe and Islamic terrorism in the Arab – Muslim world".

⁴⁷ Αφ, Καθηγήτρια Διεθνών Σχέσεων στην ευρύτερη Μέση Ανατολή και Βόρεια Αφρική, ΤΜΣ, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Διευθύντρια του Κέντρου Ανάλυσης Μεσανατολικής Πολιτικής (ΚΕΑΜΕΠ) www.keamep.gr

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

πολιτών, και ταυτόχρονα όταν διαπιστώνεται η απαξίωση των θεσμών και των θεσμών, των ηθικών και πολιτικών αξιών που συγκροτούν το πολιτικό καθεστώς της χώρας.

Εισαγωγή

Ο λαϊκισμός είναι ένας πολιτικός όρος, ο οποίος χρησιμοποιείται ευρύτατα στον δημόσιο πολιτικό λόγο για να χαρακτηρίσει ηγέτες διαφορετικών κομμάτων, άρα και εκφραστές διαφορετικών, αν όχι αντιθετικών ιδεολογιών, οι οποίοι εφαρμόζουν, όπως είναι αναμενόμενο διαφορετικές πολιτικές. Όπως παρατηρεί ο καθηγητής Mény, ως λαϊκιστές έχουν χαρακτηριστεί Ευρωπαίοι Πρωθυπουργοί όπως η Μάργκαρετ Θάτσερ, του Ηνωμένου Βασιλείου, ο Σύντριο Μπερλουσκόνι Πρωθυπουργός της Ιταλίας και άλλοι. Όμως, παρ' ότι πρόκειται για ευρωπαϊκές χώρες οι συνθήκες, οι νοοτροπίες και οι παραδόσεις τους είναι διαφορετικές. Κατά συνέπεια, η ο χαρακτηρισμός του λαϊκιστή υπογραμμίζει την αμφισημία και την έλλειψη ακρίβειας που χαρακτηρίζει την ίδια την έννοια του λαϊκισμού και, ενδεχομένως, και την καταχρηστική του χρήση.⁴⁸ Όπως θα δούμε στην συνέχεια, πάντως, η κατάχρηση του όρου λαϊκισμός μπορεί να εξηγηθεί στα πλαίσια της ιδεολογικο – πολιτικής διαπάλης που διεξάγεται στο εσωτερικό κάθε χώρας μεταξύ κομμάτων αντίπαλων ιδεολογιών.

Ωστόσο, η χρήση του όρου λαϊκισμός δεν περιορίζεται μόνο στην Ευρώπη αλλά απαντάται και στην Λατινική Αμερική, κυρίως για να χαρακτηρίσει ηγέτες αριστερών κομμάτων, για παράδειγμα ως λαϊκιστής χαρακτηρίζεται ο Λούλα ντα Σίλβα της Βραζιλίας. Τέλος, ο λαϊκισμός απαντάται και στον πολιτικό λόγο των τζιχαντιστικών οργανώσεων, όπως η Αλ Κάιντα και το λεγόμενο Ισλαμικό Κράτος του Ιράκ και της Συρίας (Ι.Κ.Ι.Σ.) Στο σημείο αυτό θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι υπάρχει σαφέστατη διαφοροποίηση μεταξύ του πολιτικού Ισλάμ, όπως εκφράζεται λόγου χάριν από ισλαμικά κόμματα όπως οι Αδελφοί Μουσουλμάνοι στην Αίγυπτο, του σαλαφισμού και των τζιχαντιστικών σουνιτικών τρομοκρατικών οργανώσεων.⁴⁹

⁴⁸ Mény Y., *Par le peuple, pour le peuple*. Fayard, Paris, 2018.

⁴⁹ Βλ. Hamid S. - Dar R., "Islamism, Salafism, and Jihadism: A Primer," *Brookings Analysis Paper*, 2016.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Σύμφωνα με τον N. Karlson, ο λαϊκισμός έχει τρεις μορφές: η πρώτη χαρακτηρίζεται από την προβολή ανέφικτων πολιτικών λύσεων σε περίπλοκα και δύσκολα εθνικά, οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα. Η δεύτερη μορφή του λαϊκισμού επιλέγει να εστιάσει σε ένα συγκεκριμένο πεδίο και ανακοινώνει τις επιλογές του ηγέτη χρησιμοποιώντας ένα ιδιαίτερο ρητορικό ύφος ώστε να προκαλέσει κοινωνική και πολιτική πόλωση, αποσκοπώντας στην προσέλκυση ψηφοφόρων. Τέλος, η τρίτη μορφή λαϊκισμού τονίζει το αυταρχικό στοιχείο της πολιτικής που εκφράζει ως αναγκαίο στοιχείο επίλυσης δυσεπίλυτων προβλημάτων και εξυγίανσης της δημόσιας ζωής. Οι τρεις αυτές μορφές του λαϊκισμού δεν είναι αλληλοαποκλειόμενες⁵⁰. Αντιθέτως, μπορεί να συνυπάρχουν, όπως στην περίπτωση του Εθνικού Μετώπου στην Γαλλία αλλά και –τηρουμένων όλων των αναλογιών- της Αλ Κάιντα ή του ΙΚΙΣ.⁵¹

Μερικές διευκρινήσεις σχετικά με τον λαϊκισμό

Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο λαϊκισμός απαντάται σχεδόν παντού και τις τελευταίες δεκαετίες αναπτύσσεται με ταχείς ρυθμούς. Δεν πρόκειται όμως για ένα καινούργιο πολιτικό φαινόμενο. Αντιθέτως, είναι πολύ παλιό και συχνά ταυτίζεται με την δημαγωγία και χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει εντελώς διαφορετικά πολιτικά κινήματα όπως αυτά της Αριστεράς ή της άκρας Δεξιάς στην Ευρώπη ή, κατ'αναλογία την ίδρυση και εξάπλωση ισλαμικών σουνιτικών τρομοκρατικών ομάδων στον αραβο-μουσουλμανικό κόσμο. Η γενίκευση του όρου λαϊκισμός για να χαρακτηρίσει τα ετερόκλητα αυτά κόμματα και οργανώσεις, που δεν αποδέχονται την ιδεολογία και πολιτική των κυβερνώντων αλλά και των λεγόμενων συστημικών κομμάτων, προκαλεί μία εύλογη σύγχυση. Για τον λόγο αυτό κρίνονται απαραίτητες ορισμένες διευκρινήσεις σχετικά με τον λαϊκισμό.

Ο λαϊκισμός διαφοροποιείται ανάλογα με το περιεχόμενο και τους σκοπούς του. Όπως παρατηρούν οι Mudde και Kaltwasser, ο λαϊκισμός διακρίνεται κατ'αρχήν στον

⁵⁰ Karlson, N. Populism: Defining Characteristics. In: Laruelle M., (ed.) *Reviving Classical Liberalism against Populism*. Palgrave Macmillan, 2024.

⁵¹ Σχετικά με την εξέλιξη της ισλαμικής τρομοκρατίας από την εμφάνισή της στο Αφγανιστάν μέχρι την δημιουργία του ΙΚΙΣ βλ: Maher S., *Salafi-Jihadism: The History of an Idea*. Oxford University Press, 2016.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

λαϊκισμό που ενσωματώνει (inclusionary populism) που χαρακτηρίζει τα αριστερά κόμματα, και στον λαϊκισμό που αποκλείει (exclusionary populism) που χαρακτηρίζει τα ακροδεξιά κόμματα. Ο αριστερός λαϊκισμός υιοθετεί μία κάθετη διαχωριστική γραμμή: από την μία η κυβερνώσα ελίτ και από την άλλη ο λαός, χωρίς καμία εξαίρεση. Ο ακροδεξιός λαϊκισμός υιοθετεί μία οριζόντια διαχωριστική γραμμή: από την μία πλευρά *Εμείς* και από την άλλη πλευρά οι *Άλλοι* που πρέπει να αποκλειστούν. Αυτή οριζόντια διαχωριστική γραμμή χαρακτηρίζει και τις ισλαμικές τρομοκρατικές οργανώσεις, κατά τις οποίες από την μία πλευρά βρίσκονται οι πιστοί μουσουλμάνοι (*Εμείς*) και από την άλλη οι ηγεσίες των αραβικών κρατών που ενδιαφέρονται μόνο για την διατήρηση της εξουσίας τους, οι μουσουλμάνοι άλλων δογμάτων και οι Δυτικοί (*Άλλοι*).⁵²

Επίσης, ο λαϊκισμός μπορεί να θεωρηθεί ως πολιτικός λόγος, ως μία ιδιαίτερη θέση του κόσμου ή ως μία έλασσων ιδεολογία, πράγμα που σημαίνει ότι ο λαϊκισμός δεν αποτελεί μία πλήρη ιδεολογία αλλά μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως κύριο άξονας και ως πλαίσιο μέσα στο οποίο οι λαϊκιστές ηγέτες μπορούν να αναπτύξουν την πολιτικό τους λόγο.

Επιπροσθέτως, τόσο τα ακροδεξιά κόμματα όσο και οι τρομοκρατικές σουνιτικές οργανώσεις βασίζονται σε μία αντιδραστική και όχι σε μία συντηρητική ιδεολογία. Οι διαφορές μεταξύ τους είναι σημαντικές. Σύμφωνα με τον Marc Lilla⁵³ οι οπαδοί της συντηρητικής ιδεολογίας στην Ευρώπη έχουν στόχο την διατήρηση του πολιτικού και κοινωνικού κατεστημένου και είναι εναντίον κάθε ριζοσπαστικής –ή ακόμα περισσότερο επαναστατικής– αλλαγής. Αντιθέτως, οι οπαδοί της αντιδραστικής ιδεολογίας προσπαθούν να ανατρέψουν το πολιτικό κατεστημένο καταλαμβάνοντας την εξουσία, με δημοκρατικά μέσα εάν αυτό είναι εφικτό, χρησιμοποιώντας του δημοκρατικούς θεσμούς με σκοπό να καταλύσουν την Δημοκρατία. Εάν το αποτέλεσμα των εκλογών δεν φέρει τα ακροδεξιά κόμματα στην εξουσία, τότε προσπαθούν να διευρύνουν το πολιτικό τους ακροατήριο, χρησιμοποιώντας την λαϊκή οργή και απογοήτευση, ώστε να αποκτήσουν πολίτη επιρροή και ισχύ, ελπίζοντας ότι την επόμενη φορά θα κερδίσουν τις εκλογές.

Όσον αφορά τις ισλαμικές τρομοκρατικές οργανώσεις, είναι προφανές ότι απορρίπτουν την Δημοκρατία και την διαδικασία των εκλογών, ως κάτι που δεν ταιριάζει με

⁵² Mudde C., – Kaltwasser R., *Populism: A very short introduction*. Oxford University Press, 2017.

⁵³ Lilla M., *The shipwrecked mind: on political reaction*. New York Review Books, 2016.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

την ισλαμική πίστη και τις ισλαμικές παραδόσεις, των οποίων ισχυρίζονται ότι είναι οι μόνοι πραγματικοί εκφραστές και υπερασπιστές. Στο σημείο αυτό υπάρχει μία σημαντική διαφορά μεταξύ των ακροδεξιών ευρωπαϊκών κομμάτων και των σουνιτικών τρομοκρατικών οργανώσεων, οι οποίες δεν λαμβάνουν καθόλου υπόψη τους την λαϊκή βούληση και χρησιμοποιούν μαζική και ακραία βία, όπως έκανε για παράδειγμα το ΙΚΙΣ στα εδάφη που ήλεγχε. Η χρήση αυτής της κτηνώδους βίας που άσκησε το ΙΚΙΣ αλλά και οι μικρότερες οργανώσεις που του έχουν ορκιστεί υπακοή, όπως για παράδειγμα η Μπόκο Χαράμ που δρά όχι μόνο στην Νιγηρία αλλά και σε γειτονικές χώρες, στοχεύει αφ' ενός στην απόκτηση πλούτου, κυρίως όμως στην επίδειξη της δύναμής τους για να τρομοκρατήσουν τους εχθρούς τους, και αφ' ετέρου στην διεύρυνση της επιρροής τους και την προσέλκυση νέων μελών και οπαδών.

Η ανάπτυξη και τα χαρακτηριστικά του λαϊκισμού στην Ευρώπη και τις σουνιτικές τζιχαντιστικές οργανώσεις.

Παρά το γεγονός ότι τα ακροδεξιά κόμματα στην Ευρώπη και οι ισλαμικές τζιχαντιστικές οργανώσεις στον αραβο-μουσουλμανικό κόσμο αναπτύχθηκαν σε τελείως διαφορετικές πολιτικές, πολιτισμικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες και παρά το γεγονός ότι έχουν τελείως διαφορετική ιδεολογική βάση, πολιτικούς στόχους και στρατηγική, ωστόσο έχουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά.

Κατ' αρχήν, τόσο τα ακροδεξιά κόμματα όσο και οι τζιχαντιστικές οργανώσεις αποσκοπούν στην κατάκτηση της εξουσίας, τα πρώτα μέσω εκλογών, οι δεύτερες διά της ωμής βίας και του εκφοβισμού. Στην προσπάθεια τους να κατακτήσουν την εξουσία και οι δύο ισχυρίζονται ότι μόνο αυτοί λένε την αλήθεια στον λαό, ενώ ο πολιτικός τους λόγος στηρίζεται κατά κύριο λόγο στην αντίθεση ανάμεσα αυτά, που εκπροσωπούν την ηθική και το πραγματικό συμφέρον του λαού, και των εκφυλισμένων πολιτικών ελίτ που κυβερνούν. Ως εκ τούτου, απορρίπτουν το πολίτευμα της αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας, και επομένως και τις εκλογές, αφού το δημοκρατικό πολίτευμα αδιαφορεί για τον λαό, στην περίπτωση των ευρωπαϊκών ακροδεξιών κομμάτων, και την κοινότητα των πιστών(ούμμα)

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

στην περίπτωση των σουνιτικών τζιχαντιστικών οργανώσεων. Επίσης, αντιλαμβάνονται την βία εναντίον του *Άλλου*, αν και η χρήση της διαφέρει σε κλίμακα και μέσα, ως ένα απαραίτητο μέσο για επιτύχουν τον σκοπό τους, δηλαδή να κατακτήσουν την εξουσία, με την υπόσχεση, τόσο από τα ακροδεξιά ευρωπαϊκά κόμματα όσο και από τις τζιχαντιστικές οργανώσεις, ότι θα επιλύσουν όλα τα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο λαός και η ούμμα αντιστοίχως. Οι υποσχέσεις αυτές θα γίνουν πραγματικότητα, μέσα από την ανάδειξη του λαμπρού ιστορικού παρελθόντος του έθνους και την κατάκτηση της θέσης που του αρμόζει στον σύγχρονο κόσμο στην πρώτη περίπτωση, ενώ στην περίπτωση των ισλαμικών τρομοκρατικών οργανώσεων τα προβλήματα των πιστών θα λυθούν με την επιστροφή στην χρυσή εποχή του Ισλάμ και την απαλλαγή τους από τις εκφυλισμένες επιρροές της Δύσης που συνεχίζουν να διαβρώνουν την κοινότητα των πιστών.

Τα κοινά στοιχεία στον πολιτικό λόγο των ακροδεξιών ευρωπαϊκών κομμάτων και των σουνιτικών τρομοκρατικών οργανώσεων.

Εδώ και σχεδόν τριάντα χρόνια τα εξτρεμιστικά πολιτικά φαινόμενα έχουν γνωρίσει μεγάλη άνθιση, ειδικά τα ακροδεξιά κόμματα στην Ευρώπη⁵⁴ και η σουνιτική ισλαμική τρομοκρατία στον αραβο-μουσουλμανικό κόσμο χρησιμοποιώντας τον λαϊκισμό. Ακόμα και εάν τα σχήματα αυτά αναπτύχθηκαν σε διαφορετικές οικονομικές, κοινωνικές, πολιτισμικές και πολιτικές συνθήκες, όπως ήδη αναφέρθηκε, και παρά το γεγονός ότι υπάρχουν πολλές διαφορές μεταξύ τους, όπως το ότι τα ακροδεξιά ευρωπαϊκά κόμματα έχουν κοσμική ιδεολογία, ενώ οι ισλαμικές τρομοκρατικές οργανώσεις μετατρέπουν την θρησκεία σε πολιτική ιδεολογία, διαπιστώνεται ότι υπάρχουν αρκετά κοινά στοιχεία μεταξύ τους, όπως:

- Η επίκληση ενός, φαντασιακού μάλλον παρά πραγματικού, ομοιογενούς συνόλου που είναι, αντιστοίχως, το έθνος και η κοινότητα των πιστών.

⁵⁴ Betz and H.-G. – Immerfall S. (Eds), *New politics of the Right: Neo-populist Parties and Movements in Established Democracies*, Basingstoke, Macmillan, 1998. Βλ. επίσης: Taggart, P., 'New populist parties in Western Europe', *West European Politics*, 18, 1, 1995, pp. 34–51.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

- Ο κοινός στόχος της κατάκτησης της εξουσίας, με τον ισχυρισμό ότι οι σχηματισμοί αυτοί είναι οι μοναδικοί πραγματικοί εκπρόσωποι και προστάτες του έθνους και ισλαμικών αξιών αντιστοίχως.
- Η άρνηση κάθε είδους διαφορετικότητας
- Η απόρριψη της αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας και των θεσμών της
- Η παραποίηση της πραγματικότητας και η χρήση αρνητικών στερεοτύπων για τους Άλλους. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι ισχυρισμοί του κόμματος της Μαρί Λεπέν ότι για την ανεργία στην Γαλλία ευθύνονται οι ξένοι, ενώ στην πραγματικότητα η ανεργία είναι δομική ή ο ισχυρισμός ότι η αυστηρή τήρηση των ισλαμικών κανόνων θα λύσει όλα τα προβλήματα του ισλαμικού κόσμου.
- Η εκμετάλλευση της λαϊκής οργής και απογοήτευσης
- Η κάθετη οργάνωση, η απαίτηση για απόλυτη αφοσίωση και υπακοή στον ηγέτη
- Η χρήση βίας, αν και σε διαφορετική κλίματα και με άλλους τρόπους
- Ο ισχυρισμός ότι υπερέχουν ηθικά από τις εκφυλισμένες κυβερνώσες ελίτ
- Η υπόσχεση ότι είναι οι μόνοι που θέλουν -και μπορούν- να ανακουφίσουν τον λαό ή την κοινότητα των πιστών από την δυστυχία τους και τα δεινά τους, όπως και ότι θα αναστήσουν το ένδοξο παρελθόν τους.

Όπως προκύπτει, όλοι αυτοί οι ισχυρισμοί αποτελούν κοινό τόπο για τα ακροδεξιά ευρωπαϊκά κόμματα και τις σουνιτικές τρομοκρατικές οργανώσεις, δύο εχθρικά και αμοιβαίως αποκλειόμενα πολιτικά σχήματα, τα οποία όμως συγκλίνουν, αφού και τα δύο εδράζονται στην -και πρεσβεύουν την- χρήση βίας, είναι κατά του πλουραλισμού και της Δημοκρατίας, είναι αυταρχικά, έχουν αντιδραστική ιδεολογία και θέλουν να ασκήσουν πολιτική αποκλεισμού κάθε Άλλου, κάθε διαφορετικότητας.

Η ευρωπαϊκή άκρα δεξιά και η ισλαμική τρομοκρατία εναντίον της πλουραλιστικής Δημοκρατίας.

Από την μέχρι τώρα ανάλυση προκύπτει το ερώτημα σχετικά με το πώς αυτό το αμάλγαμα χρησιμοποιείται τόσο από τα ακροδεξιά κόμματα όσο και από τις σουνιτικές ισλαμικές τρομοκρατικές οργανώσεις.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Στην Ευρώπη η συντηρητική ιδεολογία χρησιμεύει ως βάση των κομμάτων εξουσίας και ο πολιτικός τους λόγος περιλαμβάνει όλους τους πολίτες. Αντιθέτως, τα κόμματα της ακροδεξιάς υιοθετούν το ακόλουθο σχήμα: Εμείς(το έθνος) και οι Άλλοι(οι ξένοι) από τη μία πλευρά και από την άλλη ο πραγματικός λαός και οι διεφθαρμένες ελίτ. Αυτή η διχοτομία δημιουργεί μια ιδεολογία που χαρακτηρίζεται από εθνικισμό, ξενοφοβία, ακόμη και ισλαμοφοβία στη Δύση, επειδή το έθνος κινδυνεύει τόσο από τους «ξένους» όσο και από τις κυρίαρχες ελίτ. Οι σουνιτικές τρομοκρατικές ομάδες δημιουργούν μια διπλή διχοτομία: μεταξύ των αληθινών πιστών και των διεφθαρμένων αραβικών πολιτικών ελίτ από την μία πλευρά και μεταξύ της κοινότητας των πιστών Μουσουλμάνων και της Δύσης από την άλλη, η οποία αποτελεί και τον βασικό τους στόχο⁵⁵ πρωτίστως λόγω της δημοσιότητας που παίρνουν οι τρομοκρατικές τους επιθέσεις, πράγμα που αυξάνει το γόητρό τους και προσελκύει νέους οπαδούς.⁵⁶

Επί πλέον, οι λαϊκιστές ηγέτες που τάσσονται υπέρ του αποκλεισμού(exclusionary populism) στη Δύση ισχυρίζονται ότι είναι οι μόνοι που υπερασπίζονται τις αληθινές αξίες του έθνους και τα συμφέροντα του λαού, που εκφράζει τη βούλησή του ενάντια στις διεφθαρμένες κυβερνώσες πολιτικές και οικονομικές ελίτ, των οποίων η πολιτική καταστρέφει το μέλλον του έθνους. Κατά συνέπεια, ο λαϊκισμός των ακροδεξιών κομμάτων στην Ευρώπη επικεντρώνεται στις εθνικές αξίες, στον *πραγματικό λαό* και στη μάχη ενάντια στις ανήθικες άρχουσες ελίτ. Κατ' αναλογία, ο λαϊκισμός στην περίπτωση της ισλαμικής τρομοκρατίας επικεντρώνεται στις ισλαμικές αξίες, στην υπεράσπιση της ούμμα ενάντια στις ανήθικες άρχουσες ελίτ και την διαβρωτική επιρροή της Δύσης σε αυτήν.

Στην περίπτωση του αραβο-μουσουλμανικού κόσμου, η συντηρητική ιδεολογία υιοθετείται από αυταρχικές κυβερνώσες πολιτικές ελίτ, βασισμένες σε κοσμικά πολιτικά συστήματα και θεσμούς. Ακόμα κι αν αυτές οι ελίτ ισχυρίζονται ότι η πολιτική τους ακολουθεί τους δημοκρατικούς κανόνες της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, δεν ανέχονται καμία πολιτική αντιπολίτευση και κατέχουν την εξουσία για δεκαετίες, όπως συνέβη στην Αίγυπτο υπό τον Χόσνι Μουμπάρακ. Οι ισλαμικές τρομοκρατικές ομάδες στοχεύουν στην ανατροπή αυτών των πολιτικών συστημάτων και στην κατάκτηση της εξουσίας, προκειμένου

⁵⁵ Βλ. Geroges F., *The Far Enemy: Why Jihad Went Global*. Cambridge University Press, 2009, 2η έκδοση.

⁵⁶ Βλ. Hoffman B., *Inside Terrorism*. Columbia University Press, 2017, 2η έκδοση.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

να αποκαταστήσουν την «πραγματική πίστη», την οποία έχουν εγκαταλείψει αυτές οι διεφθαρμένες ελίτ, και να εγκαθιδρύσουν αντ' αυτής ισλαμικά καθεστώτα, επειδή το Ισλάμ είναι ο μόνος τρόπος για να αναβιώσουν οι αξίες που εμπεριέχονται στο Κοράνι, που μπορούν να απαλλάξουν τις αραβο-μουσουλμανικές κοινωνίες από όλα τα βάσανά τους. Τελευταίο αλλά όχι λιγότερο σημαντικό στοιχείο στον πολιτικό λόγο των ηγετών ακροδεξιών κομμάτων, είναι ο ισχυρισμός ότι μόνον οι ίδιοι αντιπροσωπεύουν τον λαό και ότι μόνο ορισμένοι άνθρωποι αποτελούν τον πραγματικό λαό της χώρας. Ωστόσο, η ιδέα ότι υπάρχει ένας μοναδικός, ομοιογενής και αυθεντικός λαός, δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα.⁵⁷ Αντίστοιχα, οι ισλαμικές τρομοκρατικές ομάδες είναι κατά του πλουραλισμού, και αυτό συμπεριλαμβάνει και τα υπόλοιπα ισλαμικά δόγματα, όπως ο σιιτισμός, επειδή δεν μπορεί να υπάρχει καμία άλλη πίστη εκτός από τη δική τους, επειδή μόνο η δική τους πίστη είναι η πραγματική και επειδή μόνο η δική τους ερμηνεία του Κορανίου είναι σωστή και περιέχει όλες τις απαντήσεις στα προβλήματα της ούμμα.

Ως εκ τούτου, ούτε στα ακροδεξιά ευρωπαϊκά κόμματα ούτε στις σουνιτικές τρομοκρατικές οργανώσεις υπάρχει χώρος για πλουραλισμό. Όπως το έθεσε ο Jan Werner Muller, ο βασικός ισχυρισμός του λαϊκισμού είναι μια ηθικοποιημένη μορφή αντιπλουραλισμού. Υπό αυτή την οπτική γωνία, ο λαϊκισμός αποτελεί σοβαρό κίνδυνο για τη Δημοκρατία, επειδή εξ ορισμού η Δημοκρατία βασίζεται στον πλουραλισμό.⁵⁸

Οι αιτίες της αυξανόμενης επιρροής των ακροδεξιών κομμάτων στην Ευρώπη και των ισλαμικών τρομοκρατικών ομάδων στον μουσουλμανικό-αραβικό κόσμο.

Οι λόγοι για αυτή τη ταχεία ανάπτυξη του λαϊκισμού που αποκλείει (exclusionary populism) στην Ευρώπη θα μπορούσαν να αναζητηθούν στις σημαντικές οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές που έλαβαν χώρα στην Ευρώπη, από τότε που η νεοφιλελεύθερη ιδεολογία έγινε κυρίαρχη, και επέβαλε το δόγμα ΤΙΝΑ: *Δεν Υπάρχει Εναλλακτική*, που

⁵⁷ Σταυρακάκης Γιαν., Λαϊκισμός: Μύθοι, στερεότυπα και αναπροσανατολισμοί Αθήνα, Εκδόσεις Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2019.

⁵⁸ Muller J. W. What is populism? University of Pennsylvania Press, 2016.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

σημαίνει ότι δεν υπάρχει άλλη εναλλακτική πολιτική, καθώς η κυριαρχία των αγορών είναι γεγονός, ειδικά στην εποχή της οικονομικής παγκοσμιοποίησης.

Σε αυτό το πλαίσιο, οικονομικοί και χρηματοπιστωτικοί θεσμοί, όπως οι Κεντρικές Τράπεζες, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο ή ακόμη και οι διεθνείς Οίκοι Αξιολόγησης Πιστοληπτικής Ικανότητας όπως η Moody's, οι οποίοι δεν υπόκεινται σε δημοκρατικό έλεγχο, αποφασίζουν ή υπαγορεύουν την οικονομική πολιτική κρατών και, επομένως, την κοινωνική πολιτική των δημοκρατικά εκλεγμένων κυβερνήσεων. Παρ' όλα αυτά, αυτές οι κυβερνήσεις, νομιμοποιημένες από τη λαϊκή βούληση, λαμβάνουν αποφάσεις που είναι αντίθετες προς τα συμφέροντα των οικονομικά ασθενών κοινωνικών τάξεων, ισχυριζόμενες ότι η μόνη υπεύθυνη πολιτική για την χώρα είναι η αποδοχή της οικονομικής πραγματικότητας και η υιοθέτηση των απαιτούμενων οικονομικών και κοινωνικών προσαρμογών, ανεξάρτητα από τη σοβαρή αρνητική τους επίδραση στην καθημερινή ζωή ενός μεγάλου μέρους του λαού.⁵⁹

Αυτή η έλλειψη επιλογής, πραγματική ή όχι, δημιουργεί σε πολλούς ανθρώπους την εντύπωση ότι όλα τα κυβερνώντα κόμματα είναι ίδια, ενδιαφέρονται μόνο για τη διατήρηση τους στην εξουσία και των προνομίων τους και για να το πετύχουν αυτό υπηρετούν ξένα συμφέροντα. Ως εκ τούτου, πολλοί άνθρωποι αισθάνονται απογοήτευση, θυμό και αγανάκτηση, μαζί με τον φόβο της απώλειας της ταυτότητάς τους και, ακόμη περισσότερο, της απώλειας της χώρας τους που έχει υποστεί εισβολή και έχει αλλοιωθεί από τους μετανάστες. Έτσι, τα ακροδεξιά κόμματα υιοθετούν μια πολιτική αποκλεισμού: μόνο ο πραγματικός λαός πρέπει να λαμβάνεται υπ' όψιν επειδή αυτός είναι το πραγματικό έθνος. Όλοι οι άλλοι, μετανάστες, ξένοι, μουσουλμάνοι κ.λπ., απλώς αλλοιώνουν το έθνος και αποτελούν σημαντικό εμπόδιο στην προσπάθεια της αναβίωσης της δόξας του παρελθόντος που αξίζει στο έθνος. Επομένως, πρέπει να αποκλειστούν. Κατηγορούν επίσης τις κυβερνώσες ελίτ ότι αγνοούν το πραγματικό έθνος και έτσι παρουσιάζουν ως ηθικό καθήκον την στάση τους κατά της πλουραλιστικής Δημοκρατίας, η οποία ισοδυναμεί με την άρνηση της ίδιας της Δημοκρατίας.

⁵⁹ Βλ. Rodrik, D. Populism and the economics of globalization. *Journal of International Business Policy*, 1(1), 2018, σσ. 12–33.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Όσον αφορά τον αραβο-μουσουλμανικό κόσμο, μπορεί κανείς να παρατηρήσει, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '80, τη σταδιακή αύξηση των οπαδών του πολιτικού Ισλάμ εις βάρος των κοσμικών ιδεολογιών, όπως ο νασερισμός. Αυτό το πολιτικό φαινόμενο είναι, μεταξύ άλλων, το αποτέλεσμα της έλλειψης οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, που επιδεινώθηκε από την πολιτική της ινφιτάχ(δηλαδή την μετάβαση από την κεντρικά σχεδιαζόμενη οικονομία στην οικονομία της αγοράς), η οποία εγκαινιάστηκε στα τέλη της δεκαετίας του '70.⁶⁰ Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την εκπτώχευση μεγάλων λαϊκών στρωμάτων, που διέψευσε τις ελπίδες που δημιούργησαν η εθνική ανεξαρτησία και των υποσχέσεων που έδωσαν τα κοσμικά πολιτικά συστήματα που υιοθέτησε η πλειοψηφία των νέων αραβικών χωρών. Έτσι, μεγάλα τμήματα των αραβικών κοινωνιών στράφηκαν προς το πολιτικό Ισλάμ, το οποίο γνώρισε ραγδαία εξάπλωση εις βάρος των κοσμικών ιδεολογιών. Έκτοτε, οι αραβο-μουσουλμανικές κοινωνίες υποφέρουν από σοβαρή έλλειψη οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής ανάπτυξης, από τον λεγόμενο ενδο-αραβικό Ψυχρό Πόλεμο, καθώς και από περιφερειακές κρίσεις, όπως στη Συρία, τον Λίβανο, το Ιράκ ή την Παλαιστίνη

Εκμεταλλευόμενες αυτό το πολύ αρνητικό πλαίσιο, οι ισλαμικές τρομοκρατικές ομάδες κατηγορούν τις αραβικές άρχουσες ελίτ για ανηθικότητα, αδιαφορία για τα βάσανα του λαού και εγκατάλειψη των ισλαμικών αξιών. Κατηγορούν επίσης τους Άραβες ηγέτες ότι η μόνη τους επιδίωξη είναι να παραμείνουν στην εξουσία και για τον σκοπό αυτό δεν διστάζουν να κάνουν απαράδεκτες παραχωρήσεις στη Δύση, παραχωρήσεις που είναι αντίθετες με τα συμφέροντα των μουσουλμάνων. Κατά συνέπεια, οι σουνιτικές τρομοκρατικές οργανώσεις στρέφονται εναντίον των αραβικών πολιτικών ελίτ, αλλά και εναντίον της Δύσης, ενώ η δυναμική τους ενισχύεται: η νίκη των Ισλαμιστών Μουτζαχεντίν στο Αφγανιστάν εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης, που έδωσε σημαντική ώθηση στον ισλαμικό φονταμενταλισμό και, αργότερα, στην ισλαμική τρομοκρατία, η οποία έκτοτε διεκδικεί την εξουσία, όπως συνέβη στην Αλγερία το 1989, κηρύσσει τον πόλεμο στη Δύση όπως συνέβη στις 11 Σεπτεμβρίου 2001 ή εγκαθιδρύει το λεγόμενο Χαλιφάτο σε ιρακινά και συριακά εδάφη το 2014, εκμεταλλευόμενη αυτές τις μακροχρόνιες κρίσεις, οι οποίες μετατράπηκαν σε πολέμους δι' αντιπροσώπων.

⁶⁰ Roy O., *Globalized Islam: The Search for a New Ummah*. Columbia University Press, 2004.

Συμπέρασμα

Από την ανάλυση που προηγήθηκε, γίνεται σαφές ότι η μεγάλη αύξηση των οπαδών των ακροδεξιών κομμάτων στην Ευρώπη και της απήχησης των ισλαμικών τρομοκρατικών ομάδων, δεν οφείλεται μόνο σε συναισθήματα που νιώθουν πολλοί άνθρωποι, συναισθήματα θυμού, απογοήτευσης, κατωτερότητας, δυσaráεσκειας, πικρίας και φόβου απώλειας της ταυτότητάς τους. Οι κύριοι λόγοι φαίνεται να είναι, αφ' ενός, η απώλεια εμπιστοσύνης στις κυβερνώσες πολιτικές ελίτ και, αφ' ετέρου, η απώλεια ελπίδας για ένα καλύτερο μέλλον.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο πολιτικός λόγος των ακροδεξιών κομμάτων -και αντίστοιχα αυτός των ισλαμικών τρομοκρατικών ομάδων- όχι μόνο δίνει στους οπαδούς τους την εντύπωση ότι αυτές οι ανήθικες ελίτ, υπεύθυνες για τα βάσανά τους, θα τιμωρηθούν αλλά και ότι με την πτώση τους το έθνος ή η ούμμα θα ξαναβρούν την παλιά τους δόξα, όπως επίσης και ότι έτσι θα δημιουργηθεί ένα καλύτερο μέλλον που θα τους περιλαμβάνει.

Από αυτή την άποψη, δεν είναι περίεργο το γεγονός ότι ακραία πολιτικά φαινόμενα όπως τα ακροδεξιά κόμματα και η ισλαμική τρομοκρατία αυξάνονται, ειδικά μετά το «Τέλος της Ιστορίας», μια ιδέα που υποδηλώνει ότι υπάρχει μόνο μία πορεία: αυτή του νεοφιλελεύθερου και του TINA. Ωστόσο, το TINA οδηγεί σε κοινωνικές και πολιτικές κρίσεις, που ενισχύουν τον λαϊκισμό έναντι των λαϊκών αιτημάτων.⁶¹ Οι κρίσεις αυτές οδηγούν κοινωνίες, ευρωπαϊκές και μουσουλμανικές, σε ολοένα και περισσότερες οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες και αποκλεισμό, δημιουργώντας έναν φαύλο κύκλο που κυριαρχείται από τον λαϊκισμό ο οποίος υπονομεύει, τελικά, την πλουραλιστική Δημοκρατία. Και αυτός είναι ο μεγαλύτερος κίνδυνος από όλους.

⁶¹ Σεβαστάκης Νικόλας - Σταυρακάκης Γιάννης, *Λαϊκισμός, αντιλαϊκισμός και κρίση*. Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα, 2012.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Βιβλιογραφία

Σεβαστάκης Νικόλας - Σταυρακάκης Γιάννης, *Λαϊκισμός, αντιλαϊκισμός και κρίση*. Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα, 2012.

Σταυρακάκης Γιαν., *Λαϊκισμός: Μύθοι, στερεότυπα και αναπροσανατολισμοί* Αθήνα, Εκδόσεις Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2019.

Betz and H.-G. – Immerfall S. (Eds), *New politics of the Right: Neo-populist Parties and Movements in Established Democracies*, Basingstoke, Macmillan, 1998.

Hamid S. - Dar R., “Islamism, Salafism, and Jihadism: A Primer,” *Brookings Analysis Paper*, 2016.

Karlson, N. *Populism: Defining Characteristics*. In: Laruelle M., (ed.) *Reviving Classical Liberalism against Populism*. Palgrave Macmillan, 2024.

Lilla M., *The shipwrecked mind: on political reaction*. New York Review Books, 2016.

Mény Y, *Par le peuple, pour le peuple*. Fayard, Paris, 2018

Mudde C., - Kaltwasser R., *Populism: A very short introduction*. Oxford University Press, 2017.

Muller J. W., *What is populism?* University of Pennsylvania Press, 2016.

.Shadi Hamid & Rashid Dar, “Islamism, Salafism, and Jihadism: A Primer,” *Brookings Analysis Paper*, 2016.

Rodrik, D. *Populism and the economics of globalization*. *Journal of International Business Policy*, 1(1), 2018, σσ. 12–33.

Roy O., *Globalized Islam: The Search for a New Ummah*. Columbia University Press, 2004.

Shiraz Maher – *Salafi-Jihadism: The History of an Idea*. Oxford University Press, 2016.

Taggart, P., ‘New populist parties in Western Europe’, *West European Politics*, 18, 1 (1995), pp. 34–51.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Βιογραφικό Σημείωμα:

Η κυρία Βιβή Κεφαλά γεννήθηκε στην Αθήνα, είναι απόφοιτος του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης του Παντείου Πανεπιστημίου και διδάκτορας Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Paris II - Pantheon Assas.

Ήταν Καθηγήτρια Διεθνών Σχέσεων στην ευρύτερη Μέση Ανατολή και Βόρεια Αφρική, στο Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Επίσης, είναι Διευθύντρια του Κέντρου Ανάλυσης Μεσογειακής Πολιτικής (ΚΕΑΜΕΠ)

Έχει συγγράψει πολλά κεφάλαια σε συλλογικούς τόμους, άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά, καθώς και βιβλία σχετικά με την ευρύτερη Μέση Ανατολή και την Βόρεια Αφρική και τον Λίβανο. Το τελευταίο της βιβλίο έχει τίτλο: «Διεθνής πολιτική στη Μέση Ανατολή και ανεπίλυτες συγκρούσεις: Παλαιστίνη, Λίβανος, Συρία, Ιράκ» κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις Σιδέρη το 2021 και πρόκειται να επανεκδοθεί σύντομα επικαιροποιημένο.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

«Η ελληνοτουρκική διένεξη του Αιγαίου»

Αλέξης Ηρακλείδης,

Ομότιμος Καθηγητής Διεθνών Σχέσεων, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Περίληψη

*Η ελληνοτουρκική διένεξη του Αιγαίου αποτελεί διαχρονικό «εθνικό θέμα» που έχει οδηγήσει σε κρίσεις το 1976, 1987 και 1996, ενώ η περίοδος 2018-2023 γνώρισε νέα επιδείνωση με προσθήκη διαφορών στην Ανατολική Μεσόγειο. Παρά τη «Διακήρυξη των Αθηνών» (Δεκ. 2023) που σηματοδότησε προσπάθεια ύφεσης, το μέλλον παραμένει αβέβαιο λόγω εθνικιστικών πιέσεων. Οι βασικές διαφορές είναι έξι: υφαλοκρηπίδα, αιγιαλίτιδα ζώνη, εναέριος χώρος, αποστρατικοποίηση νησιών, Ίμια/«γκρίζες ζώνες» και FIR Αθηνών, ενώ προστίθενται νεότερα ζητήματα όπως ΑΟΖ, θαλάσσια σύνορα και έρευνα-διάσωση. Η Ελλάδα επικαλείται το διεθνές δίκαιο και την αρχή της μέσης απόστασης, ενώ η Τουρκία προβάλλει ειδικές περιστάσεις και αρχές ευθυδικίας. Η αιγιαλίτιδα στα 12 ν.μ. αποτελεί *casus belli* για την Άγκυρα, ενώ ο ελληνικός εναέριος χώρος 10 ν.μ. αμφισβητείται. Στα ζητήματα αποστρατικοποίησης και Ίμια οι δύο πλευρές προβάλλουν αντιφατικές ερμηνείες των συνθηκών. Τρεις γύροι διαλόγου (1976-81, 2002-03, 2010-11) παρήγαγαν περιορισμένες συγκλίσεις. Ο συγγραφέας προτείνει έντιμο συμβιβασμό με δικαστική οριοθέτηση, στοχευμένη συνεκμετάλλευση, μέτρα οικοδόμησης εμπιστοσύνης και εξορθολογισμό εναέριου χώρου ώστε να αποκλειστεί μελλοντική ένοπλη αντιπαράθεση.*

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Το Αιγαίο, το κατεξοχήν ελληνοτουρκικό διμερές ζήτημα, αποτελεί ελληνικό (και τουρκικό) «εθνικό θέμα», που απασχολεί την Ελλάδα εδώ και πενήντα χρόνια. Η διένεξη αυτή έχει οδηγήσει σε τρεις μεγάλες κρίσεις -τον Αύγουστο του 1976, τον Μάρτιο του 1987 και τον Ιανουάριο-Φεβρουάριο του 1996- με κάθε επόμενη κρίση πιο επικίνδυνη από την προηγούμενη και πιο κοντά στην ένοπλη αντιπαράθεση.

Πιο πρόσφατα, από το 2018 μέχρι τις αρχές του 2023 οι ελληνοτουρκικές σχέσεις χειροτέρευσαν με επίκεντρο το Αιγαίο αλλά και με την προσθήκη μιας νέας διένεξης, αυτής του Ανατολικού Αιγαίου στο οποίο αναπόφευκτα εμπλέκεται η Κύπρος και το Κυπριακό.⁶² Όμως πιο πρόσφατα από το 2023 υπάρχει μια προσπάθεια βελτίωσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων με τελικό στόχο της επίλυση των υπαρχόντων διαφορών, που εγκαινιάστηκε με την «Διακήρυξη των Αθηνών περί Σχέσεων Φιλίας και Καλής Γειτονίας» (7 Δεκεμβρίου 2023) που υπέγραψαν ο Πρωθυπουργός Κυριάκος Μητσοτάκης και ο Πρόεδρος Ταγίπ Ερντογάν. Ωστόσο το μέλλον των ελληνοτουρκικών σχέσεων παραμένει αβέβαιο κυρίως λόγω της κινητοποίησης των εθνικιστών και στις δύο χώρες που ειδικά στην Ελλάδα είναι πιο ανεξέλεγκτοι ως *spoilers*.

Οι κύριες ελληνοτουρκικές διαφορές στο Αιγαίο είναι έξι: (1) τα κυριαρχικά δικαιώματα της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου· (2) τα όρια μίας μελλοντικής επέκτασης της ελληνικής αιγιαλίτιδας ζώνης (χωρικών υδάτων) στα 12 ναυτικά μίλια· (3) τα όρια του υπάρχοντος ελληνικού εθνικού εναέριου χώρου στα 10 μίλια· (4) η στρατικοποίηση των ελληνικών νήσων του ανατολικού Αιγαίου· (5) οι βραχονησίδες Ίμια/Καρντάκ και, κατά την Τουρκία, και άλλες «γκρίζες ζώνες» στο Αιγαίο σε ό,τι αφορά ακατοίκητες νησίδες και θαλάσσιους βράχους· και (6) ο έλεγχος της εναερίου κυκλοφορίας από το FIR (Flight Information Region) Αθηνών.⁶³

Τα τελευταία χρόνια έχουν εμφανιστεί τρεις νέες διαφορές: η ΑΟΖ (Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη), τα θαλάσσια σύνορα στο ανατολικό Αιγαίο και η έρευνα και διάσωση.

⁶² Αλέξης Ηρακλείδης, *Αιγαίο και Ανατολική Μεσόγειος: 50+1 όψεις των ελληνοτουρκικών σχέσεων* (Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο, 2020).

⁶³ Alexis Heraclides, *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean: Imagined Enemies* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010), 167-220.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Θα δούμε τα εκατέρωθεν επιχειρήματα στις πέντε από τις έξι διαφορές που είναι οι κυριότερες.

Υφαλοκρηπίδα

Η ελληνοτουρκική διαφορά ως προς την «ηπειρωτική υφαλοκρηπίδα»(*continental shelf*) όπως λέγεται στο διεθνές δίκαιο, αφορά την οριοθέτηση των εκατέρωθεν «κυριαρχικών δικαιωμάτων»(και όχι της κυριαρχίας) μεταξύ των δύο παράκτιων χωρών του Αιγαίου Πελάγους.

Τα νομικά επιχειρήματα της Ελλάδας είναι τέσσερα:⁶⁴

(α) Έκαστο κράτος έχει δικαίωμα μονομερούς οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας του, εν προκειμένω της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου.

(β) Τα νησιά έχουν πλήρη δικαιώματα στην υφαλοκρηπίδα όπως και τα ηπειρωτικά εδάφη, με βάση το ισχύον διεθνές δίκαιο. Πρόκειται για κανόνα που ισχύει και εθιμικά (εθιμικό διεθνές δίκαιο), οπότε δεσμεύει και την Τουρκία και ας μην έχει υπογράψει ή προσχωρήσει τις σχετικές διεθνείς συμβάσεις του ΟΗΕ.

(γ) Για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας εφαρμοστέα είναι η αρχή της μέσης απόστασης, αυτό σημαίνει ότι στο Αιγαίο ισχύει η αρχή της μέσης απόστασης μεταξύ των ελληνικών νήσων του ανατολικού Αιγαίου και των τουρκικών παραλίων.

(δ) Τα περί «ειδικών περιστάσεων»(στα οποία επιμένουν οι Τούρκοι) μπορεί να ληφθούν υπόψη κατ' εξαίρεση για άλλα ζητήματα των θαλασσών και όχι σε σχέση με την υφαλοκρηπίδα.

64

Χρήστος Λ. Ροζάκης, «Το διεθνές νομικό καθεστώς του Αιγαίου και η ελληνοτουρκική κρίση: τα διμερή και διεθνή θεσμικά ζητήματα», στο Αλέξης Αλεξανδρής, κ.ά., *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987* (Αθήνα: Εκδόσεις «Γνώση», 1988), 312-13. Χρήστος Λ. Ροζάκης, «Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις: η νομική διάσταση», στο Δημήτρης Κώνστας & Χαράλαμπος Τσαρδανίδης (επιμ.), *Σύγχρονη ελληνική εξωτερική πολιτική: οι ελληνοτουρκικές σχέσεις και το Κυπριακό πρόβλημα* (Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1989), 33. Χαριτίνη Δίπλα, *Η ελληνοτουρκική διαφορά για την υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου: εναλλακτικές λύσεις και προτάσεις* (Αθήνα: ΕΛΙΑΜΕΠ, 1992). Grigoris Tsaltas, 'Le plateau continental et le différend gréco-turc en mer Égée', *Hellenic Studies*, 4, 2 (1996). Heraclides, *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean*, 168.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Τα νομικά επιχειρήματα της Τουρκίας είναι επίσης τέσσερα:⁶⁵

(α) Η γεωλογική διαμόρφωση της ηπειρωτικής υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου που τέμνει το Αιγαίο περίπου στη μέση, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη για την οριοθέτηση. Ως εκ τούτου, τα ελληνικά νησιά του ανατολικού Αιγαίου δεν δικαιούνται υφαλοκρηπίδας(παρά μόνο αιγιαλίτιδας ζώνης) μια και αποτελούν, γεωλογικά, προέκταση της Ανατολίας.

(β) Το Αιγαίο αποτελεί «ημίκλειστη θάλασσα» και ως εκ τούτου χρήζει ειδικών ρυθμίσεων. Στο πλαίσιο μιας θάλασσας όπως το Αιγαίο, τα ελληνικά νησιά του ανατολικού Αιγαίου, τα οποία βρίσκονται στην λάθος πλευρά της μέσης γραμμής μεταξύ των ηπειρωτικών εδαφών των δύο χωρών, δεν δικαιούνται να έχουν υφαλοκρηπίδα.

(γ) Στο Αιγαίο ισχύουν οι γνωστές στο δίκαιο της θάλασσας ως «ειδικές περιστάσεις» και «σχετικές περιστάσεις», ένεκα του γεγονότος ότι τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου είναι τόσο κοντά στα τουρκικά παράλια.

(δ) Υπ' αυτές τις συνθήκες θα πρέπει για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας να εφαρμοστούν οι αρχές της ευθυδικίας(*equity*) γιατί μόνο έτσι μπορεί να προκύψει ένα δίκαιο αποτέλεσμα. Πιο δίκαιο είναι να ισχύσει ως αρχική βάση της οριοθέτησης η μέση απόσταση μεταξύ των ηπειρωτικών εδαφών Ελλάδας και Τουρκίας, η οποία στη συνέχεια, με την προσθήκη των νησιών, θα μετατοπιστεί ανατολικότερα.

Από το 1975 και έπειτα, η ελληνοτουρκική διαφορά ως προς την υφαλοκρηπίδα έχει καταστεί εν πολλοίς «διαδικαστική διαφορά». Η κύρια μέριμνα και των δύο είναι ποια

65

Hüseyin Pazarci, 'Aspect juridique des différends gréco-turcs en mer Égée', στο Semih Vaner (επιμ.), *Le différend gréco-turc* (Παρίσι: Éditions L'Harmattan, 1988), 104-6. Yücel Acer, *The Aegean Maritime Disputes and International Law* (Aldershot: Ashgate, 2003), 152-6. Aslan Gündüz, 'Discord between Greece and Turkey over the Extent of their Continental Shelves in the Aegean', *Hellenic Studies*, 4, 2 (1996), 103-12. Namık Yolga, 'Question de la limitation du plateau continental de la mer Égée', στο *The Aegean Issues: Problems and Prospects* (Αγκυρα: Foreign Policy Institute, 1989), 138-141. Şükrü S. Gürel, 'Turkey and Greece: a Difficult Aegean Relationship', στο Canan Balkır & Allan M. Williams (επιμ.), *Turkey and Europe* (Λονδίνο: Pinter Publishers, 1993), 167-71. Suha Bölükbaşı, 'The Turco-Greek Dispute: Issues, Policies and Prospects', στο Clement Dodd (επιμ.), *Turkish Foreign Policy: New Prospects* (Λονδίνο: The Eothen Press, 1992), 28, 33-36. Heraclides, *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean*, 168.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

μέθοδος θα χρησιμοποιηθεί για να επιλυθεί η διαφορά αυτή, το Διεθνές Δικαστήριο(ΔΔ) ή οι διαπραγματεύσεις.⁶⁶

Αιγιαλίτιδα ζώνη

Το ζήτημα της αιγιαλίτιδας ζώνης προκύπτει από την πιθανότητα η Ελλάδα να την επεκτείνει στο Αιγαίο από τα 6 ναυτικά μίλια, που είναι μέχρι σήμερα, στα 12(ή στα 10) ναυτικά μίλια, δυνατότητα που δίδεται από τη Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας. Αν δηλαδή η Ελλάδα εγκαταλείψει αυτό το δικαίωμα, το θέμα δεν υφίσταται.⁶⁷

Με την επέκταση στα 12 μίλια, η Ελλάδα σχεδόν θα διπλασίαζε την κυριαρχία της στο Αιγαίο Πέλαγος από 35% που είναι σήμερα(με τα 6 μίλια) στα 64%(με τα 12 μίλια). Επίσης, με τη διεύρυνση η ανοιχτή θάλασσα στο Αιγαίο θα περιοριζόταν από τα 56% μόλις στα 26,1%. Το Αιγαίο θα καθίστατο σχεδόν κλειστή ελληνική θάλασσα, με την Τουρκία να καθίσταται *de facto* περικλειστή χώρα σε σχέση με το Αιγαίο.⁶⁸

Η Τουρκία από τα τέσσερα ανοίγματα που έχει μέχρι σήμερα(με τα 6 μίλια) θα έχει (με τα 12 ελληνικά μίλια) μόνο δύο ανοίγματα και μάλιστα πολύ στενά προς την ανοικτή θάλασσα, μεταξύ Λέσβου και Χίου και Χίου και Σάμου, τα οποία όμως θα της επιτρέψουν μόνο μία σύντομη διέλευση στην ανοικτή θάλασσα, γιατί στη συνέχεια θα αναγκαστεί να πλεύσει στα ελληνικά χωρικά ύδατα για να φτάσει στα Στενά ή στη Μεσόγειο.⁶⁹

Οι συνέπειες έχουν οδηγήσει την Τουρκία στο να δηλώσει ότι η διεύρυνση συνιστά *casus belli*(αιτία για προσφυγή σε πόλεμο) μια και πλήττονται καίρια τα συμφέροντά της ως παράκτιου κράτους.⁷⁰ Το αποτέλεσμα θα είναι να περιοριστεί δραστικά η ελευθερία των θαλασσών για την ίδια, αλλά και για όλα τα άλλα κράτη των οποίων τα πλοία διέρχονται από το Αιγαίο προς την υπόλοιπη Μεσόγειο ή προς τη Μαύρη Θάλασσα. Υποστηρίζει ότι χρειάζεται τις υπάρχουσες διεξόδους στην ανοικτή θάλασσα για λόγους εμπορικούς και

⁶⁶ Christos L. Rozakis, 'The Greek Continental Shelf', στο Theodore C. Kariotis (επιμ.), *Greece and the Law of the Sea* (Χάγη: Kluwer, 1997), 95.

⁶⁷ Αλέξης Ηρακλειδης, *Ασπονδοί γείτονες. Ελλάδα-Τουρκία: η διένεξη του Αιγαίου* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2007), 287-9.

⁶⁸ Στο ίδιο, 311-12. Heraclides, *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean*, 184-9.

⁶⁹ Heraclides, *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean*, 184-5.

⁷⁰ Ηρακλειδης, *Ασπονδοί γείτονες*, 307-10. Heraclides, *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean*, 185-7. Ηρακλειδης, *Αιγαίο και Ανατολική Μεσόγειος*, 49-52.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

οικονομικούς, ώστε να μπορεί να καλύψει τον αυξανόμενο πληθυσμό στα παράλια του Αιγαίου, αλλά και για λόγους αμυντικούς (εθνικής ασφάλειας). Η διεύρυνση στα 12 μίλια θα συνιστούσε «κατάχρηση δικαιώματος» από πλευράς Ελλάδας και «μη φιλική πράξη», μια και θα είχε ως αποτέλεσμα τον εγκλωβισμό της άλλης παράκτιας γειτονικής χώρας.⁷¹

Η Ελλάδα αντιτάσσει ότι οι τουρκικές απόψεις δεν βρίσκουν έρεισμα στο υπάρχον διεθνές δίκαιο και στη διεθνή πρακτική. Το νέο δίκαιο της θάλασσας δεν κάνει λόγο για εξαιρέσεις και διαφοροποίηση κατά περίπτωση, ανάλογα με τις συνθήκες που υπάρχουν σε κάθε θάλασσα. Όσο για τις ημίκλειστες θάλασσες, δεν υπάρχει τέτοιος όρος στο υπάρχον διεθνές δίκαιο της θάλασσας και δεν προβλέπεται καθιέρωση ειδικών καθεστώτων γι' αυτές.⁷²

Η Ελλάδα από την πλευρά της είναι εύλογο να μην είναι έτοιμη να απεμπολήσει ένα δικαίωμα που της δίδεται από το διεθνές δίκαιο και μάλιστα να το κάνει μονομερώς σε ένδειξη καλής θέλησης, χωρίς τουλάχιστον απτά και άξια λόγου ανταλλάγματα σε μία συνολικότερη διαπραγμάτευση για τη διευθέτηση της διένεξης του Αιγαίου.

Εθνικός εναέριος χώρος

Η Ελλάδα είναι η μόνη χώρα στον κόσμο με υδάτινα σύνορα(θαλάσσια, λιμναία ή ποταμίσια) η οποία παρουσιάζει το εντελώς ανορθόδοξο να διαθέτει εναέριο χώρο ευρύτερο κατά τέσσερα ναυτικά μίλια από την αιγιαλίτιδα ζώνη της. Η διεύρυνση του εναερίου χώρου στα 10 μίλια(από τα τρία μίλια της αιγιαλίτιδας ζώνης που ήταν επί Συνθήκης της

⁷¹

Pazarci, 'Aspect juridique des différends gréco-turcs en mer Égée', 107-10. A. Suat Bilge, 'The Situation in Aegean', στο *The Aegean Issues*, 67-80. Ihsan Gürkan, 'Certain Defense Issues in the Aegean Sea Basin: A Turkish View', στο *The Aegean Issues*, 113-31. Tozun Bahcheli, *Greek-Turkish Relations since 1955* (Boulder: Westview, 1990), 142-3. Acer, *The Aegean Maritime Disputes and International Law*, 1, 24-34, 103-10, 137-48. Yüksel Inan & Sertaç H. Baseren, 'The Troubled Situation of the Aegean Territorial Waters', *Hellenic Studies*, 4, 2 (1996), 61-4. Denis Bölükbaşı, *Turkey and Greece. The Aegean Disputes: A Unique Case in International Law* (Λονδίνο: Cavendish, 2004), 105-21, 183-232. Heraclides, *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean*, 184-5, 188-9.

⁷²

Ροζάκης, «Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις», 41. Κ.Π. Οικονομίδης, *Θέματα διεθνούς δικαίου και ελληνικής εξωτερικής πολιτικής* (Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1993), 53. Constantin P. Economidès, 'La nouvelle convention sur le droit de la mer et la Grèce: le pour et le contre', *Revue hellénique de droit international*, 48 (1995), 53, 56. Angelos Syrigos, *The Status of the Aegean Sea According to International Law* (Αθήνα: Sakkoulas/Bruylant, 1998), 47, 106-8. Ηρακλείδης, *Ασπονδοί γείτονες*, 297-8.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Λωζάννης), έλαβε χώρα το 1931(Νόμος 5017) επί κυβέρνησης Ελευθερίου Βενιζέλου και είχε γίνει τότε σιωπηρά αποδεκτή από την Τουρκία, σε μία εποχή φιλικών ελληνοτουρκικών σχέσεων που η εναέρια κυκλοφορία, πολιτική και στρατιωτική, ήταν αμελητέα(και η πράξη αυτή της Ελλάδας δεν στρεφόταν κατά της Τουρκίας όπως υποστηρίζεται σήμερα από την Τουρκία).⁷³

Η πάγια θέση της Τουρκίας είναι ότι δεν είχε λάβει γνώση του διατάγματος του 1931 για να της δοθεί η ευκαιρία να αντιδράσει τότε. Τα τουρκικά επιχειρήματα βασίζονται στο υπάρχον διεθνές δίκαιο, στη Σύμβαση των Παρισίων για την εναέρια κυκλοφορία του 1919 και στη Σύμβαση του Σικάγο του 1944, που προβλέπουν το προφανές: ότι ο εθνικός εναέριος χώρος εκάστης χώρας βρίσκεται ακριβώς υπεράνω των εδαφών της και της αιγιαλίτιδας ζώνης της και όχι πιο πέρα, πάνω από την ανοικτή θάλασσα. Επίσης, στη Σύμβαση του Δικαίου της Θάλασσας(1982) διευκρινίζεται ότι ο εναέριος χώρος πρέπει να είναι ταυτόσημος με τα χωρικά ύδατα και τα χωρικά ύδατα να καθορίζουν το εύρος και όχι το αντίθετο.⁷⁴

Η Ελλάδα υπερασπίζεται την ύπαρξη και διατήρηση του ανορθόδοξου αυτού καθεστώτος με τρία επιχειρήματα που δύσκολα πείθουν. Πρώτον, ότι ο εναέριος χώρος συνιστά στην ουσία μία δεύτερη αιγιαλίτιδα ζώνη δέκα μιλίων, δηλαδή λιγότερο από δώδεκα μίλια. Δεύτερον, ότι η ανεμπόδιστη αυτή εφαρμογή επί σχεδόν μισό αιώνα έχει δημιουργήσει ένα είδος «τοπικού διεθνούς εθίμου» στην περιοχή. Τρίτον, ότι τότε, το 1931, το καθεστώς είχε γίνει σιωπηρά αποδεκτό από την Τουρκία και δεν την είχε ενοχλήσει επί σχεδόν μισό αιώνα, οπότε δεν μπορεί να τίθεται τώρα υπό αμφισβήτηση(πρόκειται για το γνωστό ως *estoppel* στο διεθνές δίκαιο).⁷⁵ Κατά τη θέση Ελλήνων νομικών της «σκληρής» γραμμής

⁷³

Ροζάκης, «Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις», 353.

⁷⁴

Bölükbaşı, *Turkey and Greece*, 579-90, 587-602. Gürel, 'Turkey and Greece', 167-8, 171. Acer, *The Aegean Maritime Disputes and International Law*, 34-6. Aslan Gündüz, 'Greek-Turkish Disputes: How to Resolve Them?', στο Dimitris Keridis & Dimitrios Triantaphyllou (επιμ.), *Greek-Turkish Relations in the Era of Globalization* (Herndon: Brassey's, 2001), 83-4, 87-90.

⁷⁵ Ροζάκης, «Το διεθνές νομικό καθεστώς του Αιγαίου και η ελληνοτουρκική κρίση», 361-4. Οικονομίδης, *Θέματα διεθνούς δικαίου και ελληνικής εξωτερικής πολιτικής*, 52-3. Krateros M. Ioannou, 'The Greek Territorial Sea', στο Kariotis (επιμ.), *Greece and the Law of the Sea*, 133. Heraclides, *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean*, 194-5.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

κατά της Τουρκίας, εφόσον οι Τούρκοι «κοιμήθηκαν» επί δεκαετίες και δεν διαμαρτυρήθηκαν, τώρα πρέπει να πληρώσουν για την αμέλειά τους.⁷⁶

Αποστρατικοποίηση των νήσων του ανατολικού Αιγαίου

Η ελληνοτουρκική διαφορά ως προς την αποστρατικοποίηση των ελληνικών νησιών του ανατολικού Αιγαίου προκύπτει από το γεγονός της στρατικοποίησης των νησιών από την πλευρά της Ελλάδας, ενώ τα νησιά αυτά αποκτήθηκαν από την Ελλάδα με καθεστώς αποστρατικοποίησης.

Το καθεστώς της αποστρατικοποίησης δεν είναι ενιαίο, αλλά ορίζεται από τρία διαφορετικά νομικά καθεστώτα:⁷⁷

1. Τα νησιά Λήμνος και Σαμοθράκη διέπονται, κατά την Τουρκία, από τη Σύμβαση της Λωζάννης για τα Στενά(1923) και, κατά την Ελλάδα, από τη Σύμβαση του Μοντρέ(1936) που αντικατέστησε την προηγούμενη Σύμβαση συνολικά.
2. Τα νησιά Μυτιλήνη, Χίος, Σάμος και Ικαρία διέπονται από τη Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάννης(1923).
3. Τα Δωδεκάνησα διέπονται από τη Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων(1946).

Η Λήμνος και η Σαμοθράκη, μαζί με τις νήσους Ίμβρο, Τένεδο και Λαγούσες που περιήλθαν στην Τουρκία, προβλεπόταν να παραμείνουν αποστρατικοποιημένες μαζί με την περιοχή των Στενών(Δαρδανέλια και Βόσπορος) με βάση το άρθρο 4 της Συνθήκης της Λωζάννης για τα Στενά(1923). Στο συνέχεια, όμως, με την υιοθέτηση της πολυμερούς Συνθήκης του Μοντρέ(1936), στη συνδιάσκεψη που πραγματοποιήθηκε κατόπιν τουρκικής πρωτοβουλίας μετά από συνεννόηση με την Αθήνα, άλλαξε το καθεστώς αποστρατικοποίησης που περιόριζε την τουρκική κυριαρχία στα Στενά. Η Συνθήκη του Μοντρέ διευκρινίζει ότι αντικαθιστά το σχετικό καθεστώς της προηγούμενης συνθήκης για τα Στενά και, εκτός από τα Στενά που αναφέρονται ρητά, αναφέρεται επίσης μόνο στις νήσους υπό τουρκική κυριαρχία. Η μη αναφορά στις δύο ελληνικές νήσους έχει οδηγήσει την

⁷⁶ Syrigos, *The Status of the Aegean Sea According to International Law*, 119.

⁷⁷ Heraclides, *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean*, 201.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Τουρκία να αμφισβητήσει το δικαίωμα της Ελλάδας να στρατικοποιήσει τη Λήμνο και τη Σαμοθράκη, θέμα που έχει θέσει από το 1969 και έπειτα με διακοινώσεις της προς την Αθήνα.⁷⁸

Η Ελλάδα υποστηρίζει ότι η νέα συνθήκη αντικατέστησε την προηγούμενη. Επίσης, στις διπλωματικές προσυνεννοήσεις που είχαν γίνει, η Τουρκία είχε προφορικά, αλλά και γραπτά, τονίσει την ταυτόχρονη απαλλαγή από το καθεστώς αποστρατικοποίησης των δικών της όσο και των ελληνικών νήσων. Επίσης στη Μεγάλη Τουρκική Εθνοσυνέλευση (Τουρκική Βουλή), ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών Ρουστού Αράς, αποδέχθηκε κατηγορηματικά τη στρατικοποίηση, παρουσία μάλιστα του Πρωθυπουργού Ισμέτ Ινονού.⁷⁹

Η τουρκική πλευρά αντιτείνει ότι η μη αναφορά στη Σύμβαση του Μοντρέ δεν είναι τυχαία, αφού υπάρχει ρητή μνεία στα τουρκικά νησιά. Συνεπώς, για τις δυο ελληνικές νήσους ισχύει το αρχικό καθεστώς της Λωζάννης. Η Άγκυρα θεωρεί ότι η δήλωση του Αράς στερείται νομικής ισχύος (θα είχε νομική ισχύ μόνο αν είχε γίνει κατόπιν επισήμου αιτήματος της Ελλάδας) και ήταν απλώς χειρονομία καλής θέλησης προς την Ελλάδα σε μία εποχή που οι σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών ήταν φιλικές.⁸⁰

Σε ό,τι αφορά στη δεύτερη ομάδα νησιών (Λέσβο, Χίο, Σάμο και Ικαρία), κανονικά ισχύει μέχρι σήμερα το άρθρο 13 περί της μερικής αποστρατικοποίησης της Συνθήκης της

⁷⁸ Στο ίδιο, 202.

⁷⁹ Ροζάκης, «Το διεθνές νομικό καθεστώς του Αιγαίου και η ελληνοτουρκική κρίση», 434-5. Ροζάκης, «Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις», 57-9. Αλέξης Αλεξανδρής, «Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων, 1923-1955», στο Αλεξανδρής κ.ά., *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, 80-2. Βύρων Θεοδωρόπουλος, *Οι Τούρκοι και εμείς* (Αθήνα: Εκδόσεις Φυτράκης/ο Τύπος ΑΕ, 1988), 294-5. Constantin P. Economidès, 'La prétendue obligation de demilitarisation de l'île de Lemnos', *Revue hellénique de droit international* (1981), 12-13. Κ.Π. Οικονομίδης, «Το νομικό καθεστώς των ελληνικών νήσων του Αιγαίου», στο Χουσεΐν Παζαρτζί & Κ.Π. Οικονομίδης, *Το καθεστώς αποστρατικοποίησης των νήσων του ανατολικού Αιγαίου: το Νομικό καθεστώς των ελληνικών νήσων του Αιγαίου* (Αθήνα: Εκδόσεις «Γνώση», 1989), 146-54. Philippe Drakidis, 'Le statut de démilitarisation de certaines îles grecques', *Défence Nationale* (Αύγουστος-Σεπτέμβριο 1984), 75-82. Heraclides, *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean*, 201-2.

⁸⁰ Hüseyin Pazarcı, 'Has the Demilitarized Status of the Aegean Islands as Determined by the Lausanne and Paris Treaties Changed?', *Turkish Review Quarterly Digest* (Χειμώνας 1985), 24-45. Χουσεΐν Παζαρτζί, «Το καθεστώς αποστρατικοποίησης των νήσων του ανατολικού Αιγαίου», στο Παζαρτζί & Οικονομίδης, *Το καθεστώς αποστρατικοποίησης των νήσων του ανατολικού Αιγαίου*, 58-92. Bölükbaşı, *Turkey and Greece*, 722-6, 733, 760-81. Acer, *The Aegean Maritime Disputes and International Law*, 23-4.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Λωζάννης(1923). Η Ελλάδα άρχισε να παραβαίνει το άρθρο αυτό στα μέσα της δεκαετίας του 1960 στρατικοποιώντας τα νησιά πέραν των επιτρεπτών ορίων.⁸¹

Σε αντίθεση με την προηγούμενη περίπτωση, η τουρκική θέση φαίνεται να είναι εδώ νομικά πιο ισχυρή από την ελληνική. Η ελληνική πλευρά κραδαίνει βέβαια ένα βασικό επιχείρημα, ότι ασκεί το αναφαίρετο δικαίωμα στην άμυνά της, με δεδομένη την απειλητική στάση της Τουρκίας, όπως προκύπτει από την εισβολή και τη συνεχιζόμενη παράνομη κατοχή του σχεδόν 37% του εδάφους της Κύπρου, το *casus belli* που επικρέμεται απειλητικό(κατά παράβαση του Χάρτη του ΟΗΕ που απαγορεύει τόσο τη χρήση όσο και την απειλή βίας) και τη δημιουργία της 4ης Τουρκικής Στρατιάς(γνωστή και ως Στρατιά του Αιγαίου).⁸²

Η Τουρκία αντιτάσσει ότι οι απειλές άρχισαν πρώτα από την ελληνική πλευρά, μια και είχε προηγηθεί η στρατικοποίηση της δημιουργίας της 4ης Στρατιάς και γίνονταν σαφείς προσπάθειες ένωσης όλης της Κύπρου με την Ελλάδα, και με τη χρήση ένοπλης βίας(1955-1958 και 1964-1974). Όσο για την άμυνα, το δικαίωμα αυτό ισχύει όταν έχει εκδηλωθεί επίθεση και όχι πριν.⁸³

Σε ό,τι αφορά τα νησιά των Δωδεκανήσων, οι σχετικές διατάξεις περί αποστρατικοποίησης απορρέουν από τη Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων(1946). Στην συνθήκη αυτή, κράτη-μέρη είναι, εκτός από την Ελλάδα και την Ιταλία, οι κύριοι νικητές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και όχι η Τουρκία. Η ελληνική επιχειρηματολογία, πέραν από τα περί δικαιώματος στην νόμιμη άμυνα, είναι ότι η συμφωνία δεν έχει την Τουρκία ως κράτος-μέρος της Συνθήκης. Πρόκειται για περίπτωση που αφορά άλλα μέρη(*res inter alios acta*) και έτσι δεν έχει το δικαίωμα να προβάλλει αιτιάσεις ή διαμαρτυρίες.⁸⁴

⁸¹ Ροζάκης, «Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις», 54-5. Bahcheli, *Greek-Turkish Relations since 1955*, 147.

⁸² Οικονομίδης, «Το νομικό καθεστώς των ελληνικών νήσων του Αιγαίου», 166-71. Ροζάκης, «Το διεθνές νομικό καθεστώς του Αιγαίου και η ελληνοτουρκική κρίση», 429-30, 436-8. Yannis A. Stivachtis, 'The Demilitarisation of the Greek Eastern Aegean Islands: the Case of the Eastern Aegean and Dodecanese Islands', *The Turkish Yearbook of International Relations*, 29 (1999), 105-30. Heraclides, *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean*, 203-4.

⁸³ Pazarcı, 'Aspect juridique des différends gréco-turcs en mer Égée', 98-102. Bölükbaşı, *Turkey and Greece*, 781-98, 804. Gürel, 'Turkey and Greece', 168.

⁸⁴

Philippe Drakidis, 'La démilitarisation du Dodécanèse', *Défence Nationale* (Απρίλιος 1983), 73-138. Οικονομίδης, «Το νομικό καθεστώς των ελληνικών νήσων του Αιγαίου», 162-5. Ροζάκης, «Το διεθνές

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Η τουρκική πλευρά αντιτάσσει ότι η αποστρατικοποίηση δεν μπορεί να μην έχει και την ασφάλεια της Τουρκίας στους στόχους της, αφού τα νησιά βρίσκονται σε απόσταση αναπνοής από τα τουρκικά παράλια, με προφανή επακόλουθα γι' αυτήν. Τα Δωδεκάνησα αποτελούν μια αλυσίδα νησιών σε καίριο σημείο της θαλάσσιας οδού προς τη Μεσόγειο, οπότε η Συνθήκη των Παρισίων έχει χαρακτήρα που αφορά πλείονα κράτη και βέβαια και την ίδια και δυνητικά τους πάντες(*erga omnes*). Άλλωστε η ελληνική στρατικοποίηση προς ποιον απευθύνεται με τη στρατικοποίηση, προφανώς προς την Τουρκία.⁸⁵

Ίμια/Καρντάκ και «γκρίζες ζώνες»

Η υπόθεση των Ίμια/Καρντάκ εμφανίστηκε τον Ιανουάριο-Φεβρουάριο του 1996 (Κρίση των Ιμίων). Το επεισόδιο αυτό έδωσε λαβή για να κάνει λόγο η Τουρκία και για άλλες περιοχές ακαθόριστης κυριαρχίας, «γκρίζες ζώνες» όπως τις αποκαλεί, εκατό τον αριθμό(που στον ελληνικό Τύπο αναφέρθηκαν εσφαλμένα ως 1000 «γκρίζες ζώνες»).

Η Άγκυρα υποστηρίζει ότι:⁸⁶

1. Υπάρχει μία Ιταλοτουρκική Συμφωνία που υπογράφηκε τον Ιανουάριο του 1932 και αφορά το Καστελόριζο και τα αντίστοιχα τουρκικά παράλια. Όμως αυτή δεν ασχολείται με τους «βράχους Καρντάκ» που άλλωστε βρίσκονται πολύ πιο βόρεια και όχι στην περιοχή αυτή. Υπάρχει και ένα πρωτόκολλο, αυτό της 28ης Δεκεμβρίου του 1932, μεταξύ Ιταλίας και Τουρκίας, που όντως αναφέρει τους «Βράχους Καρντάκ»(όπως υποστηρίζει η Ελλάδα). Όμως, το πρωτόκολλο αυτό δεν ολοκληρώθηκε νομικά γιατί δεν κυρώθηκε από την Μεγάλη

νομικό καθεστώς του Αιγαίου και η ελληνοτουρκική κρίση», 337. Stivachtis, 'The Demilitarisation of the Greek Eastern Aegean Islands', 117-30. Heraclides, *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean*, 204-5.

⁸⁵

Παζαρτζί, «Το καθεστώς αποστρατικοποίησης των νήσων του ανατολικού Αιγαίου», 94-5. Yüksel Inan & Yücel Acer, 'The Aegean Disputes', Ankara Foreign Policy Institute (2003).

⁸⁶ Hüseyin Pazarcı, 'Différend gréco-turc sur le statut de certains îlots et rochers dans la mer Égée: une réponse à Mr. C. Economidès', *Revue generale de droit international publique*, 2 (1997), 353-89. Inan και Acer, 'The Aegean Disputes', 6-9, 25. Ali Kurumahmut & Sertaç Hami Başeren, *The Twilight Zones in the Aegean. (Un) Forgotten Turkish Islands* (Άγκυρα: Publications of Turkish Historical Society, 2004), 1, 13-33.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Τουρκική Εθνοσυνέλευση και δεν κατατέθηκε για πρωτοκόλληση στην Κοινωνία των Εθνών, όπως αντίθετα έγινε με τη Συμφωνία του Ιανουαρίου.

3. Με τη Συνθήκη της Λωζάννης, τα Δωδεκάνησα παρέμειναν ιταλικά (είχαν καταληφθεί από την Ιταλία το 1912), καθώς η Τουρκία(η διάδοχος χώρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας) παραιτείτο από αυτά, και με τη Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων(1946) τέθηκαν υπό ελληνική κυριαρχία. Και στις δύο περιπτώσεις αναφέρονται τα νησιά των Δωδεκανήσων, ένα προς ένα, και γίνεται επιπλέον λόγος για *dependent islets* (εξαρτημένες νησίδες), στη Συνθήκη της Λωζάννης, και *adjacent islets*(συνορεύουσες νησίδες), στη Συνθήκη των Παρισίων. Δεν γίνεται λόγος για «βράχους», όπως είναι τα Καρντάκ. Οι δύο «βράχοι Καρντάκ» δεν μπορεί να θεωρηθούν νησίδες της Καλύμνου, μια και απέχουν 5,5 ν. μ. από αυτήν και είναι πολύ μικρά. Η «εξαρτημένη» νησίδα της Καλύμνου είναι προφανώς η νησίδα Καλόλιμνος, σε απόσταση 1,5 ν. μ. από την Κάλυμνο. Στο διεθνές δίκαιο, όμως, δεν υφίσταται η έννοια της εξαρτημένης από άλλη εξαρτημένη νησίδα.

Η Ελλάδα υποστηρίζει ότι:⁸⁷

1. Στη Συνθήκη της Λωζάννης, η Τουρκία αποποιήθηκε των δικαιωμάτων της επί όλων των νήσων του Αιγαίου που κείνται σε απόσταση μεγαλύτερη των τριών μιλίων από τις τουρκικές ακτές. Δηλαδή, στην Τουρκία ανήκουν μόνο οι νήσοι, νησίδες και βραχονησίδες που βρίσκονται σε απόσταση μέχρι τρία μίλια από τα τουρκικά παράλια. Ως εκ τούτου, τα Ίμια, που απέχουν 3,85 και 3,62 μίλια αντιστοίχως από την τουρκική ακτή, δεν μπορεί να ανήκουν στην Τουρκία.

2. Ειδικά για τα Ίμια, σύμφωνα με το άρθρο 15 της Συνθήκης της Λωζάννης (1923), η Τουρκία παραιτείται υπέρ της Ιταλίας παντός δικαιώματος και τίτλου επί των 14 νήσων των Δωδεκανήσων, τα οποία στη συνέχεια, με τη Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων παραχωρήθηκαν, ως είχαν, από την Ιταλία στην Ελλάδα. Η Ελλάδα ανέλαβε την κυριαρχία επί των Δωδεκανήσων ως είχε, συμπεριλαμβανομένων και των βραχονησίδων Ίμια/Καρντάκ, όπως συμβαίνει σε όλες τις κλασικές περιπτώσεις διαδοχής κυριαρχίας σε εδάφη.

⁸⁷ Économidès, 'Les îlots d' Imia dans la mer Égée', 321-52. Stylianos Politis, 'The Legal Regime of the Imia Islands in International Law', *Revue hellénique de droit international*, 54, 1 (2001), 353-64. Αντώνης Μπρεδήμας, «Το ζήτημα των γκρίζων ζωνών στο Αιγαίο», στο Στέλιος Πεερράκης (επιμ.), *Αιγαίο: εξελίξεις και προοπτικές επίλυσης των ελληνοτουρκικών διενέξεων*, Πρακτικά ημερίδας, 3 Ιουνίου 2002 (Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003), 41-72. Heraclides, *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean*, 209-10.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

3. Το πρωτόκολλο του Δεκεμβρίου του 1932 είναι συμπληρωματικό της συμφωνίας του Ιανουαρίου οπότε δεν απαιτήθηκε γι' αυτό επικύρωση ή πρωτοκόλληση.

4. Τα περί *dependent islets* και *adjacent islets* και η αναφορά στην Καλόλιμνο, ως δήθεν *adjacent* νησίδα στην Κάλυμνο, δεν ευσταθούν, καθώς η Καλόλιμνος είναι σημαντικό κατοικημένο νησί της περιοχής αυτής, από το οποίο τα Ίμια απέχουν 1,90 και 1,08 μίλια αντιστοίχως, σε μία περιοχή, όπως τα Δωδεκάνησα, που επιπλέον διαθέτουν «αρχιπελαγική ενότητα».

Ο ελληνοτουρκικός διπλωματικός διάλογος

Για την επίλυση της διένεξης του Αιγαίου έχουν γίνει τρεις σοβαροί ελληνοτουρκικοί διάλογοι: το 1976-1981, το 2002-2003 και, ως ένα σημείο, το 2010-2011.

Στις συνομιλίες της περιόδου 1976-1981, τα κυρία σημεία σύγκλισης των δύο πλευρών ήταν τα εξής:⁸⁸

1. Η επίλυση του ζητήματος της υφαλοκρηπίδας με διαπραγματεύσεις και, σε περίπτωση μη ανεύρεσης ικανοποιητικής λύσης, η παραπομπή στο ΔΔ ή σε άλλο διεθνές δικαστικό όργανο(διαιτητικό δικαστήριο).
2. Η τουρκική υφαλοκρηπίδα δεν θα πρέπει να περικυκλώνει ελληνικά νησιά του ανατολικού Αιγαίου.
3. Η ελληνική υφαλοκρηπίδα δεν θα πρέπει να κλείνει τις υπάρχουσες τέσσερις εξόδους της Τουρκίας στην ανοικτή θάλασσα του Αιγαίου.
4. Η Ελλάδα δεν θα επεκτείνει μονομερώς την αιγιαλίτιδα ζώνη της.

Στις δεύτερες συνομιλίες(2002-2003) τα σημεία σύγκλισης ήταν τα εξής: (1) η παραπομπή του θέματος της υφαλοκρηπίδας στο ΔΔ, μετά από επιτυχείς διαπραγματεύσεις για τη σύνταξη κατάλληλου συνυποσχετικού· (2) πριν από την παραπομπή, η μερική επέκταση της ελληνικής αιγιαλίτιδας ζώνης πέραν των έξι μιλίων για την ηπειρωτική χώρα

⁸⁸ Heraclides, *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean*, 107-8.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

και για τα νησιά που δεν βρίσκονται κοντά στα τουρκικά παράλια και εφόσον με την επέκταση δεν κλείνει η ανοιχτή θάλασσα του Αιγαίου· και (3) η ταυτόχρονη εναρμόνιση του ελληνικού εναέριου χώρου με τη νέα αιγιαλίτιδα ζώνη.⁸⁹

Η επίλυση της διένεξης του Αιγαίου: ένα περίγραμμα

Καταλήγοντας, θα προσπαθήσω να δείξω(όπως έχω κάνει αρκετές φορές μέχρι σήμερα)⁹⁰ πόσο πρόδηλες είναι οι λύσεις στις διαφορές του Αιγαίου, λύσεις που δεν συνιστούν απαράδεκτο συμβιβασμό για την Ελλάδα(ούτε για την Τουρκία).

Καταρχήν η τελική επίλυση στο Αιγαίο, για να είναι βιώσιμη, θα πρέπει να είναι (1) αμοιβαία αποδεκτή, λύση κατά προτίμηση «θετικού αθροίσματος», με δύο νικητές(*win-win*)· (2) να καλύπτει τα εθνικά συμφέροντα και τις νομιμοποιημένες και εύλογες ανάγκες και των δύο πλευρών· (3) να απαντάει ικανοποιητικά στους κύριους φόβους και στις βασικές ανησυχίες τους· (4) να θεωρείται ως δίκαιη λύση, ένας έντιμος συμβιβασμός και από τις δύο πλευρές· και (5) να αποκλείει στο μέλλον οποιαδήποτε προσφυγή στην ένοπλη βία ή στην απειλή χρήσης ένοπλης βίας·

Για την Ελλάδα, στις διαφορές στο Αιγαίο κεντρικό ρόλο έχει η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας και εκεί ελλοχεύει ο κίνδυνος εγκλωβισμού των νησιών του ανατολικού Αιγαίου από τουρκική υφαλοκρηπίδα. Για την Τουρκία, το υπ' αριθμόν ένα ζήτημα είναι η επέκταση της αιγιαλίτιδας ζώνης στα 12 μίλια ή ακόμη και στα 10 μίλια(όπως είναι ο «παράνομος» ελληνικός εναέριος χώρος).

⁸⁹ Στο ίδιο, 153-4.

⁹⁰ Στο ίδιο, 228-30. Ηρακλείδης, *Άσπονδοι γείτονες*, 396-401. Βλέπε επίσης Αλέξης Ηρακλείδης, «1μια, η επόμενη μέρα: η ελληνοτουρκική διένεξη, από την αντιπαράθεση στην επίλυση», *Βήμα Διεθνών Σχέσεων*, τχ.4 (Ιούνιος 1996). Alexis Heraclides, 'Imagined Enemies: The Aegean Conflict', *Mediterranean Politics*, 16:2 (2011), 231-3. Alexis Heraclides, 'The Unresolved Aegean Dispute: Problems and Prospects', στο Alexis Heraclides & Gizem Alioğlu Çakmak (επιμ.), *Greece and Turkey in Conflict and Cooperation: From Europeanization to De-Europeanization* (Abingdon: Routledge, 2019), 100-102. Alexis Heraclides, 'The Aegean Dispute', στο Nikos Christofis & Anthony Deriziotis (επιμ.), *A Century of Greek-Turkish Relations - A Handbook* (Λονδίνο: Transnational Press, 2024), 217-19.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Ειδικά για την υφαλοκρηπίδα, αν και οι δύο πλευρές εγκαταλείψουν τις μαξιμαλιστικές τους θέσεις -η Τουρκία τη μέση γραμμή στο Αιγαίο, η Ελλάδα τη μέση απόσταση νησιών παραλίων που μετατρέπει το Αιγαίο σε ελληνική λίμνη- το θέμα είναι κατάλληλο για διεθνή δικαστική επίλυση όπως και σε άλλες περιπτώσεις παρόμοιων διαφορών μεταξύ κρατών.

Από πλευράς ουσίας, οι μορφές επίλυσης είναι (α) η οριοθέτηση και (β) η συνεκμετάλλευση, ή (γ) ένας συνδυασμός των δύο αυτών λύσεων, π.χ. αλλού οριοθέτηση και αλλού, στα οριακά σημεία που δύσκολα οριοθετούνται λόγω κοιτασμάτων, περιορισμένου εύρους συνεκμετάλλευση. Ως τώρα, η ελληνική πλευρά υπήρξε αρνητική ως προς την συνεκμετάλλευση που τη θεωρεί εγκαθίδρυση καθεστώτος συγκυριαρχίας στο Αιγαίο.

Η συνεκμετάλλευση πάντως δεν θα πρέπει, νομίζω, να αποκλειστεί εκ προοιμίου. Στο πλαίσιο μιας μερικής ή πιλοτικής συνεκμετάλλευσης, π.χ. εκεί που τα κοιτάσματα πετρελαίου είναι ενιαία και στα όρια μεταξύ των δύο υφαλοκρηπίδων, ίσως θα μπορούσε να τεθεί σε ενέργεια η δυναμική που υπήρχε στην αρχική ΕΟΚ, ότι δηλαδή μία από κοινού συνεργασία για ένα ζήτημα λειτουργικό που ωφελεί τα μέρη έχει ως επακόλουθο η αντιπαράθεση να αρχίζει να φαντάζει ξεπερασμένη (λειτουργισμός του David Mitrany, νεολειτουργισμός του Ernst Haas και άλλων). Για να γίνει η συνεκμετάλλευση πιο αρεστή στην Ελλάδα, θα μπορούσε να μην είναι 50%-50%, αλλά 75%-25%.

Υπάρχει και ένας ακόμη λόγο που συνηγορεί υπέρ της συνεκμετάλλευσης. Πρόκειται για την πιθανή λειτουργία των υπέρτατων στόχων(*superordinate goals*), κατά τη θεωρία επίλυσης συγκρούσεων του Mujafer Sherif. Ως *superordinate goals* ο Sherif ονόμασε τις επιδιώξεις που είναι πολύ σημαντικές, αλλά δεν μπορούν να εκπληρωθούν από τη μία πλευρά από μόνη της. Για την εκπλήρωση των επιδιώξεων αυτών απαραίτητη είναι η συνεργασία και της άλλης πλευράς: οι προσπάθειες από κοινού. Η έρευνα των συγκρούσεων σε άλλα επίπεδα ανάλυσης, από τον Sherif και άλλους, έχει δείξει ότι σε αυτές τις περιπτώσεις αν οι δύο αντίπαλοι κατορθώσουν, εκόντες-άκοντες, να συνεργαστούν προς επίτευξη του δύσκολου, αλλά απαραίτητου και ζωτικού αυτού στόχου, το αποτέλεσμα είναι η μείωση της εκατέρωθεν έντονης δυσπιστίας και το άνοιγμα της οδού για την εκτόνωση της αντιπαλότητας.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Ενδέχεται πάντως στο Αιγαίο να μην υπάρχουν καν εκμεταλλεύσιμα κοιτάσματα πετρελαίου κατάλληλα για γεώτρηση, κάτι που θα ήταν, νομίζω, ευχής έργο μια και η κύρια πηγή πλούτου για τις δύο χώρες(και ειδικά για την Ελλάδα) στο πέλαγος αυτό είναι οι καθαρές θάλασσες και το καθαρό περιβάλλον και όχι να γεμίσει το Αιγαίο με πλατφόρμες άντλησης πετρελαίου ή να κινδυνεύει με μόλυνση η θαλάσσια περιοχή από κάποιο ατύχημα στις δεξαμενές πετρελαίου ή στη μεταφορά πετρελαίου.

Στο ΔΔ μία απόφαση για την υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου μάλλον θα κινηθεί μεταξύ 20 με 30% της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου στην Τουρκία και 80 με 70% στην Ελλάδα, με κύριο δεδομένο ότι οι ακτογραμμές των δύο χωρών στο Αιγαίο είναι τέσσερα προς ένα.⁹¹

Το ζήτημα της αιγιαλίτιδας ζώνης για να βρει τη λύση του πρέπει αναγκαστικά να κινηθεί εκτός μαξιμαλιστικών στόχων και από τις δύο πλευρές. Η Ελλάδα έχει βέβαια το νομικό δικαίωμα της επέκτασης έως τα 12 μίλια. Άλλο πράγμα όμως είναι ένα νομικό δικαίωμα και άλλο το κατά πόσον το νομικό αυτό δικαίωμα συμβάλλει στην προσέγγιση μεταξύ των δύο γειτονικών κρατών που είναι και το ζητούμενο. Η επέκταση δεν βλάπτει μόνο τα τουρκικά εθνικά συμφέροντα, αλλά και τη διεθνή ναυσιπλοΐα, δηλαδή όλα τα κράτη των οποίων τα πλοία πλέουν στο Αιγαίο, μία θαλάσσια οδό που αποτελεί σημαντικό διεθνή ναυτικό δίαυλο από τη Μαύρη Θάλασσα στη λοιπή Μεσόγειο και, διά του Σουέζ, στον Ινδικό Ωκεανό.

Εκεί που όντως αμφισβητείται η ελληνική κυριαρχία από την Τουρκία είναι ως προς τον ελληνικό εθνικό εναέριο χώρο. Είναι προφανές ότι η Ελλάδα δεν μπορεί να παραμείνει με το παράνομο αυτό καθεστώς αυτό που, αν μη τι άλλο, την εκθέτει διεθνώς.

Σχετικά με τη στρατικοποίηση των νήσων του ανατολικού Αιγαίου υπάρχουν δύο προφανείς λύσεις. Η μία είναι η διατήρηση της κατάστασης ως έχει στη λογική της αμοιβαίας αποτροπής: στρατικοποίηση νησιών από τη μια και τουρκική 4η Στρατιά από την άλλη. Η αποτροπή, όμως, είναι εξ ορισμού εύθραυστη και κινείται στη λογική της αντιπαλότητας και του ανταγωνισμού των εξοπλισμών. Μία άλλη λύση, προσφυέστερη, θα

⁹¹ Donald E. Karl, 'The Delimitation of the Aegean Continental Shelf: Equitable Principles and the Problem of Islands', στο *The Aegean Issues: Problems and Prospects* (Άγκυρα: Foreign Policy Institute, 1989).

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

ήταν η αμοιβαία υποχώρηση, δηλαδή η μερική αποστρατικοποίηση όλων των νήσων, πλην ίσως της Λήμνου και της Σαμοθράκης – αν όντως η νομική θέση της Ελλάδας είναι εκεί πιο ισχυρή – με αντάλλαγμα την κατάργηση της 4ης Στρατιάς, σε συνδυασμό με Μέτρα Οικοδόμησης Εμπιστοσύνης (ΜΟΕ).

Τέλος σε ό,τι αφορά τα Ιμια/Καρντάκ ή νησίδες ή απροσδιόριστες θαλάσσιες περιοχές («γκρίζες ζώνες») υπάρχουν τρεις επιλογές: (α) να καθοριστούν επακριβώς τα θαλάσσια σύνορα μεταξύ των δύο χωρών από την εκβολή του Έβρου προς βορρά έως το σημείο που αρχίζουν τα επακριβή σύνορα μεταξύ Δωδεκανήσων και τουρκικής ακτής· (β) να παραμείνει η εκκρεμότητα αλλά να «ξεδοντιαστεί», να μην αποτελεί πλέον σημείο προστριβής, όπως δεν αποτελούσε μέχρι πριν το 1996· ή (γ) το θέμα να παραγραφεί.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Ηρακλείδης, Αλέξης, *Ασπονδοί γείτονες. Ελλάδα-Τουρκία: η διένεξη του Αιγαίου* (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2007).

Ηρακλείδης, Αλέξης, *Αιγαίο και Ανατολική Μεσόγειος: 50+1 όψεις των ελληνοτουρκικών σχέσεων* (Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο, 2020).

Θεοδωρόπουλος, Βύρων, *Οι Τούρκοι και εμείς* (Αθήνα: Εκδόσεις Φυτράκης/ο Τύπος ΑΕ, 1988).

Οικονομίδης, Κ.Π., «Το νομικό καθεστώς των ελληνικών νήσων του Αιγαίου», στο Χουσεΐν Παζαρτζί & Κ.Π. Οικονομίδης, *Το καθεστώς αποστρατικοποίησης των νήσων του ανατολικού Αιγαίου: το νομικό καθεστώς των ελληνικών νήσων του Αιγαίου* (Αθήνα: Εκδόσεις «Γνώση», 1989).

Ροζάκης, Χρήστος Α., «Το διεθνές νομικό καθεστώς του Αιγαίου και η ελληνοτουρκική κρίση: τα διμερή και διεθνή θεσμικά ζητήματα», στο Αλέξης Αλεξανδρής, κ.ά., *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987* (Αθήνα: Εκδόσεις «Γνώση», 1988).

Ροζάκης, Χρήστος Α., «Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις: η νομική διάσταση», στο Δημήτρης Κώνστας & Χαράλαμπος Τσαρδανίδης (επιμ.), *Σύγχρονη ελληνική εξωτερική πολιτική: οι ελληνοτουρκικές σχέσεις και το Κυπριακό πρόβλημα* (Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1989).

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Acer, Yücel, *The Aegean Maritime Disputes and International Law* (Aldershot: Ashgate, 2003).

Bölükbaşı, Denis, *Turkey and Greece. The Aegean Disputes: A Unique Case in International Law* (Λονδίνο: Cavendish, 2004).

Économidès, Constantin P., 'Les îlots d' Imia dans la mer Égée: un différend créé par la force', *Revue générale de droit international publique*, 101, 2 (1997).

Gündüz, Aslan, 'Discord between Greece and Turkey over the Extent of their Continental Shelves in the Aegean', *Hellenic Studies*, 4, 2 (1996).

Gündüz, Aslan, 'Greek-Turkish Disputes: How to Resolve Them?', στο Dimitris Keridis & Dimitrios Triantaphyllou (επιμ.), *Greek-Turkish Relations in the Era of Globalization* (Herndon: Brassey's, 2001).

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Gürel, Şükrü S., 'Turkey and Greece: A Difficult Aegean Relationship', στο Canan Balkır & Allan M. Williams (επιμ.), *Turkey and Europe* (Λονδίνο: Pinter Publishers, 1993).

Gürkan, Ihsan, 'Certain Defense Issues in the Aegean Sea Basin: A Turkish View', στο *The Aegean Issues: Problems and Prospects* (Αγκυρα: Foreign Policy Institute, 1989).

Heraclides, Alexis, *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean: Imagined Enemies* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010).

Heraclides, Alexis, 'The Unresolved Aegean Dispute: Problems and Prospects', στο Alexis Heraclides & Gizem Alioğlu Çakmak (επιμ.), *Greece and Turkey in Conflict and Cooperation: From Europeanization to De-Europeanization* (Abingdon: Routledge, 2019).

Heraclides, Alexis, 'The Aegean Dispute', στο Nikos Christofis & Anthony Deriziotis (επιμ.), *A Century of Greek-Turkish Relations - A Handbook* (Λονδίνο: Transnational Press, 2024).

Inan, Yüksel & Sertaç H. Baseren, 'The Troubled Situation of the Aegean Territorial Waters', *Hellenic Studies*, 4, 2 (1996).

Ioannou, Krateros M., 'The Greek Territorial Sea', στο Theodore C. Kariotis (επιμ.), *Greece and the Law of the Sea* (Χάγη: Kluwer, 1997).

Karl, Donald E., 'The Delimitation of the Aegean Continental Shelf: Equitable Principles and the Problem of Islands', στο *The Aegean Issues: Problems and Prospects* (Αγκυρα: Foreign Policy Institute, 1989).

Kurumahmut, Ali & Sertaç Hami Başeren, *The Twilight Zones in the Aegean. (Un) Forgotten Turkish Islands* (Αγκυρα: Publications of Turkish Historical Society, 2004).

Pazarıcı, Hüseyin, 'Has the Demilitarized Status of the Aegean Islands as Determined by the Lausanne and Paris Treaties Changed?', *Turkish Review Quarterly Digest* (Χειμώνας 1985).

Pazarıcı, Hüseyin, 'Aspect juridique des différends gréco-turcs en mer Égée', στο Semih Vaner (επιμ.), *Le différend gréco-turc* (Παρίσι: Éditions L'Harmattan, 1988).

Pazarıcı, Hüseyin, 'Différend gréco-turc sur le statut de certains îlots et rochers dans la mer Égée: une réponse à Mr. C.P. Economides', *Revue générale de droit international publique*, 101, 2 (1997).

Rozakis, Christos L. 1997. 'The Greek Continental Shelf', στο Theodore C. Kariotis, (επιμ.), *Greece and the Law of the Sea* (Χάγη: Kluwer, 1997).

Stivachtis, Yannis A., 'The Demilitarisation of the Greek Eastern Aegean Islands: The Case of the Eastern Aegean and Dodecanese Islands', *The Turkish Yearbook of International Relations*, 29 (1999).

Syrigos, Angelos, *The Status of the Aegean Sea According to International Law* (Αθήνα: Sakkoulas/Bruylant, 1998).

Wilson, Andrew, 'The Aegean Dispute', *Adelphi Papers*, Ap.155 (Λονδίνο: International Institute for Strategic Studies, 1979/1980).

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Βιογραφικό Σημείωμα:

Ο Αλέξης Ηρακλείδης είναι ομότιμος καθηγητής Διεθνών Σχέσεων στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, στο οποίο δίδαξε από το 1993 μέχρι το 2020. Είναι συγγραφέας δώδεκα βιβλίων (μονογραφιών) στα αγγλικά, είκοσι επιστημονικών βιβλίων στα ελληνικά, ενός βιβλίου στα τουρκικά (από ελληνικό βιβλίο του) και ενός βιβλίου στα αλβανικά (από ελληνικό βιβλίο του). Έχει επίσης διατελέσει εμπειρογνώμων του ελληνικού υπουργείου Εξωτερικών στις μειονότητες και στα ανθρωπιστικά ζητήματα (1983-1997).

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

«Ελλάδα και Υποσαχάρια Αφρική: Από την Απουσία στη Δυναμική Σχέση;»

Αστέρης Χουλιάρας, Καθηγητής, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Περίληψη

Το άρθρο εξετάζει την περιορισμένη αλλά μεταβαλλόμενη σχέση της Ελλάδας με την Υποσαχάρια Αφρική. Παρουσιάζει τις εξελίξεις στην ήπειρο από την αρχική αισιοδοξία των αρχών του 21ου αιώνα μέχρι τις πρόσφατες προκλήσεις, ενώ τονίζει την απουσία ουσιαστικής ελληνικής παρουσίας – διπλωματικής, εμπορικής και εκπαιδευτικής. Περιγράφει ωστόσο νέες πρωτοβουλίες, ιδίως από το 2017 και μετά, με διπλωματικές αποστολές, την ενεργοποίηση φορέων της κοινωνίας πολιτών και πανεπιστημιακών ιδρυμάτων, και τις ευκαιρίες που παρουσιάζει η ευρύτερη ευρωπαϊκή στρατηγική «Παγκόσμια Πύλη». Τονίζει τις δυνατότητες που υπάρχουν, αν η Ελλάδα επικεντρώσει τις προσπάθειές της σε λίγες χώρες με καλύτερο συντονισμό δημόσιων και ιδιωτικών δράσεων και ενίσχυση της εκπαιδευτικής και αναπτυξιακής συνεργασίας, με στόχο μια πιο ουσιαστική και αμοιβαία επωφελή σχέση.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Στην αυγή του 21ου αιώνα, επικρατούσε ευφορία σχετικά με τις προοπτικές της Αφρικής. Μέχρι το 2000, έξι από τις δέκα χώρες με τους υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης παγκοσμίως ήταν αφρικανικές. Εκείνη την περίοδο, η ήπειρος γνώριζε πρωτοφανή -από την εποχή της ανεξαρτησίας- επίπεδα ειρήνης, με όλο και περισσότερους Αφρικανούς ηγέτες να εκλέγονται μέσω, κατά κύριο λόγο, ελεύθερων και δίκαιων εκλογών. Το παγκόσμιο ενδιαφέρον για τις αφρικανικές υποθέσεις αυξήθηκε σημαντικά, με πιο χαρακτηριστική την ανάδειξη της Κίνας ως βασικού εμπορικού εταίρου, χορηγού βοήθειας και επενδυτή στην ήπειρο.

Ωστόσο, αυτή η αισιοδοξία έκτοτε εξανεμίστηκε. Το μεγαλύτερο μέρος της αφρικανικής ανάπτυξης ήταν συνδεδεμένο με την άνοδο των διεθνών τιμών του πετρελαίου, των μετάλλων και άλλων πρώτων υλών. Συνεπώς, όταν οι τιμές αυτές κατέρρευσαν, οι αφρικανικές εξαγωγές υπέστησαν μεγάλο πλήγμα. Αν και ορισμένες χώρες χωρίς φυσικούς πόρους επωφελήθηκαν προσωρινά, τα οφέλη τους αποδείχθηκαν βραχύβια. Η έλευση της πανδημίας επιδείνωσε τα υπάρχοντα προβλήματα, ενώ επιπλέον προστέθηκαν εμφύλιοι πόλεμοι στο Κέρας της Αφρικής και ισλαμικές εξεγέρσεις στο δυτικό Σαχέλ. Οι ανατολικές επαρχίες της Λαϊκής Δημοκρατίας του Κονγκό παρέμειναν βυθισμένες σε σχεδόν μόνιμη κρίση. Συνολικά, αυτές οι εξελίξεις εκτόπισαν πάνω από 20 εκατομμύρια ανθρώπους. Παρότι κάποιες χώρες όπως η Κένυα, η Γκάνα και η Ακτή Ελεφαντοστού επέδειξαν σχετική ανθεκτικότητα και διατήρησαν εντυπωσιακούς ρυθμούς ανάπτυξης για μεγάλα χρονικά διαστήματα, το συνολικό τοπίο έχει μεταβληθεί αισθητά. Πολλαπλά πραξικοπήματα – ιδίως στο Σαχέλ –, υποχώρηση της δημοκρατίας και εντεινόμενες συγκρούσεις που πλέον απειλούν με αποσταθεροποίηση ολόκληρες περιοχές, έχουν πλήξει σοβαρά τις προοπτικές της Αφρικής.

Σε πιο μακροχρόνιο επίπεδο η Αφρική έχει μείνει οικονομικά πίσω – ιδιαίτερα σε σχέση με την Ανατολική Ασία. Το 1960 το μέσο εισόδημα των Αφρικανών ήταν το μισό του παγκόσμιου μέσου όρου. Το 2000 ήταν το ένα τρίτο και σήμερα είναι το ένα τέταρτο. Παρά την τεράστια πρόοδο σε κοινωνικούς δείκτες όπως η παιδική θνησιμότητα και το προσδόκιμο ζωής, πολλές Αφρικανικές χώρες ξοδεύουν σήμερα περισσότερα για την αποπληρωμή

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

δανείων απ' ό,τι για την εκπαίδευση ή την υγεία. Και η Παγκόσμια Τράπεζα έχει εκτιμήσει ότι για να εξαλειφθεί η απόλυτη φτώχεια στις Αφρικανικές χώρες θα χρειαστεί περισσότερο από ένας αιώνας.

Παρόλα αυτά, οι γενικεύσεις δεν βοηθούν. Δίπλα στις οικονομικές αποτυχίες υπάρχουν και σημαντικές επιτυχίες(π.χ. το Μπουρούντι σε αντίθεση με τη Ρουάντα). Δίπλα στις εμφύλιες συγκρούσεις(π.χ. Μαλί) και στις αποτυχημένες χώρες(π.χ. Νιγηρία) υπάρχει η ειρηνική Ακτή Ελεφαντοστού και η δυναμική Γκάνα. Η Αφρική είναι πιο ποικιλόμορφη ακόμη από την Ευρώπη. Όπως προτείνει και ο τίτλος ενός πρόσφατου βιβλίου: «Η Αφρική δεν είναι μια χώρα»(Africa is Not a Country).

Η Ελλάδα και η Αφρική: Αφετηρίες και Δομικά Ελλείμματα

Παρά τη γεωγραφική εγγύτητα, οι πολιτικές και οικονομικές σχέσεις της Ελλάδας με την Υποσαχάρια Αφρική παραμένουν εδώ και δεκαετίες πολύ περιορισμένες, αποσπασματικές και σχεδόν αόρατες στη δημόσια συζήτηση. Εντούτοις, τα τελευταία χρόνια διαμορφώνεται σταδιακά ένα νέο τοπίο, όπου η Ελλάδα αρχίζει να αναγνωρίζει την στρατηγική σημασία της Αφρικής και να επιδιώκει βαθύτερη και πιο συστηματική συνεργασία με χώρες της περιοχής. Η πορεία αυτή δεν είναι γραμμική ούτε εύκολη, αλλά είναι πλέον ορατή και, σε μερικές περιπτώσεις, υποσχόμενη.

Η Ελλάδα στερείται αποικιοκρατικού παρελθόντος -γεγονός που μπορεί να λειτουργήσει διττά. Από τη μία, δεν φέρει το βάρος του ιστορικού αποικιακού τραύματος, κάτι που μπορεί να ενισχύσει ειλικρινείς πολιτικές και οικονομικές σχέσεις. Από την άλλη, όμως, δεν διαθέτει τους δρώντες, τα δίκτυα και τους δεσμούς που χαρακτηρίζουν πρώην αποικιακές δυνάμεις, όπως η Γαλλία ή η Πορτογαλία, οι οποίες διατηρούν ισχυρές οικονομικές και πολιτισμικές σχέσεις με τις πρώην αφρικανικές κτήσεις τους.

Η απουσία αυτή αντανakλάται στην ελληνική εξωτερική πολιτική. Η Ελλάδα διαθέτει μόλις 7 πρεσβείες στις 49 χώρες της Υποσαχαρίας Αφρικής(2023), δηλαδή σε έναν

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

πληθυσμό 1, 2 δισεκατομμυρίων ανθρώπων, σε αντίθεση για παράδειγμα με τις 44 της Τουρκίας. Μάλιστα μόνο η πρεσβεία στη Νότια Αφρική διαθέτει εμπορικό ακόλουθο, ενώ οι υπόλοιπες είναι υποστελεχωμένες. Επίσης είναι σπάνιες οι επίσημες διπλωματικές αποστολές(ουδείς έλληνας πρωθυπουργός έχει πραγματοποιήσει επίσκεψη σε χώρα της Υποσαχάριας Αφρικής τα τελευταία 30 χρόνια). Ακόμη υπάρχει μεγάλη έλλειψη ειδικών για την Αφρική στα υπουργεία και σε άλλους δημόσιους φορείς. Το εξωτερικό εμπόριο της Ελλάδας με την Αφρική είναι πολύ περιορισμένο (μόλις 0,3% των ελληνικών εξαγωγών) και οι επενδύσεις ελάχιστες (με μεγαλύτερη εξαίρεση τον Όμιλο Μυτιληναίου στη Γκάνα). Τέλος ο προϋπολογισμός αναπτυξιακής βοήθειας της Ελλάδας είναι μηδαμινός. Παράλληλα, το εκπαιδευτικό σύστημα και τα ΜΜΕ σπανίως ασχολούνται με την Αφρική, ενισχύοντας έναν ευρωκεντρικό ορίζοντα γνώσης.

Δυνάμεις της Κοινωνίας και Ακαδημαϊκές Πρωτοβουλίες

Μέσα σε αυτό το κενό, υπάρχουν πιο ενεργοί δρώντες στην Εκκλησία και τη διασπορά. Το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας διατηρεί επισκοπές σε 12 αφρικανικές χώρες, με εκτιμώμενο ποίμνιο 1,2 εκατομμύρια πιστών. Ακόμη, οργανισμοί όπως το δραστήριο Ελληνοαφρικανικό Επιμελητήριο, το ελληνικό τμήμα των Γιατρών Χωρίς Σύνορα, η Lalibella, η YouthmakersHub η Έλιξ και άλλες οργανώσεις της Κοινωνίας Πολιτών υλοποιούν δράσεις σε μερικές χώρες της Αφρικής -με ιδιωτικούς και ευρωπαϊκούς πόρους. Επίσης η Ελληνική Διασπορά στην Αφρική και η Αφρικανική Διασπορά στην Ελλάδα με πολλούς διακεκριμένους μουσικούς, ηθοποιούς και αθλητές αλλά και πλήθος ενεργών και δραστήριων σωματείων(συνήθως οργανωμένων ανά χώρα) είναι πολύτιμες «γέφυρες» σχέσεων. Τέλος, τα τελευταία χρόνια, πανεπιστημιακές πρωτοβουλίες έχουν δημιουργήσει αξιόλογα ερευνητικά δίκτυα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα το Πρόγραμμα AfriqEurope του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου και το Συνέδριο για την Αφρική που διοργάνωσε πρόσφατα το Πανεπιστήμιο Πειραιώς.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Η Διπλωματική Επανεκκίνηση

Η πιο συστηματική προσπάθεια της Ελλάδας να προσεγγίσει την Αφρική ξεκίνησε το 2017, με την εξαγγελία Στρατηγικής για την Αφρική και συνεχίστηκε, κυρίως, κατά την υπουργία του Νίκου Δένδια που ταξίδεψε σε 13 χώρες της Αφρικής. Ανάμεσα στις πρόσφατες εξελίξεις είναι η νέα πρεσβεία της Ελλάδας στο Ντακάρ(2022), με στόχο την ενίσχυση των σχέσεων με τη Δυτική Αφρική, η διανομή 2,5 εκατομμυρίων δόσεων εμβολίων(COVAX initiative) ως αναπτυξιακή βοήθεια και η διπλωματική προσέγγιση πολλών αφρικανικών χωρών για υποστήριξη στην εκλογή της Ελλάδας στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ(2025–26). Φαίνεται ότι η αυξανόμενη τουρκική επιρροή στην ήπειρο -μέσω πλήθους έργων που ανέλαβαν τουρκικές επιχειρήσεις, μεγάλων εξαγωγών, 200+ σχολείων, 500+ επιχειρήσεων και αρκετών στρατιωτικών συμφωνιών- λειτούργησε ως καταλύτης για ελληνική ενεργοποίηση.

Η Ευρωπαϊκή Διάσταση και το Παράθυρο Ευκαιρίας

Την τελευταία δεκαετία, οι εξελίξεις σχετικά με το μέλλον των σχέσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης με την Αφρική φαίνονταν, εκ πρώτης όψεως, απογοητευτικές. Μετά το BREXIT, η Αφρική έχασε έναν από τους ισχυρότερους υποστηρικτές της στις Βρυξέλλες. Έπειτα ήρθε η πανδημία, και η προσοχή της ΕΕ στράφηκε στις εσωτερικές υγειονομικές και οικονομικές προκλήσεις. Τέλος, μία μόλις εβδομάδα μετά τη σύνοδο κορυφής ΕΕ-Αφρικανικής Ένωσης στις 17-18 Φεβρουαρίου 2022, η Ρωσία εισέβαλε στην Ουκρανία. Πολλοί αναλυτές κατέληξαν με απαισιοδοξία στο συμπέρασμα ότι η Ευρώπη απομακρύνει το ενδιαφέρον της από την Αφρική και το στρέφει σε άλλες περιοχές του κόσμου.

Ωστόσο, τα τελευταία 5-6 χρόνια παρατηρήθηκαν επίσης αρκετά διαφορετικά μηνύματα και εξελίξεις. Το 2019, λίγο πριν τις τελευταίες γερμανικές εκλογές, η Άνγκελα Μέρκελ δήλωσε με υπερηφάνεια ότι οι πολιτικές της ΕΕ για την Αφρική «ακολουθούν πλέον μια κοινή

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

στρατηγική, κάτι αδιανόητο πριν λίγα χρόνια». Τον Μάρτιο του 2020, ενώ η Ευρώπη έκλεινε λόγω της πανδημίας του κορωνοϊού, η νέα Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρουσίασε ένα νέο κείμενο με τίτλο «Προς μια Ολοκληρωμένη Στρατηγική για την Αφρική», ένα έγγραφο με πολλές νέες ιδέες και σχέδια. Τέλος, τον Δεκέμβριο του 2021, η ΕΕ ανακοίνωσε τη λεγόμενη επενδυτική στρατηγική «Παγκόσμια Πύλη»(Global Gateway), ύψους 300 δισεκατομμυρίων ευρώ -ένα φιλόδοξο σχέδιο αντίστοιχο με την κινεζική Πρωτοβουλία «Μια Ζώνη, Ένας Δρόμος»(Belt & Road). Το ήμισυ αυτού του ποσού -δηλαδή 150 δισεκατομμύρια ευρώ- προβλέπεται να επενδυθεί στην Αφρική. Οι λεπτομέρειες του προγράμματος Αφρική-Ευρώπη, του πρώτου περιφερειακού σχεδίου στο πλαίσιο του Global Gateway, ανακοινώθηκαν μόλις δύο μήνες μετά την έναρξη της στρατηγικής.

Κατά συνέπεια, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι, παρά το BREXIT, την πανδημία και τον πόλεμο στην Ουκρανία, ολοένα και περισσότερο τα κράτη-μέλη της ΕΕ και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στρέφουν το ενδιαφέρον τους προς την Αφρική. Η στροφή αυτή οφείλεται σε αρκετούς παράγοντες που εξηγούν το αυξανόμενο αυτό ενδιαφέρον της ΕΕ, το οποίο οδηγεί σε μια στενότερη εταιρική σχέση.

Ο πρώτος παράγοντας είναι η αυξανόμενη κατανόηση ότι η αντιμετώπιση των βαθύτερων προκλήσεων ασφάλειας και ιδιαίτερα της μετανάστευσης απαιτεί μια πιο ολιστική προσέγγιση απέναντι στην Αφρική. Ο δεύτερος είναι η επίγνωση της ανάγκης να απαντήσει η Ευρώπη στην απώλεια επιρροής της, τη στιγμή που αυξάνεται ο αριθμός των εξωτερικών δρώντων που δείχνουν ενδιαφέρον για την Αφρική -κυρίως, αλλά όχι μόνο, η Κίνα. Η Ινδία, η Βραζιλία, η Τουρκία, τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, το Κατάρ και το Ιράν έχουν πλέον μετατραπεί σε σημαντικούς δρώντες στην ήπειρο. Ο τρίτος παράγοντας είναι η κατανόηση των τεράστιων ευκαιριών για τις ευρωπαϊκές επιχειρήσεις που προκύπτουν από τη στήριξη της υιοθέτησης και εφαρμογής της Αφρικανικής Ηπειρωτικής Συμφωνίας Ελεύθερου Εμπορίου, καθώς και της νέας Συμφωνίας της Σαμόα. Τέλος, με έναν παράδοξο τρόπο, η ουκρανική κρίση έχει επίσης ενισχύσει τη γεωπολιτική σημασία της Αφρικής για την ΕΕ. Και οι δύο πλευρές -ΕΕ και Αφρική- δίνουν πλέον έμφαση στην ενεργειακή και επισιτιστική ασφάλεια. Μεταξύ άλλων, η συνεργασία με ορισμένες αφρικανικές χώρες αναμένεται να βοηθήσει την Ευρώπη να υποκαταστήσει τις εισαγωγές ρωσικού φυσικού αερίου και να μειώσει την εξάρτησή της από τη Ρωσία.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Η δραστηριοποίηση της Ελλάδας γίνεται επομένως την κατάλληλη εποχή. Η ΕΕ, λόγω -ανάμεσα σε άλλα- του ανταγωνισμού με την Κίνα αλλά και λόγω της κρίσης στην διατλαντικές σχέσεις μετά τη δεύτερη εκλογή Τραμπ - επιδιώκει την εμβάθυνση και την διεύρυνση της συνεργασίας της με την ήπειρο, ιδιαίτερα μέσω της «Παγκόσμιας Πύλης(Global Gateway), ενός πολύ φιλόδοξου που συνδυάζει δημόσιους(χορηγίες και δάνεια) και ιδιωτικούς πόρους με έμφαση στις υποδομές, την ψηφιακή μετάβαση και την πράσινη ενέργεια. Δεύτερον, οι ίδιες οι χώρες της Αφρικής, επιδιώκοντας την προσέλκυση επενδύσεων, έχουν συμφωνήσει να δημιουργήσουν μια Αφρικανική Ζώνη Ελευθέρων Συναλλαγών(AfCFTA), δηλαδή μια αγορά 1,3 δισ. Καταναλωτών που σε συνδυασμό με την νέα Συμφωνία της Σαμόα μεταξύ ΕΕ και Χωρών Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού, αναμένεται να δημιουργήσει πολλές νέες επιχειρηματικές ευκαιρίες. Η Ελλάδα μπορεί να επωφεληθεί από αυτά τα πλαίσια, ειδικά σε τομείς όπως οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας(ηλιακή ενέργεια, ανεμογεννήτριες) και η ψηφιακή οικονομία(συνεργασίες με αφρικανικές startups).

Ωστόσο υπάρχουν κρίσιμοι περιορισμοί, όπως είδαμε, ιδιαίτερα σε διπλωματική παρουσία, εξειδικευμένο προσωπικό και κυρίως επιχειρήσεις με παγκόσμια οπτική που πρέπει να ξεπεραστούν. Έπειτα, η ελληνική διασπορά στην Αφρική έχει δραματικά μειωθεί από 150.000 το 1960 σε μερικές δεκάδες χιλιάδες σήμερα. Τέλος, η ρωσική εκκλήσια αποτελεί μια μείζονα απειλή για το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας καθώς διευρύνει διαρκώς την επιρροή της στην ήπειρο εις βάρος των ελληνορθόδοξων πιστών.

Μερικές ιδέες

Η Ελλάδα θα μπορούσε να επανασχεδιάσει την πολιτική της απέναντι στην Αφρική, κάνοντας καλύτερη διαχείριση των περιορισμένων οικονομικών και ανθρώπινων πόρων της. Έτσι η πολιτική της όχι μόνο θα γίνει πιο αποδοτική αλλά και πιο αποτελεσματική. Πρώτον, είναι βέβαιο ότι δεν μπορεί να στοχεύει σε όλες τις χώρες της Αφρικής: δεν έχει τα μέσα για να το κάνει, αλλά ούτε και τα συμφέροντα για να το προσπαθήσει. Η έμφαση θα πρέπει να

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

δοθεί σε 1-2 χώρες με τις οποίες έχει ισχυρούς δεσμούς(π.χ. Αιθιοπία) ή έχουν δυναμικές οικονομίες(π.χ. Κένυα). Δεύτερον θα πρέπει να υπάρχει πολύ καλύτερος συντονισμός των δράσεων δημόσιων, ιδιωτικών και κοινωφελών φορέων, να αναπτυχθούν συνέργειες και κοινές δράσεις. Ακόμη και μεταξύ υπουργείων, ο συντονισμός συχνά πάσχει. Τρίτον, θα πρέπει να ενισχυθούν οι εκπαιδευτικοί δεσμοί. Δεν είναι λειτουργικό Αφρικανοί που θέλουν να σπουδάσουν στην Ελλάδα να περιμένουν 5 και 6 μήνες για να τους κλείσει η κατά τόπους ελληνική πρεσβεία ραντεβού για βίζα. Επίσης τα πανεπιστήμιά μας πρέπει να αποκτήσουν περισσότερα αγγλόφωνα και γαλλόφωνα προγράμματα σπουδών που θα μπορούσαν να προσελκύσουν αφρικανούς φοιτητές. Τα ιδιωτικά πανεπιστήμια της Κύπρου το έχουν καταφέρει προ πολλού. Τέταρτον, η Αφρική θα μπορούσε να αποτελέσει σημαντική πηγή προσέλκυσης εποχικών εργατών σε τομείς όπου η Ελλάδα έχει πολύ μεγάλες ανάγκες. Ιδιαίτερα θα μπορούσαν να υπογραφούν συμφωνίες με χώρες όπως η Αιθιοπία για την προσέλκυση εποχικών εργαζομένων που θα κάλυπταν κενά στον αγροτικό τομέα, τις κατασκευές και τη μέριμνα παιδιών και ηλικιωμένων. Τέλος, η Ελλάδα θα μπορούσε να δημιουργήσει ένα εθνικό σώμα εθελοντών(όπως το αμερικανικό Peace Corps και αντίστοιχα άλλων χωρών όπως της Αυστρίας και της Ισλανδίας) για αποστολές νέων ανθρώπων σε χώρες της Αφρικής για εργασία(π.χ. εκπαιδευτικές ή υγειονομικές υπηρεσίες) με έξοδα του ελληνικού δημοσίου. Θα μπορούσε για παράδειγμα μια τέτοια πρωτοβουλία να την αναλάβει το Υπουργείο Εξωτερικών με χρηματοδότηση της Δημόσιας Υπηρεσίας Απασχόλησης. Ένας τέτοιος θεσμός θα δημιουργούσε νέα δίκτυα επαφών και συνεργασίας ανάμεσα στην Ελλάδα και την Αφρική, με μάλιστα χαμηλότερα κόστη απ' ό,τι οι αντίστοιχες θέσεις εργασίας σε εθνικό επίπεδο. Ακόμη οι πόροι αυτοί θα αποτελούσαν σημαντική συμβολή στη μηδενική σήμερα αναπτυξιακή βοήθεια της χώρας, με προφανείς θετικές συνέπειες για τη διεθνή εικόνα της.

Συμπεράσματα

Η σχέση Ελλάδας-Αφρικής δεν έχει προδιαγεγραμμένη τροχιά. Όμως, με στρατηγικό σχεδιασμό, μπορεί να εξελιχθεί σε μια αμοιβαία επωφελή συνεργασία, στηριγμένη σε κοινές

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

προκλήσεις όπως η κλιματική αλλαγή, η ψηφιακή μετάβαση και η ασφάλεια τροφίμων. Το πανεπιστήμιο, η κοινωνία των πολιτών και η επιχειρηματική κοινότητα έχουν ήδη ξεκινήσει να χτίζουν αυτή τη νέα γέφυρα. Είναι ο καιρός και το κράτος -που έχει μείνει πίσω από την κοινωνία - να αναλάβει δράση.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Βιογραφικό Σημείωμα:

Ο Αστέρης Χουλιάρας είναι καθηγητής και κάτοχος ευρωπαϊκής έδρας Jean Monnet στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Είναι συντονιστής του AfriguEurope, ενός από τα μεγαλύτερα ευρωπαϊκά έργα δικτύωσης ευρωπαϊκών και αφρικανικών πανεπιστημίων και ερευνητικών κέντρων στις κοινωνικές επιστήμες.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Φορολογία και Δικαιοσύνη στην ΕΕ:

Αντανακλά το ΑΕΠ των Κρατών ή Εντείνει τις Ανισότητες;

Δήμητρα Σταυροπούλου,

Υπ. Διδάκτωρ Διοίκησης και Οικονομίας

Περίληψη

Η φορολογία στην Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί βασικό εργαλείο δημόσιας πολιτικής, επηρεάζοντας τη χρηματοδότηση του κράτους, την αναδιανομή του πλούτου και την κοινωνική δικαιοσύνη. Η άμεση φορολογία παραμένει στην ευχέρεια των κρατών-μελών, γεγονός που ενισχύει τον φορολογικό ανταγωνισμό και επιτρέπει την τεχνητή μεταφορά κερδών σε χώρες με χαμηλή φορολογία. Η φορολογική δικαιοσύνη, βασισμένη στις αρχές της ισότητας και της ικανότητας πληρωμής, υπονομεύεται από φαινόμενα όπως τα LuxLeaks και η φοροαποφυγή μέσω transfer pricing, που επιτρέπουν σε μεγάλες πολυεθνικές και εύπορα άτομα να αποφεύγουν σημαντικά φορολογικά βάρη. Την ίδια στιγμή, η μεσαία τάξη επωμίζεται δυσανάλογα βάρη, γεγονός που ενισχύει την κοινωνική δυσαρέσκεια και αποδυναμώνει τη φορολογική ηθική.

Παρά τις ευρωπαϊκές πρωτοβουλίες για εναρμόνιση και διαφάνεια (ATAD, DAC), η αποτελεσματικότητα των μέτρων παραμένει άνιση και εξαρτάται από την πολιτική βούληση των κρατών. Οι αποκλίσεις μεταξύ Βορρά και Νότου, τόσο σε πολιτική κουλτούρα όσο και σε φορολογικές πρακτικές, επιτείνουν τις εντάσεις και εμποδίζουν τη διαμόρφωση κοινών λύσεων. Για τη διασφάλιση της φορολογικής δικαιοσύνης προτείνονται η καθιέρωση ενιαίας φορολογικής βάσης για τις εταιρείες, η εφαρμογή ελάχιστου φορολογικού συντελεστή, η ενίσχυση της διαφάνειας και η καλλιέργεια φορολογικής παιδείας. Η φορολογία δεν αποτελεί μόνο τεχνικό ζήτημα, αλλά ζήτημα αξιών και πολιτικών προτεραιοτήτων, καθοριστικό για τη βιωσιμότητα και τη συνοχή της ΕΕ.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

1. Εισαγωγή

Η φορολογία αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της δημόσιας πολιτικής και της λειτουργίας των κρατών. Στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης(ΕΕ), διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο όχι μόνο στη χρηματοδότηση των δημοσίων δαπανών, αλλά και στη διαμόρφωση κοινωνικών σχέσεων, την κατανομή του πλούτου και την επίτευξη ή μη της κοινωνικής δικαιοσύνης. Επιπροσθέτως, η έννοια της δικαιοσύνης στη φορολογία παραπέμπει σε ένα σύστημα που διασφαλίζει ότι όλοι οι πολίτες συνεισφέρουν στα δημόσια βάρη ανάλογα με τις δυνατότητές τους και επωφελούνται ισότιμα από τις δημόσιες υπηρεσίες.

Το παρόν άρθρο επιχειρεί να αναλύσει τη σχέση μεταξύ φορολογίας και δικαιοσύνης στην Ευρωπαϊκή Ένωση, εξετάζοντας το θεσμικό πλαίσιο, τις πολιτικές πρακτικές, τις προκλήσεις του φορολογικού ανταγωνισμού και τις επιπτώσεις στην κοινωνική συνοχή. Εξετάζεται επίσης η αποτελεσματικότητα των πολιτικών που αποσκοπούν στη διασφάλιση μιας δίκαιης φορολογικής αρχιτεκτονικής σε πανευρωπαϊκό επίπεδο.

2. Το νομικό και πολιτικό πλαίσιο της φορολογίας στην ΕΕ

Η φορολογική πολιτική παραμένει σε μεγάλο βαθμό στην αρμοδιότητα των κρατών-μελών της ΕΕ. Ωστόσο, η ανάγκη για εναρμόνιση ορισμένων στοιχείων έχει οδηγήσει σε σημαντικές πρωτοβουλίες και νομοθεσίες σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ιδιαίτερα όσον αφορά τον Φόρο Προστιθέμενης Αξίας(ΦΠΑ) και τη φορολόγηση των επιχειρήσεων.

Το άρθρο 113 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης(ΣΛΕΕ) δίνει τη βάση για την εναρμόνιση της έμμεσης φορολογίας. Αντίθετα, η άμεση φορολογία - όπως η φορολόγηση εισοδήματος και εταιρειών - παραμένει στην εθνική ευχέρεια, με μόνη υποχρέωση την τήρηση των κανόνων της ενιαίας αγοράς και των θεμελιωδών ελευθεριών.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Η Επιτροπή έχει προσπαθήσει επανειλημμένως να προωθήσει την κοινή ενοποιημένη βάση φορολογίας εταιρειών(CCCTB), με περιορισμένη επιτυχία, λόγω πολιτικών αντιστάσεων. Παράλληλα, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο διαδραματίζει καίριο ρόλο, αποφαινόμενος συχνά για ζητήματα που σχετίζονται με την καταστρατήγηση των θεμελιωδών ελευθεριών μέσω φορολογικών διατάξεων.

3. Η αρχή της φορολογικής δικαιοσύνης: Θεωρητικές και πολιτικές διαστάσεις

Η έννοια της φορολογικής δικαιοσύνης έχει τις ρίζες της στις αρχές της ισότητας και της ικανότητας πληρωμής. Δύο βασικές αρχές διακρίνουν τη φορολογική δικαιοσύνη: η οριζόντια ισότητα, που σημαίνει ίση φορολογική μεταχείριση προσώπων με ίδια οικονομική δυνατότητα, και η κάθετη ισότητα, που απαιτεί αυξημένη φορολογική συνεισφορά από άτομα με μεγαλύτερη ικανότητα πληρωμής. Η θεωρητική βάση για μια δίκαιη φορολογία ξεκινά με τον Adam Smith και τις «τέσσερις αρχές της φορολογίας», και εξελίσσεται στον 20ό αιώνα μέσα από τη σοσιαλδημοκρατική και φιλελεύθερη σκέψη. Η πολιτική διάσταση της δικαιοσύνης αγγίζει ζητήματα αναδιανομής, κοινωνικής συνοχής και κοινωνικής αλληλεγγύης, τα οποία ενισχύονται μέσα από προοδευτικές φορολογίες και μειώσεις ανισοτήτων. Η πρακτική εφαρμογή των παραπάνω αρχών είναι συχνά αντιφατική, καθώς οι πιέσεις για δημοσιονομική λιτότητα συγκρούονται με τις ανάγκες κοινωνικής προστασίας.

4. Φορολογικός ανταγωνισμός και φοροδιαφυγή στην ΕΕ

Ο φορολογικός ανταγωνισμός μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει ενταθεί ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες, καθώς κάθε χώρα προσπαθεί να καταστήσει το φορολογικό της σύστημα πιο «ελκυστικό» για ξένες επενδύσεις και για την εγκατάσταση πολυεθνικών επιχειρήσεων. Η βασική λογική πίσω από αυτή την πρακτική είναι ότι με τη μείωση των φορολογικών συντελεστών –κυρίως στους εταιρικούς φόρους– και με την παροχή ευνοϊκών φορολογικών καθεστώτων, μπορούν να προσελκύσουν επενδυτική

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

δραστηριότητα, να δημιουργήσουν θέσεις εργασίας και να ενισχύσουν την οικονομική τους ανάπτυξη. Ωστόσο, στην πράξη, αυτή η προσέγγιση οδηγεί σε έναν «αγώνα προς τα κάτω» (race to the bottom), όπου τα κράτη-μέλη ανταγωνίζονται μεταξύ τους μειώνοντας σταδιακά τους φορολογικούς τους συντελεστές και παρέχοντας όλο και περισσότερα φορολογικά κίνητρα. Το αποτέλεσμα είναι η συστημική διάβρωση της φορολογικής βάσης, καθώς πολλές πολυεθνικές εταιρείες εκμεταλλεύονται τα κενά και τις διαφορές των εθνικών φορολογικών συστημάτων για να μεταφέρουν κέρδη σε χώρες με χαμηλότερη ή ακόμη και μηδενική φορολόγηση, ανεξάρτητα από το πού παράγεται πραγματικά η οικονομική τους δραστηριότητα.

Παραδείγματα κρατών που υιοθετούν τέτοιες στρατηγικές είναι η Ιρλανδία(με ιδιαίτερα χαμηλό εταιρικό φόρο 12,5%), το Λουξεμβούργο, η Ολλανδία, αλλά και χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Αυτά τα κράτη λειτουργούν συχνά ως «κόμβου»(hubs) για την εσωτερική τιμολόγηση(transfer pricing) ή για την ίδρυση θυγατρικών, μέσω των οποίων οι επιχειρήσεις ανακατανέμουν λογιστικά τα κέρδη τους ώστε να φορολογούνται όσο το δυνατόν λιγότερο. Αν και τέτοιες πολιτικές μπορεί βραχυπρόθεσμα να ενισχύσουν τα δημόσια έσοδα αυτών των χωρών, δημιουργούν αθέμιτο ανταγωνισμό μεταξύ κρατών-μελών, διαβρώνουν την αρχή της φορολογικής δικαιοσύνης, και υπονομεύουν την κοινωνική συνοχή σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Επιπλέον, τα κράτη με υψηλότερες κοινωνικές δαπάνες ή μεγαλύτερες ανάγκες για δημόσιες επενδύσεις πλήττονται δυσανάλογα, καθώς δεν μπορούν να συμμετάσχουν στον ίδιο βαθμό σε αυτή την κούρσα μείωσης των φόρων χωρίς να υπονομεύσουν το κοινωνικό τους κράτος. Η απουσία ελάχιστων κοινών κανόνων για τη φορολόγηση των επιχειρήσεων στην ΕΕ διευκολύνει αυτή τη δυναμική, καθιστώντας την ανάγκη για εναρμόνιση και κοινή φορολογική πολιτική ακόμη πιο επιτακτική.

Συγκεκριμένα η ΕΕ έχει βρεθεί αντιμέτωπη με σκάνδαλα όπως τα LuxLeaks και οι πρακτικές transfer pricing. Μεγάλες πολυεθνικές εταιρείες μεταφέρουν κέρδη σε χώρες με ευνοϊκά φορολογικά καθεστώτα όπως η Ιρλανδία, το Λουξεμβούργο και η Ολλανδία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα LuxLeaks, όπου εσωτερικά έγγραφα που διέρρευσαν το 2014 αποκάλυψαν συμφωνίες μεταξύ του Λουξεμβούργου και εκατοντάδων πολυεθνικών(όπως Amazon, Pepsi, IKEA) για εξαιρετικά ευνοϊκή φορολόγηση μέσω «φορολογικών αποφάσεων»(tax rulings). Οι συμφωνίες αυτές επέτρεπαν τη μεταφορά

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

κερδών μέσω εσωτερικών χρεώσεων και ενδοομιλικών δανεισμών, μειώνοντας δραστικά την πραγματική φορολογική επιβάρυνση. Παράλληλα, ευρέως χρησιμοποιούνται οι πρακτικές transfer pricing, όπου οι τιμές στις συναλλαγές μεταξύ θυγατρικών του ίδιου ομίλου προσαρμόζονται με τρόπο που μετατοπίζει τεχνητά τα κέρδη σε χώρες με χαμηλή φορολογία. Αν και θεωρητικά οι τιμές αυτές θα πρέπει να αντιστοιχούν στις τιμές αγοράς (arm's length principle), στην πράξη παρέχεται μεγάλος βαθμός ελευθερίας που επιτρέπει τη φορολογική χειραγώγηση των αποτελεσμάτων.

Τα φαινόμενα αυτά, αν και συχνά εντός των ορίων της νομιμότητας, φέρνουν στο φως τη διάκριση ανάμεσα στη νομική και την ηθική διάσταση της φορολογικής συμμόρφωσης. Θέτουν υπό αμφισβήτηση τη φορολογική δικαιοσύνη και προκαλούν δυσπιστία στους πολίτες απέναντι στους θεσμούς, καθώς η κοινή γνώμη βλέπει ότι ισχυροί οικονομικοί παράγοντες αποφεύγουν τις υποχρεώσεις τους, τη στιγμή που τα βάρη μεταφέρονται στους πιο αδύναμους. Παρότι τέτοιες πρακτικές δεν είναι πάντα παράνομες, θέτουν υπό αμφισβήτηση τη φορολογική ηθική και μειώνουν τα φορολογικά έσοδα σε κράτη με μεγαλύτερες κοινωνικές ανάγκες.

5. Μέτρα για τη διασφάλιση της φορολογικής δικαιοσύνης

Η ΕΕ έχει αναπτύξει μια σειρά από πρωτοβουλίες και οδηγίες που στοχεύουν στην αντιμετώπιση της φοροδιαφυγής και στην ενίσχυση της διαφάνειας. Αναγνωρίζοντας τις επιπτώσεις της επιθετικής φοροαποφυγής στην κοινωνική δικαιοσύνη και στη βιωσιμότητα των δημόσιων οικονομικών, προχώρησε στην υιοθέτηση σημαντικών νομοθετικών εργαλείων. Η Οδηγία ATAD(Anti-Tax Avoidance Directive), η οποία θεσπίστηκε το 2016 στο πλαίσιο της υλοποίησης των συστάσεων του ΟΟΣΑ για την καταπολέμηση της διάβρωσης της φορολογικής βάσης και της μεταφοράς κερδών(BEPS), θέτει κοινούς ελάχιστους κανόνες για τον περιορισμό των πιο διαδεδομένων πρακτικών φοροαποφυγής. Περιλαμβάνει μέτρα όπως:

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

- κανόνας περιορισμού των τόκων (interest limitation rule), ώστε να εμποδίζεται η τεχνητή αύξηση των δανείων εντός ομίλων για μείωση των φορολογητέων κερδών,
- κανόνες για ελεγχόμενες αλλοδαπές εταιρείες (CFC rules), ώστε να φορολογούνται κέρδη θυγατρικών σε κράτη με χαμηλή φορολογία,
- κανόνες αντιμετώπισης υβριδικών ασυμφωνιών, που προκύπτουν όταν ένα εργαλείο ή μια οντότητα αντιμετωπίζεται διαφορετικά από δύο φορολογικές αρχές,
- και κανόνας για την έξοδο (exit taxation), για την αποτροπή μεταφοράς περιουσιακών στοιχείων σε άλλο κράτος με σκοπό τη φορολογική ωφέλεια.

Παράλληλα, οι Οδηγίες DAC(Directive on Administrative Cooperation) αποτελούν το θεσμικό πλαίσιο για την ενίσχυση της διοικητικής συνεργασίας και της αυτόματης ανταλλαγής φορολογικών πληροφοριών μεταξύ των κρατών-μελών. Από την πρώτη έκδοσή της(DAC1) το 2011 έως την πλέον πρόσφατη(DAC8), η σειρά αυτών των οδηγιών επεκτείνεται συνεχώς, καλύπτοντας μεταξύ άλλων:

- πληροφορίες για τραπεζικούς λογαριασμούς (DAC2),
- φορολογικές αποφάσεις και διευθετήσεις ενδοομιλικών τιμολογήσεων (DAC3),
- φορολογικά στοιχεία για πολυεθνικές επιχειρήσεις ανά χώρα (DAC4, country-by-country reporting),
- και, πιο πρόσφατα, πλατφόρμες ψηφιακής οικονομίας και κρυπτονομίσματα (DAC7 και DAC8).

Οι οδηγίες αυτές ενισχύουν τη διαφάνεια, περιορίζουν τις δυνατότητες απόκρυψης εισοδημάτων και επιτρέπουν στις φορολογικές διοικήσεις να συνεργάζονται πιο αποτελεσματικά για την πάταξη της διασυννοριακής φοροαποφυγής. Αν και η εφαρμογή τους

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

συχνά καθυστερεί ή εξαρτάται από την πολιτική βούληση των κρατών-μελών, συνιστούν ένα ουσιαστικό βήμα προς την ενοποίηση της φορολογικής πολιτικής και την αποκατάσταση της φορολογικής δικαιοσύνης στην ΕΕ.

Παράλληλα, η ΕΕ υποστηρίζει τις παγκόσμιες προσπάθειες του ΟΟΣΑ, όπως ο Πυλώνας 2 για την εφαρμογή ελάχιστου παγκόσμιου εταιρικού φόρου. Έχει επίσης προταθεί ένας ψηφιακός φόρος για τις μεγάλες ψηφιακές πλατφόρμες που δραστηριοποιούνται στην ΕΕ, αν και υπάρχουν πολιτικές αντιστάσεις από ορισμένα κράτη-μέλη και εξωευρωπαϊκές δυνάμεις.

6. Κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις: Αντίκτυπος της φορολογίας στους πολίτες

Η άνιση κατανομή του φορολογικού βάρους εντείνει τις κοινωνικές ανισότητες και δημιουργεί συνθήκες πολιτικής αποσταθεροποίησης. Οι πολίτες συχνά αντιλαμβάνονται ότι η φορολογική επιβάρυνση δεν κατανέμεται δίκαια, ιδιαίτερα όταν η μεσαία τάξη επωμίζεται δυσανάλογο βάρος σε σχέση με τις οικονομικές της δυνατότητες. Αυτή η αίσθηση αδικίας ενισχύεται από το γεγονός ότι, ενώ τα εισοδήματα των νοικοκυριών της μεσαίας τάξης υπόκεινται σε συστηματική και δύσκολα αποφεύξιμη φορολόγηση(μέσω της άμεσης φορολογίας εισοδήματος, των ασφαλιστικών εισφορών και της έμμεσης φορολογίας, όπως ο ΦΠΑ), την ίδια στιγμή πολύ πλούσια άτομα και πολυεθνικές εταιρείες καταφέρνουν, μέσω σύνθετων μηχανισμών φοροαποφυγής και διεθνών ρυθμίσεων, να μειώνουν δραστικά τη φορολογική τους υποχρέωση. Συγκεκριμένα, η προοδευτικότητα των φορολογικών συστημάτων έχει σε πολλές χώρες περιοριστεί, με αποτέλεσμα οι υψηλόμισθοι να μην επιβαρύνονται ανάλογα με τα εισοδήματά τους. Παράλληλα, οι μεγάλες εταιρείες χρησιμοποιούν φορολογικούς παραδείσους, στρατηγικές μεταφοράς κερδών (profit shifting) και πρακτικές ενδοομιλικής τιμολόγησης(transfer pricing) για να αποφύγουν τη φορολόγηση εκεί όπου παράγεται πραγματικά η αξία.

Αυτές οι ανισότητες οδηγούν σε μείωση της εμπιστοσύνης των πολιτών προς το κράτος και τους θεσμούς, καθώς δημιουργείται η εντύπωση ότι το φορολογικό σύστημα ευνοεί τους ισχυρούς και επιβαρύνει δυσανάλογα τους μικρούς. Η αίσθηση αυτή εντείνεται όταν τα

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

φορολογικά έσοδα δεν συνοδεύονται από ορατές και δίκαιες δημόσιες παροχές, όπως ποιοτική υγεία, εκπαίδευση και κοινωνική προστασία. Επιπλέον, η σταδιακή μετατόπιση του φορολογικού βάρους προς την έμμεση φορολογία (όπως ο ΦΠΑ), η οποία είναι αντίστροφα προοδευτική -δηλαδή πλήττει περισσότερο τα χαμηλά και μεσαία εισοδήματα- επιτείνει τις κοινωνικές ανισότητες και ενισχύει την αίσθηση ότι η φορολογία λειτουργεί ως μηχανισμός ανισότητας αντί για μέσο αναδιανομής. Αυτή η δυσφορία δεν είναι μόνο οικονομική, αλλά και βαθιά πολιτική και αξιακή: αγγίζει τον πυρήνα του κοινωνικού συμβολαίου μεταξύ κράτους και πολιτών. Όταν το φορολογικό σύστημα εκλαμβάνεται ως άδικο, πλήττεται η φορολογική ηθική και αυξάνεται η ανοχή (ή και η επιθυμία) για φοροδιαφυγή.

Η φορολογική ηθική φθίνει σε περιβάλλοντα όπου οι πολίτες δεν βλέπουν ανταποδοτικότητα ή αισθάνονται ότι το σύστημα δεν τους αντιμετωπίζει ισότιμα. Επιπλέον, παρατηρείται πόλωση μεταξύ βορείων και νοτίων κρατών, με διαφορετικές αντιλήψεις για το ρόλο του κράτους και τη δημοσιονομική πειθαρχία. Πιο συγκεκριμένα, οι χώρες του Βορρά, όπως η Γερμανία, οι Κάτω Χώρες και οι Σκανδιναβικές χώρες, τείνουν να δίνουν έμφαση στη δημοσιονομική υπευθυνότητα και την πειθαρχία των δημόσιων οικονομικών, ενώ οι χώρες του Νότου, όπως η Ελλάδα, η Ιταλία και η Ισπανία, προτάσσουν την ανάγκη για μεγαλύτερη κοινωνική αναδιανομή και πιο ευέλικτα δημοσιονομικά εργαλεία. Αυτές οι αποκλίνουσες αντιλήψεις οδηγούν σε συγκρούσεις κατά τη διαμόρφωση κοινών ευρωπαϊκών πολιτικών. Ο συνδυασμός αυτών των παραγόντων ενισχύει λαϊκίστικες αφηγήσεις και θέτει σε δοκιμασία την ευρωπαϊκή συνοχή.

7. Συμπεράσματα και προτάσεις

Η μελέτη της σχέσης μεταξύ φορολογίας και δικαιοσύνης στην Ευρωπαϊκή Ένωση αναδεικνύει ένα πεδίο έντονων προκλήσεων και πολιτικής πολυπλοκότητας. Ενώ η φορολογία θα όφειλε να λειτουργεί ως εργαλείο αναδιανομής και ενίσχυσης της κοινωνικής συνοχής, στην πράξη παρατηρούνται έντονες ανισότητες, αποκλίσεις και αδυναμίες στη διαμόρφωση ενιαίας και δίκαιης φορολογικής πολιτικής σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Βασικά ευρήματα των παραπάνω:

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

1. Αποσπασματικότητα του φορολογικού πλαισίου

Η φορολογική ενοποίηση παραμένει περιορισμένη, με την άμεση φορολογία (εισόδημα, εταιρείες) να βρίσκεται υπό την εθνική κυριαρχία. Η έλλειψη κοινού πλαισίου ευνοεί τον φορολογικό ανταγωνισμό και τη μεταφορά κερδών σε χώρες με χαμηλούς συντελεστές.

2. Διαρκής πίεση από τον φορολογικό ανταγωνισμό

Η πρακτική των κρατών-μελών να μειώνουν φορολογικούς συντελεστές για να προσελκύσουν επενδύσεις υπονομεύει τη συλλογική προσπάθεια για δίκαιη κατανομή του φορολογικού βάρους και πλήττει τα έσοδα των κοινωνικών κρατών.

3. Περιορισμένη αποτελεσματικότητα μεταρρυθμίσεων

Παρά τις πρωτοβουλίες όπως η ATAD και η DAC, η εφαρμογή παραμένει άνιση και συχνά αδύναμη απέναντι σε περίπλοκες διεθνείς δομές φοροαποφυγής και επιθετικής φορολογικής στρατηγικής των πολυεθνικών.

4. Αίσθημα αδικίας στους πολίτες

Η αντίληψη ότι οι πλούσιοι και οι μεγάλες εταιρείες καταφέρνουν να αποφεύγουν τη φορολογία, ενώ η μεσαία τάξη φέρει το κύριο βάρος, πλήττει τη φορολογική ηθική και την εμπιστοσύνη στους θεσμούς. Αυτό ενισχύει λαϊκιστικά και αντισυστημικά ρεύματα σε πολλές χώρες της ΕΕ.

5. Αποκλίσεις μεταξύ Βορρά και Νότου

Οι διαφορετικές πολιτικές παραδόσεις και προσεγγίσεις στη φορολογία δημιουργούν ενδοευρωπαϊκές εντάσεις, υπονομεύοντας την αναγκαία συνοχή για κοινές λύσεις.

6. Αναδιανομή με άνισα αποτελέσματα

Μόνο ορισμένες χώρες καταφέρνουν να μειώσουν αποτελεσματικά τις κοινωνικές ανισότητες μέσω του φορολογικού τους συστήματος, γεγονός που τονίζει την ανάγκη σύγκλισης προς πιο δίκαια μοντέλα.

Προτείνεται:

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

- **Θέσπιση ενιαίας εταιρικής φορολογικής βάσης (CCCTB)** ώστε να αντιμετωπιστεί η τεχνητή μεταφορά κερδών.
- **Εφαρμογή ελάχιστου ευρωπαϊκού εταιρικού φορολογικού συντελεστή**, σε συντονισμό με τις παγκόσμιες πρωτοβουλίες.
- **Ενίσχυση των μηχανισμών διαφάνειας και ανταλλαγής πληροφοριών**, με παράλληλη δημιουργία ανεξάρτητου ευρωπαϊκού εποπτικού μηχανισμού.
- **Εκστρατείες φορολογικής παιδείας και ενημέρωσης**, για την ενίσχυση της φορολογικής ηθικής και της κοινωνικής αποδοχής του συστήματος.
- **Ενσωμάτωση κριτηρίων κοινωνικής δικαιοσύνης** στη χάραξη δημοσιονομικών πολιτικών και στον Ευρωπαϊκό Εξάμηνο.

Η φορολογική πολιτική δεν είναι απλώς τεχνικό ζήτημα, αλλά ζήτημα αξιών και πολιτικών επιλογών. Η ΕΕ, εάν επιθυμεί να παραμείνει κοινωνικά βιώσιμη και πολιτικά σταθερή, οφείλει να θέσει τη δικαιοσύνη στο επίκεντρο της φορολογικής της πολιτικής.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Βιβλιογραφία

Θεσμικές και Νομοθετικές Πηγές:

1. Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2022). *Annual Report on Taxation 2022*. Brussels: European Commission.
<https://ec.europa.eu>
2. Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ) – Άρθρο 113 για την εναρμόνιση της έμμεσης φορολογίας.
3. Council Directive (EU) 2016/1164 of 12 July 2016 laying down rules against tax avoidance practices (ATAD).
4. Council Directive 2011/16/EU on administrative cooperation in the field of taxation (DAC) and subsequent amendments (DAC2 – DAC8).
5. Court of Justice of the European Union (CJEU) – Νομολογία σχετική με τη φορολογία και τις θεμελιώδεις ελευθερίες της ενιαίας αγοράς.

Δεδομένα και Εκθέσεις:

6. Eurostat. *Taxation Trends in the European Union*.
<https://ec.europa.eu/eurostat/>
7. OECD (2021). *Corporate Tax Statistics: Fourth Edition*. Paris: OECD Publishing.
8. OECD (2023). *Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy – Global Anti-Base Erosion (GloBE) Rules*.
9. IMF (2021). *Tax Policy for Inclusive Growth in Europe*. Washington, D.C.: International Monetary Fund.
10. Zucman, G. (2015). *The Hidden Wealth of Nations: The Scourge of Tax Havens*. University of Chicago Press.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Θεωρητικά και Επιστημονικά Έργα:

11. Musgrave, R. A. & Musgrave, P. B. (1989). *Public Finance in Theory and Practice*. McGraw-Hill Education.
12. Atkinson, A. B. (2015). *Inequality: What Can Be Done?* Harvard University Press.
13. Sandmo, A. (2005). *The Theory of Tax Evasion: A Retrospective View*. *National Tax Journal*, 58(4), 643–663.
14. Murphy, R. (2011). *The Courageous State: Rethinking Economics, Society and the Role of Government*. Searching Finance.
15. Slemrod, J. & Bakija, J. (2017). *Taxing Ourselves: A Citizen's Guide to the Debate over Taxes*. MIT Press.

Επιπλέον Αναφορές -Πολιτικές και ΜΜΕ:

16. International Consortium of Investigative Journalists (ICIJ). (2014). *LuxLeaks Investigation*.
<https://www.icij.org/investigations/luxembourg-leaks>
17. Tax Justice Network. (2023). *State of Tax Justice Report*.
<https://taxjustice.net>
18. European Parliamentary Research Service (EPRS). (2021). *Tax avoidance and evasion in the EU*.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Βιογραφικό Σημείωμα:

Η Σταυροπούλου Δήμητρα είναι υποψήφια διδάκτωρ στη Διοίκηση και Οικονομία, με βασικές σπουδές στα Οικονομικά του Τομέα Υγείας και μεταπτυχιακό δίπλωμα στη Διοίκηση Δομών Φιλοξενίας και Τουρισμού από το Ελληνικό Μεσογειακό Πανεπιστήμιο (ΕΛΜΕΠΑ). Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στον ιατρικό τουρισμό, τη διασύνδεση των υγειονομικών υπηρεσιών με τον τουριστικό τομέα και την ανάπτυξη σχετικών στρατηγικών πολιτικής. Τα τελευταία τρία έτη συνεργάζεται με το Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου σε διοικητικά θέματα. Παράλληλα, συμμετέχει στα συνέδρια της Εταιρείας Ελλήνων Περιφερειολόγων, όπου παρουσιάζει εργασίες μέσω έρευνας. Γνωρίζει τρεις ξένες γλώσσες και δραστηριοποιείται ενεργά σε επιστημονικούς και ερευνητικούς κύκλους στους τομείς της υγείας, της διοίκησης και του τουρισμού.

“AI Speed Wars”: How the US and China Are Designing the Future

*Christina D. Meleouni, Political Scientist-International Relations Specialist; PhD Can. Panteion
University of Social and Political Sciences, Greece,*

*Christina Giannou, Political Scientist-International Relations; MA in Governance, European Law
and Governance School, Athens*

Abstract

This article will attempt to analyze the interrelationship between the US and China within the context of Artificial Intelligence (AI) and AI Speed Wars, that has transcend from George Orwell's essay, “The Atomic Bomb and the Danger of War,” that creates the narrative of Cold War within the scope geopolitics, and hostility between superpowers that propagate propaganda, surveillance, fear and suspicion.

Henceforth, there will be a deeper conception of current wars by studying the disposition to control populations, which this article defines as a race to attain technological superiority through quick advances via AI. Our analysis will provide a comparative study of the strategic approaches of the two hegemonies, with emphasis on US innovation in private sector leadership, for the preservation of supremacy, relative to China's focus on state-backed projects, amalgamation of military and civilian AI applications with robust national policies also targeted towards AI supremacy by 2030.

Moreover, there will be an attempt to underline how the development of weaponry creates ramifications on economic dominance, military capabilities, bilateral and multilateral relations, which could reverse these two foci of power via their growth and influence.

Therefore, by mapping out the framework of US-China and the Future, our paper will illustrate why current AI Speed Wars could replace George Orwell's Cold War.

Keywords: Artificial Intelligence (AI), AI Speed Wars, U.S.-China Competition, International Relations, Technology

Key Points:

- Analysis of the transition from the Cold War to AI Speed Wars

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

- *What does this mean on a global scale*
- *How does this change the balance of bilateral and multilateral relations*
- *The possible scenarios of speed and technology*

Introduction

In the modern geopolitical landscape, the race for supremacy in Artificial Intelligence (AI) has become a decisive battleground, where its reference does not lie solely within the concept of technology, but in speed at which nations develop, deploy and scale AI systems. Many countries compete to achieve an advantage in AI innovation within the global scope, comprehending the gravity of AI. This further promotes competitiveness, that increases productivity, protects national security that both assist in establishing sustainable solutions to challenges within the public sphere (Meleouni, 2021). Studies have shown that the United States and the People's Republic of China are both determined to leverage the landscape to develop their Artificial Intelligence, that has become a national priority pursued at the highest governmental level. Both state actors have underscored the importance of technology through the realm of economic development, national security and international competition (Wang & Chen, 2018).

Interestingly, the Cold War's origin is deeply rooted within the contrasting political and economic principles written in Carl Marx's and Friedrich Engels' "*Communist Manifesto*" (Marx, 1848) and, Adam Smith's "*The Wealth of Nations*" (Smith A. , 1776). In a more comprehensive context, the theoretical dichotomy contributed to George Orwell's wider philosophical views that further analyzed the history of civilization as one being driven by development and weapon proliferation (Orwell, *The Atomic Bomb*, 1945). This sequentially was expediated in his analysis in *1984* of capitalism and communism (Orwell, 1984, 1954). On November 9, 1989, the world witnessed the end of communism for the East and the rise of capitalism for the West. Comparatively, unlike the *Cold War* that was shaped by fundamental ideologies of governance and societal organization, *AI Speed Wars* elucidate Orwell's narrative, particularly in relation to control, ethical deployment, and the fervent promotion of safety (Orwell, *The Atomic Bomb*, 1945) . Henceforth, the absence of the philosophical doctrines makes the motives behind *AI Speed Wars* pragmatic and future outcomes uncertain and their results challenging to determine.

Scholars have indeed argued that a new *AI Cold War* is evolving on the global stage between the world's two superpowers (Taneja & Zakaria, 2023), (Takach, 2024). However, as

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

previously expressed our paper is attempting to demonstrate the divergence of contemporary wars between these powers, and the narrative of traditional *Cold War* to that of *AI Speed Wars*.

Notably, until recently, the United States and the People's Republic of China, had a *Kantian* approach to maintain a type of *perpetual peace*. This was done by engaging in economic interactions through trade and global supply chains, (Smith G. H., 2016), (Siripurapu & Berman, 2024). However, current escalating trade wars between the two countries-imposed US tariffs at 145% respectively China's at 125% (Jamie Whitehead, 2025) thus, exemplifying a *new mercantilism* into the global economy (Economy, 2025). Nonetheless, current talks of ninety day pause negotiations are rekindling the *Kantian* approach of reconciliation (Leonard, 2025). Henceforth, this will reestablish their economic interdependence which in effect may reignite previous competition and create new challenges to Sino-American autonomy.

This article will aim to examine this emerging technological competition, by outlining the key strategies employed by the great powers, where both the US and the Peoples' Republic of China are vying in control over the future of AI development, and the global economy.

U.S. Strategy in Artificial Intelligence (AI): Leadership through Innovation

Emphatically, the United States has perceived the strategic advantages of AI and, within this scope has proactively implemented the necessary measures to strengthen its leadership within the global competition of supremacy. Henceforth, the country maintains its hegemony within the realm of strategic systems, where innovation has neatly been crafted into regulations to protect both military applications and privacy security so as to sustain its technological hegemony.

The US has long been a global leader in technological innovation especially in the field of AI. Specifically, Silicon Valley, which is the global powerhouse to technological transformation, hosts the forefront of digital giants such as Google, Microsoft and OpenAI.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Each of these pioneering titans champion cutting edge research and development, thus redefining the boundaries of AI capabilities while also shaping global trends and standards.

For decades, the US military and security sector have been integrating advanced technology into weapon systems. Autonomous drones, surveillance systems, and AI-powered decision assistance are just a few examples of how advancements in civilian AI are directly influencing military innovation (Kreps, 2024). AI is being used by the US for cybersecurity, intelligence collection, autonomous weapon systems, and predictive analytics as part of its defense and national security initiatives. To ensure ethical use, the US military is concentrating on incorporating AI into its defensive systems while keeping a human-in-the-loop approach to decision-making (Sayler, 2020).

In 2018, in alignment with the National Defense Strategy (NDS), the Department of Defense (DoD) established the Joint Artificial Intelligence Center (JAIC) which published the *AI Strategy* with the purpose to refine and upscale its impact. This was done through a common framework to further enhance development and create a top-tier technological workforce in collaboration with academic, and international allies and partners, with leadership in military ethics and AI security systems (Department of Defense, 2018).

In January 2025, the White House published the executive order, “*Removing Barriers to American Leadership in Artificial Intelligence*” with an aim to strengthen US. leadership in the field of AI. The Order recognized the country’s hegemony in the discipline of technology and innovation, which was attributed to Adam Smith’s classical economic model of free markets within the context to enhance AI leadership and the removal of barriers in the likes of, tariffs, restrictions and/or over-regulation. This was done with the purpose to support competition and free exchange of technological advancement (Smith A. , 1776). Within this realm, the Order upheld research institutions, and the country’s entrepreneurial perspective. Moreover, it was also understood that, to ensure America’s hierarchy in Artificial Intelligence all innovation needed to be within a space of free ideological bias and/or social agendas. Additionally, the Executive Order repealed previous policies and guidelines that were considered barriers to US innovation in AI, to maintain its global leadership. Consequently, it also established an action plan to implement the above policy by encompassing more government officials, and agencies (The White House, 2025).

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Henceforth, for years, US academic institutions specifically, the Massachusetts Institute of Technology(MIT), Stanford University and Harvard University, all had an integral role in the development of Artificial Intelligence. Specifically, MIT, widely known for its Computer Science and Artificial Intelligence Laboratory (CSAIL), developed its cutting-edge technologies by collaborating with leading companies in this field (MIT CSAIL, 2025). Furthermore, in 2017, the Institutes' partnership with IBM created the MIT-IBM Watson AI Lab that consisted of scientists from MIT and IBM aimed towards pushing the boundaries of Artificial Intelligence by translating their findings into real-world impact (MIT-IBM Watson AI Lab, 2025), (Ravipati, 2017). Furthermore, Stanford University, which lies at the heart of Silicon Valley, connected its academic research with the industry, by supporting start-up companies and fostering partnerships. This synergy further promoted technological innovation through the highly respected and advanced research facility of Stanford Artificial Intelligence Laboratory(SAIL) founded in 1963 by Professor John McCarthy⁹² (Stanford Artificial Intelligence Lab(SAIL), 2025).

Significantly, San Francisco's Silicon Valley is the hub for industrial giants such as Google, Apple, Facebook and Tesla. Notably, each one of these dominant cooperation are currently spearheading investment initiatives in development and implementation of Artificial Intelligence. Each are a gateway for ventures to enter start-up incubators with the purpose to fuel robust AI solutions through large funding to talented engineers and researchers within the network of these start-up incubators. (Kushida, 2024).

When it comes to creating AI-powered apps for cloud computing, e-commerce, banking, healthcare, and entertainment, the US continues to lead the world (Kreps, 2024). Technological development is rapid, with new models appearing every few months that can understand, create and logically process ever better. The cost of AI training is falling, while computing power is increasing, accelerating innovation. A prime example is the further development of GPT by OpenAI, where in less than 5 years we have gone from GPT-2 to GPT-4, a multimodal model that can process text, images and audio in real time, making it

⁹² John McCarthy was a mathematician and important figure in the field of theoretical computing, who in 1971 received the Turing Prize for his significant contributions to the contributions to the field of Artificial Intelligence (Professor John McCarthy Father of AI, 2025).

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

accessible to a wide range of applications (Kapuściński, 2024), (Altman, 2025). Amazon is also working on "Kiro", a tool that uses AI to automate software development, reduce coding time and improve developer productivity (Anderson, 2025).

According to an April 2023 EU report the United States develops 73% of key language models, while China only 15%. American leadership is further confirmed by Stanford's Global Vibrancy Tool, which breaks down AI patents, investments, and publications by nation. It also predicts that in 2023, the US will draw far more private investment in AI than China (\$67.2 billion to \$7.8 billion). Moreover, American dominance in AI could be said to be the result of a synergistic collaboration between academia, industry and government. Interestingly, innovation together with academic theories, and practical applications have played a pivotal role in rapid developments. Additionally, venture capital funding in Silicon Valley is unquestionably accelerating the process of growth and emerging technologies. Remarkably, the US has the largest share of global investment in AI, positioning it as a pioneer, and leader in development technology worldwide.

The Chinese Strategy: Acceleration with State Support

The development of technology has become a national priority for the People's Republic of China that it actively and persistently pursues. Eminently, its ambitions in AI have been promoted by the National Central Government, local governments, AI-related patents, research articles, and rapidly growing ecosystem of AI applications. (Conroy, 2024). Interestingly, in 2015 the Chinese government launched its competitive strategic plan, *Made in China 2025* to spearhead its scientific advancement and economic growth to further accelerate the country's global technological leadership, (Conroy, 2024). Moreover, in 2017 the nation presented another national strategy, the *China AI Plan (Next Generation Artificial Intelligence Plan)*, which aimed to position the country's global dominance in Artificial Intelligence by 2030 (Khanal, 2024). Emphatically, China sees technological advancement as a critical instrument for increasing its global competitiveness and national security (Olugbade, 2024).

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Mara Hvistendahl in an interview with the leading expert on Chinese surveillance, Dr. Samantha Hoffman, for the MIT Technology Review, discussed how the Chinese Communist Party, in the role of the “sleeping agent,” aggregates data within the country in the form of texts, images, videos, and audios. Dr. Hoffman further analyzed the CCP’s accesses to global data, expressing that they use state-owned corporations, Chinese and foreign technological firms, and university researchers. Moreover, she emphasized that the collection of data helps to understand patterns and trends that assist in translating human behavior. Consequently, the “sleeping agent” then uses this information to decipher intelligence, propaganda, and surveillance. Often, this data is fed into tools in the likes of, the social credit system, while the big data such as, images, and voice information are used to further train algorithms for facial and voice identity. (Hoffman, 2019), (Hvistendahl, 2020). Interestingly, some of the foreign entities which play the role of the “trojan horse” that aggregate malignant data are, TikTok, DeepSeek AI, GTCOM Technology Corporation. Unquestionably, one could argue that collection of information is a popular tool used by many western societies to globally market their products. However, the casing point in relation to China, is that data collection is done through the Chinese Communist Party, in way of *Cold War* tactics described in the military doctrine, Mutually Assured Destruction (MAD) 1950. Notably, Marxist Historian Eric Hobsbawm in his work the “Age of Extremes” described the *Cold War* period as one shaped by fear and nuclear annihilation, (Hobsbawm, 1995). Currently, the trajectory of the MAD doctrine is now defined as AI and speed, where China’s “sleeping agent” weighs in on the western economic model of capitalism through the country’s foreign entities in the likes of, Baidu, Alibaba, Tencent and Huawei, to gather data that will help its nation disrupt democracies and in turn, create a global environment to spearhead their universal supremacy (De Roucy-Rochegonde & Buffard, 2025), (Wang & Chen, 2018).

Interestingly, one of China's strongest strategies is the military-political integration known is the Civil-Military Integration (CMI) and the development of advanced dual-use technologies. The Chinese government has openly expressed that advanced technology is *a matter of crucial importance for the future of global military and economic power competition,*’ (Allen G. , 2019). Furthermore, central government believes that emerging technologies will shape and accelerate the pace of warfare, in that any future military success will require forces that

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

are mechanized, information-driven, and intelligent; namely, AI-based technologies (Horowitz & Kahn, 2021).

Notably, when examining China's AI military applications, it is important to note the country's limited war experience. Henceforth, China mainly targets virtual war games and augmented reality-based simulations. (Kania, 2019). One of the most well-known examples of simulations is the AI and War-Gaming National Finals, 2017 that was hosted by the China Institute of Command and Control, where humans faced machines operated without human control, known as CASIA-Prophet 1.0., where the machines won (Kania & McCaslin, 2021, p. 21).

War-gaming and simulations are considered by the Chinese People's Liberation Army (PLA) as tools to improve and optimize the use of AI in military applications that will help China succeed in a future war. However, this is just a small part of the military AI applications China has achieved so far. The lack of real combat experience has not hindered the nation from researching and testing the application of AI in autonomous unmanned systems, for both defense and offence, as well as supporting decision-making by the command with AI (Kania & McCaslin, 2021, pp. 8-10).

With emphasis on useful industrial applications rather than consumer-facing technologies, China is giving Artificial Intelligence and related advancements top priority to increase industrial efficiency and economic growth, particularly in manufacturing and automation. Additionally, there have been significant investments in industrial and humanoid robots to help solve a declining workforce, surpassing both Japan and the United States in robot deployment. However, China is also boosting national R&D investment by 10% to improve basic research and technology skills after realizing its shortcomings in original invention (Dohmen, 2024).

The emergence of DeepSeek is an important example of China's rapid progress in AI and raises questions about the global distribution of power in this technology. DeepSeek's success has shown that innovation and competition in the field of AI is rapidly intensifying. DeepSeek is a free AI chatbot app, similar to ChatGPT, and has attracted interest as DeepSeek R1 was developed at a significantly lower cost compared to Western counterparts

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

and led to a decline in the share value of US tech companies such as Nvidia, raising concerns about US dominance in the AI sector (Ng, Drenon, Gerken, & Cieslak, 2025)

Notably, China's long-term AI plan is backed by adaptable laws and strong infrastructure, which further encourages sustainable growth by integrating AI into industries including manufacturing, healthcare, and energy. This gives the country an opportunity to demonstrate to other nations how to coordinate a strategy for innovation and implement it into policy. China maintains its global digital footprint having in its capacity more than 4,300 technological enterprises, and with the full support of the Bank of China which intends to invest a staggering amount of over one trillion Renminbi (RMB) in over the next five years to promote startup companies in AI. Interestingly, this comprises one of many examples as how the Chinese government plays a significant financial role to support robust technological advancements (CBaN Editor, 2025).

A Comparative Assessment of US and China in Technological Supremacy

The US, China and AI are redefining the concept of global disputes. Both countries, as mentioned in the previous sections, have established the paramount importance of AI for economic development, national security, military sovereignty and global conflicts as a national priority (Wang & Chen, 2018).

The US has accelerated its own AI-related defense programs in response to China's AI-driven military capabilities, which include cyberwarfare tools and autonomous systems. More precisely, China's military is making significant investments in AI for both defense and intelligence objectives under the leadership of the People's Liberation Army (PLA). AI is thought to be crucial to China's modernization of combat, especially in fields like cyberwarfare, AI-powered surveillance, and autonomous drones (Nelson & Epstein, 2022), (Baptista, 2022). Furthermore, these technologies could be used for military objectives, such as real-time enemy tracking. In addition, the Chinese government is making significant investments in AI as part of its goal to counter the technological edge enjoyed by the US

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

military. This encompasses initiatives aimed at creating military robots, AI for predictive analytics in combat, and driverless military vehicles (U.S Department of Defense , 2024).

The US has expressed that to achieve technological leadership crucial is education, private companies and the public sector. Although, to be able to limit China's development of AI, the US has made restrictions and sanctions against Chinese technology companies, for example Huawei and TikTok. In particular, the U.S. has raised concerns about the risks that may arise from China's growing technological power such as 5G networks and AI where it may have both civilian and military uses, which poses security challenges. In addition, the structure of the Chinese state and its ability to influence domestic companies raises concerns about possible exploitation of technologies for state purposes. (Williams, 2020)

Since 2017, Congress has enacted laws restricting the use of Huawei equipment in Department of Defense networks that prohibited federal agencies from procuring equipment or services using Huawei products as there were concerns about that company's ties to the Chinese government and military, with unfair trade practices and the risk of espionage or sabotage through its networks. In addition, in 2019, the U.S. Department of Justice accused Huawei and its executives of financial fraud and sanctions violations. Furthermore, in 2020, the U.S. strengthened restrictions by limiting Huawei's access to semiconductors produced with U.S. technologies and Congress appropriated \$1.9 billion to remove Huawei equipment from US networks. Even the Biden administration-maintained restrictions imposed by the previous administration and strengthened restrictions on sales of semiconductors for 5G devices (Gallagher, 2022). The confrontation with Huawei reflects the broader competition between the U.S. and China for leadership in technology and innovation. However, in addition to the technological competition, there are implications of U.S.-China trade tensions on global technology supply chains as restrictions and tariffs imposed by the two countries affect production, distribution and innovation in the technology sector(Nguyen, 2022).

When it comes to creating AI-powered apps for cloud computing, e-commerce, banking, healthcare, and entertainment, the U.S. continues to lead the world (Kreps, 2024). AI can flourish in the U.S. tech sector because of its worldwide reach, startup culture, and venture

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

money. This environment encourages competition, which spurs additional innovation and keeps the U.S. ahead in other AI-related sectors like healthcare and finance.

Consequently, China's emphasis on AI is thought to be a key component of its future economic expansion. The Chinese government is investing heavily in AI and smart manufacturing, and in certain AI-driven businesses, it has already risen to the top of the world economy. Additionally, China's efforts to shift from a manufacturing-based economy to a knowledge-based economy heavily rely on AI. The government is encouraging the application of AI in fields like public services, e-commerce, smart cities, and transportation. The rapid expansion of businesses that install face recognition software, AI-powered cameras, and other tracking devices in urban settings is a result of China's dominance in AI-driven surveillance technologies (Triolo & Schaefer, 2024).

Recently, a major agreement between the United States and Saudi Arabia in the field of AI was announced in May 2025, during US President Donald Trump's tour of the Middle East. As part of the agreement, Nvidia announced the sale of 18,000 advanced AI processors(Blackwell GPUs) to Humain, which will be used in a new 500megawatt data center. AMD signed a \$10 billion deal to develop AI infrastructure, while Qualcomm agreed to co-develop a data center with Humain. In addition, Amazon Web Services plans to invest \$5 billion to create an "AI Zone" in Saudi Arabia, and DataVolt, a Saudi company, will invest \$20 billion in data centers in the US. The deal reflects Saudi Arabia's strategy to diversify its economy beyond oil by investing in cutting-edge technologies and strengthening its position as a global player in the field of AI(Cherney & Nellis, 2025), (Amazon Staff, 2025).

However, through programs like the Belt and Road Initiative(BRI), which involves exporting AI technologies produced in China to other nations, mainly in Asia and Africa, China is aggressively advancing its goal for AI development. China frequently exports AI technologies with less focus on privacy protections and ethical standards, enabling underdeveloped countries to use AI solutions that might not follow the same moral guidelines advocated by Western nations. Beijing's strategy for AI governance, however, places a strong emphasis on state surveillance and control, which may be a template for other authoritarian governments looking to keep their populace under control(Sahin, 2020).

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Consequently, the U.S. is committed to safeguarding intellectual property (IP) and limiting access to cutting-edge AI technologies for nations like China that it views as national security concerns. The goal of US policies, such as export restrictions on AI technologies and components, is to restrict China's access to vital AI infrastructure. However, by creating its own AI hardware and software, China is attempting to lessen its dependency on American technology. It is making investments to build an autonomous AI ecosystem that may one day challenge American leadership in the area(Allen & Goldston, 2025).

Nevertheless, AI innovation and research are not just the prerogative of the U.S. and China, but of other countries too. In its National AI Strategy, the UK government has announced a plan to increase AI computing power 20-fold by 2030, including the creation of a new supercomputer and a national data library(Milmo, 2025), (Kyle, Starmer, & Reeves, 2025). In addition to that, there are several institutes such as the AI Safety Institute (AIS), which was founded in 2023 with funding of £100 million to assess the risks of new AI models and work with companies such as OpenAI and Google DeepMind(AI Security Institute, 2025),(Centre for Future Generations, 2024). Also, France has invested over €2.5 billion in AI research and technology since 2018, with the aim of boosting innovation and attractiveness(Menardeau, 2025).

Another country investing in AI is Germany, which is a pioneer in the integration of AI into industrial production with a high density of robots and smart factories which has the highest density of robots in Europe, making it an attractive center for investment in automation(International Trade Administration, 2024). Also, Israel which is investing in cybersecurity, with a focus on protecting AI systems with the startup AI21 Labs developing large-scale language models, with investments from Nvidia, Google and others totaling \$636 million(Mazza, 2025). Finally, South Korea plans to invest 527 million dollars in 69 sectors to develop AI(Byung-yeul, 2024) while India has the fastest growing developer community in the world, with 15 million developers, and hosts 25% of AI projects on GitHub^[1](Anand, 2024).

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

The competition between the United States and China in the field of artificial intelligence is one of the main axes of the global technology race, with both countries investing enormous resources to gain a strategic advantage. However, the global dynamics in AI have begun to shift as more countries increase their investments and develop innovative applications and research programs. Although the US and China remain the dominant powers, the global AI scene is becoming increasingly multi-centric, suggesting that the future of AI will be characterized by multi-layered international competition and collaboration.

^[1] Developers can write, store, manage, and distribute their code using GitHub, a proprietary platform. GitHub itself offers access control, bug tracking, software feature requests, task management, continuous integration, and wikis for each project, while Git is used to provide distributed version control (GitHub, 2025).

Conclusions

Further to the conflict of technology, AI Speed Wars change the dynamics within the realm of global influence. Speed is a primary component in the pelt; henceforth, the country that will subjugate this acceleration will be capable of shaping further generations. Therefore, as AI constantly increases in speed, the challenge becomes two-fold. Specifically, who will prevail, and what paradigm will be formed in the perchance that AI becomes a global force, which in turn will diverge from the traditional Cold War discourse.

Global relations are changing, especially when consideration the new variable of AI Speed Wars amid China and the U.S. Notably, China is currently driving AI research through a state-driven approach with ambitious regulations and significant investments; while on the other hand, the U.S. is mostly focused on utilizing its academic institutions and private sector to maintain its technological advantage. This rivalry transcends the scope of technological dominance, particularly, by increasing the foundation for future military and economic supremacy.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

One possibility is, either the US or China, could perhaps gain control in the AI landscape, which eventually could have paramount implications especially, in its influence in the global economy, and military strategies. On the flipside, there is the potential that AI may help mold the cooperative framework, that will reshape these superpowers' bilateral and power relations into one where, both countries could collectively address global challenges, thus providing solutions both on a domestic and global level which would also encompass job displacement, security risks and ethical concerns.

Power relations, between the US and China, provide a space to observe the formation of the future of global technology. Hence, as both countries continue to engage in the encounter for supremacy, global actors and citizens become witnesses of the transcendence of George Orwell's account of Cold War discourse, engaging the new paradigm of weaponry via technological enterprises, further fortifying the struggle of worldwide influence enroute to AI advances. The outcome of such a rivalry will determine the next technological age of AI Speed Wars and the plunge into unforeseen dangers, or perhaps the potential of artificial intelligence to help mold the cooperative framework between these two superpowers.

In the past few years, the landscape of global technological competition has been significantly reshaped by the rapid advancement of AI, as well as the dynamics of international power. As it has become evident through the strategic rivalry between the United States and the People's Republic of China in the domain of AI, there is a fundamental shift in geopolitical paradigms. Unlike the ideological confrontations of the Cold War era, today's "AI Speed Wars" main characteristics are those of strategic pragmatism, accelerated innovation, and the pursuit of technological dominance through distinct national models.

Ultimately, AI is emerging not only as a transformative technology but also as a geopolitical instrument with far-reaching implications. The outcome of the AI Speed Wars, whether they lead to increased confrontation or to a new era of collaborative governance, will most likely shape the trajectory of international relations and the future global order for decades to come.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

References

(n.d.).

Allen, G. (2019, February 6). *Understanding China's AI Strategy Clues to Chinese Strategic Thinking on Artificial Intelligence and National Security*. Retrieved from Center for a New American Security.

Allen, G. C., & Goldston, I. (2025, March 14). *Center for Strategic and International Studies*. Retrieved from *Understanding U.S. Allies' Current Legal Authority to Implement AI and Semiconductor Export Controls*.

Baptista, E. (2022, April 8). *Reuters*. Retrieved from *Insight: China uses AI software to improve its surveillance capabilities*.

CBaN Editor. (2025, March 13). *How China plans to fund its quest for AI dominance*. Retrieved from *China Banking News*.

Conroy, G. (2024). *How 'Made in China 2025' helped supercharge scientific development in China's cities*. *Nature*.

De Roucy-Rochegonde, L., & Buffard, A. (2025, February). *AI, Data Centers and Energy Demand Reassessing and Exploring*. Retrieved from *Geopolitics of Technology Center*. Center for Energy and Climate.

Department of Defense. (2018). *Department of Defense*. Retrieved from *Summary of the 2018 Department of Defense Artificial Intelligence Strategy*.

Dohmen, H. (2024, September 18). *Atlantic Council*. Retrieved from *Assessing China's AI development and forecasting its future tech priorities*

Economy, T. R. (2025, March 4). *The new mercantilism: Tariffs and currency manipulation in an era of U.S.-China tensions*. Retrieved from *The Real Economy Blog*.

Executive Office of the President National Science and Technology Council Committee on Technology. (2016, October). *National Science and Technology Council*. Retrieved from *Preparing for the Future of Artificial Intelligence*.

Feng, E., & Clover, C. (2017, Αύγουστος 24). *Financial Times*. Retrieved from *Drone swarms vs conventional arms: China's military debate Beijing split over pursuit of low-cost hybrid systems to add to its arsenal*.

Gallagher, J. (2022, May 1). *Congress Gov*. Retrieved from *U.S. Restrictions on Huawei Technologies: National Security, Foreign Policy, and Economic Interests*.

Glass, A. (2010). *Bernard Baruch coins term 'Cold War,' April 16, 1947*. *Politico*.

Hobsbawn, E. (1995). *Age of Extremes*. London: Abacus.

Hoffman, S. (2019). *Engineering global consent: the Chinese Communist Party's data-driven power expansion*. Canberra : Australian Strategic Policy Institute .

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

- Horowitz, M. C., & Kahn, L. A. (2021, November 4). Council on Foreign Relations. Retrieved from DoD's 2021 China Military Power Report: How Advances in AI and Emerging Technologies Will Shape China's Military.
- Hvistendahl, M. (2020, August 19). How China surveils the world. Massachusetts: MIT Technology Review.
- Jamie Whitehead, P. H. (2025). BBC News . Retrieved from US says 'deal' reached with China after trade talks.
- Kania, E. (2019, June 7). Center for a New American Security. Retrieved from Chinese Military Innovation in Artificial Intelligence.
- Kania, E., & McCaslin, I. (2021, September). Institute for the study of war. Retrieved from Learning Warfare From The Laboratory- China's Progression in Wargaming and Opposing Force Training.
- Khanal, S. Z. (2024). Development of New Generation of Artificial Intelligence in China: When Beijing's Global Ambitions Meet Local Realities. *Journal of Contemporary China*, 34(151), 19–42.
- Kreps, S. (2024, December 6). The global AI race: Will US innovation lead or lag? Is Congress about to hand China the AI future? Retrieved from Brookings.
- Kushida, K. (2024, January 9). Carnegie Endowment for International Peace. Retrieved from The Silicon Valley Model and Technological Trajectories in Context.
- Leonard, J. (2025, May 12). Bloomberg. Retrieved from Bloomberg news.
- Marx, F. E. (1848). *Communist Manifesto*. London: Communist Workers' Educational Association.
- Meleouni, C. (2021). The military use of Artificial Intelligence. Retrieved from Πανδημος.
- Ministry of Science and Technology of the People's Republic of China. (2025).
- MIT CSAIL. (2025). MIT CSAIL. Retrieved from MIT CSAIL.
- MIT-IBM Watson AI Lab. (2025). A Sustainable Model for Industry-University Collaboration. Retrieved from MIT-IBM Watson AI Lab.
- MOST & P.R. China. (2017). Department of International Cooperation Ministry of Science and Technology (MOST), P.R. China. Retrieved from Next Generation Artificial Intelligence Development Plann. China's Strengths Creates Innovation Miracles, China Science & Technology
- National Artificial Intelligence Initiative. (n.d.). AI.GOV. Retrieved from National Artificial Intelligence Initiative.
- National Science and Technology Council. (2016, Οκτώβριος). The National Artificial Intelligence Research and Development Strategic Plan. Retrieved from Networking and Information Technology Research and Development Subcommittee
- Nelson, A., & Epstein, G. (2022, December 23). Brookings. Retrieved from The PLA's Strategic Support Force and AI Innovation

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

- Nguyen, H.-T. (2022, June). Researchgate . Retrieved from *Impacts of the US-China Trade War on the Global Supply Chain*
- Olugbade, O. (2024, October 31). Pacific Forum. Retrieved from *How China Plans to Rule the World in Artificial Intelligence*
- Orwell, G. (1945). *The Atomic Bomb. The Partisan*.
- Orwell, G. (1954). 1984. London: Penguin Books .
- Professor John McCarthy Father of AI. (2025). Retrieved from Stanford
- Ravipati, S. (2017, August 9). MIT and IBM Partner to Establish \$240 Million AI Research Lab. Retrieved from *Campus Technology*
- Researchf. (n.d.). Retrieved from *Impacts of the US-China Trade War on the Global Supply Chain*
- Sahin, K. (2020, December 18). Atlantic Council. Retrieved from *The West, China, and AI surveillance*
- Saylor, K. M. (2020, November 10). congress.gov. Retrieved from *Artificial Intelligence and National Security*
- Siripurapu, A., & Berman, N. (2024, May 14). Council on Foreign Relations. Retrieved from *The Contentious U.S.-China Trade Relationship*
- Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*.
- Smith, G. H. (2016). Smith discusses some of Kant's ideas about the moral, political, and practical aspects of perpetual peace. *Libertarianism*.
- Stanford Artificial Intelligence Lab (SAIL). (2025). Stanford Artificial Intelligence Lab (SAIL). Retrieved from *Stanford Artificial Intelligence*
- Tabassi, E., Gates, I., & Schofield, S. (2023, December 20). OECD. Retrieved from *The United States works with domestic and international AI communities to establish frameworks that advance trustworthy AI for all: The United States works with domestic and international AI communities to establish frameworks that advance trustworthy AI for all*
- Takach, G. S. (2024). *Cold War 2.0: Artificial Intelligence in the New Battle between China, Russia, and America*. New York : Pegasus Books.
- Taneja, H., & Zakaria, F. (2023, September 6). Harvard Business Review. Retrieved from *AI and the New Digital Cold War*.
- The State Council The People's Republic of China . (2023, October 25). Retrieved from *China inaugurates national data administration*.
- The White House. (2025, January 23). *Removing Barriers to American Leadership in Artificial Intelligence*. Retrieved from *The White House*
- Triolo, P., & Schaefer, K. (2024, June 27). The National Bureau of Asian Research. Retrieved from *China's Generative AI Ecosystem in 2024*.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

- U.S Department of Defense . (2024). U.S Department of Defense. Retrieved from Military and Security Developments Involving the People's Republic of China*
- Wang, Y., & Chen, D. (2018). Rising Sino-U.S. Competition in Artificial Intelligence. China Quarterly of International Strategic Studies, 04(02), pp. 241-258. Retrieved from www.worldscientific.com*
- Williams, R. (2020, October 30). Brookings. Retrieved from Beyond Huawei and TikTok: Untangling U.S. Concerns over Chinese Tech Companies and Digital Security*
- World Economic Forum. (2025, January). Blueprint to Action: China's Path to AI-Powered Industry Transformation. Retrieved from World Economic Forum*

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

Βιογραφικό Σημείωμα Christina D. Meleouni:

Ms. Christina D. Meleouni is Political Scientist and International Relations expert. She studied Political Science at the University of Crete and continued her postgraduate studies at the University of the Peloponnese in the Department of Political Science and International Relations, specifically in the Master's program "Global Risks and Analytics." Also, she pursued further studies at Panteion University in the Department of International, European, and Area Studies in the Master's program "International Relations and Strategic Studies," from which she graduated with distinction.

In addition, she is a PhD candidate at Panteion University in the Department of International, European, and Area Studies. Her doctoral research focuses on the application of AI in the armed forces and its impact on the international distribution of power.

Finally, since 2018, she has been a junior researcher at the Institute of International Relations (IIR) at Panteion University and a member of the Hellenic Association of Political Scientists (HAPSc).

Βιογραφικό Σημείωμα Χριστίνα Γιάννου:

Η κυρία Χριστίνα Γιάννου έχει σπουδάσει Πολιτικές Επιστήμες και Διεθνείς Σχέσεις σε προπτυχιακό επίπεδο και κατέχει μεταπτυχιακό δίπλωμα στη Διακυβέρνηση από τη Σχολή Ευρωπαϊκού Δικαίου και Διακυβέρνησης (European Law and Governance School - ELGS).

Είναι ερευνήτρια με εξειδίκευση στη εξωτερική πολιτική και άμυνα. Σύμφωνα με τον κανονισμό του γραφείου του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, είναι εγγεγραμμένη στο Μητρώο Διαφάνειας της ΕΕ με αριθμό καταχώρισης N° N006W2S0.

Η επαγγελματική της εμπειρία περιλαμβάνει συνεργασίες με τις πρεσβείες της Βρετανίας, της Νιγηρίας, της Ιορδανίας, της Ταϊπέι και της Ταϊλάνδης, γεγονός που της επέτρεψε να αποκτήσει πολύτιμες γνώσεις για τις διεθνείς διπλωματικές πρακτικές και να εμβαθύνει στην κατανόηση της πολυπλοκότητας των παγκόσμιων σχέσεων.

Αυτή την περίοδο, είναι επιμελήτρια της αγγλόφωνης ηλεκτρονικής εφημερίδας του Πρώτου Θέματος, όπου συνδυάζει την εμπειρία της στην έρευνα και τη συγγραφή για να παρέχει ενημερωμένη και τεκμηριωμένη κάλυψη διεθνών ζητημάτων. Παράλληλα, στον Ελληνικό Οργανισμό των Πολιτικών Επιστημόνων της δίνεται η δυνατότητα να εξερευνεί σύνθετα ζητήματα σχετικά με την εξωτερική πολιτική της ΕΕ, την ενεργειακή ασφάλεια και τις

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

εξελισσόμενες γεωπολιτικές δυναμικές στην Ανατολική Μεσόγειο. Μέσω της έρευνας, επιδιώκει να συμβάλει στην κατανόηση των βασικών παγκόσμιων προκλήσεων, συμπεριλαμβανομένων των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής, της πράσινης μετάβασης και των στρατηγικών ανακατατάξεων στις διεθνείς συμμαχίες. Έχει συγγράψει άρθρα και πολιτικές αναλύσεις εξετάζοντας θέματα όπως η Πράσινη Συμφωνία της ΕΕ και οι επιπτώσεις της στις βιώσιμες ενεργειακές λύσεις.

Το 2022, δημοσίευσε μια πολιτική ανάλυση για τη στρατηγική «Από το Αγρόκτημα στο Πιάτο» της ΕΕ, η οποία προσέλκυσε την προσοχή ιδρυμάτων όπως το Ινστιτούτο Επιστήμης Εδάφους και Καλλιέργειας Φυτών στην Πολωνία. Το ενδιαφέρον της έχει επεκταθεί επίσης στις σχέσεις ΕΕ-Τουρκίας, όπου ανέλυσε τις αβεβαιότητες στο διπλωματικό τοπίο και τις επιπτώσεις των περιφερειακών συγκρούσεων. Επιπλέον, η έρευνά της εξετάζει τις προκλήσεις ενεργειακής ασφάλειας που θέτει η σύγκρουση Ρωσίας-Ουκρανίας και τις προσπάθειες της ΕΕ να σταθεροποιήσει τις ενεργειακές αγορές μέσω πρωτοβουλιών όπως το σχέδιο REPowerEU.

Επετειακό Τεύχος «Βήμα Διεθνών Σχέσεων»

-ΤΕΛΟΣ ΤΕΥΧΟΥΣ-